

HARMADIK IDŐSZAK.

NAGY-KÖRÖSÖN.

1851—1860.

X.

LEVELEZÉS SZILÁGYI ISTVÁNNAL.

1853—1860.

[107.]

ARANY JÁNOSNAK

csaknem két évi hallgatás után
megújított ismét-üdvözetét küldi
s ezennel

megemlékezését s további barátságát kéri

SZIGETEN, 1853. január 31.

SZILÁGYI ISTVÁN.

— ejs —

[108.]

NAGY-KÖRÖS, február 5. 1853.

Hagyjuk, édes barátom! a lapidaris betűket és beszédet; szóljunk egymással úgy, a mint szoktunk. Épen azon gondolkozám a napokban, hol is szakítottuk félbe a correspondentiát, hogy felvegyem az elbocsátott szálát. Most emlékszem már. Utolsó levelemben, még Szalontáról, egy kérdést intéztem vala hozzád, te válaszoltál *levelemre*, de a *kérdésre* nem, igérvén, hogy nem sokára fogsz. Én vártam, vártam, a válasz elmaradt. Te megfordultál Szalontán, én csak utólag tudtam meg: aztán „elvadultam, elzüllöttem Szalontáról, mint a mely kivert kan elzüllik a nyájtól“; más emberek, más tárgyak, más gondok stb. ez az egész. De a más gondok s emberek sem feledtették el velem egykori jó barátimat, de gyakran visszasóhajték ama boldogabb napokra; vissza bizony! Hanem elég ebből ennyi.

Itt vagyok tehát az alföld egyik Kanaánjában, hol az ember hatodfélszáz forint fizetés mellett meghalhat éhen, oly nagy a drágaság a főváros közelléte miatt. — — Ez állapotom anyagilag. Mi a szellemi oldalt illeti, az sem sokkal örvedetesebb, vekszálnak bennünket különféle dolgokkal onnan felül, a nélkül hogy a régen megígért nyilvánosságot megadnák. Megbenedvolizálnak, megborotválnak, megesketnek, aztán, gondolom, elesapnak; miután azt fogják kívánni, hogy *egyetemi* bizonyítványt mutassunk elő, a mit nem minden legény fog megtehetni. A kecskemétieknek még rosszabbul van a nyakukbeli, mert ott pénzalap sincs a gymnasiumra, alig fizethetik a tanárokat. Itt e részben nincs hiány. *Beatus ille qui procul negotiis!* . . .

Mind ezen dolgok, bizony csüggesztően hatnak, kedélyemre. Magam feje után nem is hagytam volna én oda csendes Ermenonvillemet, de a tanácsadók! azok a tanácsadók! Félttem hogy bolondnak kiáltnak ki, meg-lőnek. Így jutottam ide, honnan „revocare gradum, hoc opus, hic labor est.“ — Repülhetnék csak mint a fecske! de bagázsias szekerek, fuvar, pénz kell.

Ily körülmények közt, hozzá tudva még a közön-séges bajt, nem csoda, ha a múzsa elveszti minden ele-venségét, vidorságát. Hogy Fratzé-t ír a világra s emberiségre, mert a CZIGÁNYOK semmi egyéb, mint a pessimismus nyelvöltögetése. E szempontból lehetett volna azt méltányolni, ha ugyan magát e szempontot méltányolni lehet. De nem tehettem máskép: o...-hatnám volt. (Megbocsáss e szóért, ki akartam magamat fejezni.) Ha üres, ha tartalmatlan, az nem annyira én hibám, mint az *állapoté*, mely az ostromról neveztetik.

Fogadd baráti szíves ülélesemet! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

E levélre Szilágyitól nem érkezett válasz. Ő csak az év végén (1853 december 31.) vette föl ismét a levelezés elejtett fonalát, tudatva Aranyval, hogy most a zsidóköltészet fordításával foglalkozik; egyszersmind fölhívta figyel-mét az UJ MAGYAR MÚZEUM-ba Molnár Albertről meg-jelent tanulmányára. „Nem jó volna-e ebből egy magyar Faustot csinálni? az élete elég regényes ehhez“ — jegyzi meg, némi biztatásként. Ezekre válaszol Arany következő levele.

[109.]

NAGY-KÖRÖS, márczius 9. 1854.

Kedves barátom, nagyon is ideje már, hogy válaszoljak leveledre, mely, a mily meglepő, oly kedves volt nekem. Ide s tova egy éve múlt, hogy közelebbi leveledre válaszoltam, mire nem feleltél; sajnálnám ha, mint mostani panaszodból kiolvasni vélem, azt meg nem kaptad volna. Oly bőven, oly szívélyesen írtam abban állapotomról, hogy meg nem foghattam a válasz kimaradását. No de se baj!

Az igaz, hogy én Pesthez igen közel, mondhatni, külvárosában lakom, de ennek részemre kevés előnye van, legfőlebb a drágaságot érzem. Hiába! Pest is csak a távollevőre bír oly vonzó erővel, én esztendőben is alig megyek belé egyszer, vagy kétszer, akkor is csak ha a nyomorúság hajt. Az ottan levő irodalmi egyénekkel is oly kevés kapcsolatban állok, hogy e részben rám ugyan nem sokat számíthatsz. Legfőlebb a szépirodalmi szegénylegények némelyikével vagyok — azzal sem folytonos — viszonyban; a coulissák megett történőkbe pedig épen nem vagyok beavatva. Egyébiránt ott, a mint sejtem, nem is sok történik, hanemha afféle, hogy Tóth K. Vörösmartyt nem ismeri el költőnek, hogy czimboráskodnak jobbra, balra, pletykálnak és lumpolnak. Az egész szépirodalom nem ér egy hajító fát.

Ezért ne csodálkozzál rajta, ha azt mondom, hogy engem a tétlenség szinte petrificált. Nem az vagyok többé, a ki voltam, nem tudok lelkesülni semmiért, nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé. Testileg is szenvedek, fejem már régóta zúg. Izgalmas élet segítne rajtam, arra hiányzanak eszközeim. Keveset és ritkán dolgozom, azt sem teljes lelkemből.

Hogy te a zsidó költészet fõnségeit akarod nálunk meghonosítani, ezen szerfelett örülök. Én õket eredetiben nem élvezhettem. De forgatom Jolovicz Polyglottját, hol az összes keleti költészetbõl, így a héberbõl is, számos mutatvány közöltetik, sikerült német fordításban. Hanem én a zsidó lyrát inkább csak bámulom. Szeretetemet a Firdusi eposzai s némely hindu darabok bírják. Különösen Firdusiban a Nibelungeni compositio. Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon! Az egy Zrínyin kívül még eddig nincs, az is merõ utánzat. Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az írõköltõ csak a készbõl csinálhat valamit? Különben miért volna — semmi népi monda-alapra nem támaszkodható — Árpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete oly iszonyúan szegény?

Állapotom illetõleg, vonom a sorstól ez idõ szerint nyakamba tett igát, már harmadik éve. Azóta meglehetõs bizonytalanságok örvényein lebegtünk keresztül. Majd ezzel, majd azzal ijesztgettek; idomitottak, dressiroztak, abrichtoltak. De még most sem vagyok egészen hámbavaló.

Igen! Molnár Albertedet olvastam, és nagyon gyönyörködtem benne; a mit azonban megfaustításáról mondasz, azt nem teszem, 1-mo mert nem vagyok Goethe, 2-o mert ha Goethe volnék sem vesztegetném erõmet oly mû utánzására, milyen csak egy lehet *eredeti*.

Isten áldjon meg édes barátom, s levelem ezúttali késedelmét ne vedd úgy, mintha nem a legszívesb örömmel olvasnám soraidat. Írj ezután gyakrabban, s ha miben Pesthez közellakásom által szolgálatodra lehetek, bátran fordulj hozzám. Ölellek forró szeretettel: igaz barátod

ARANY JÁNOS.

E levélre Szilágyi részéről ismét elmarad a válasz. Csak három év múlva (1857 november 27) jelentkezik újra. Egyik új dolgozatából küld néhány példányt Arany és tanár-társai részére s igéri, hogy nem sokára Pestre jövet meglátogatja őt. Arany haladék nélkül válaszol.

— 42 —

[110.]

NAGY-KÖRÖS, deczember 3. 1857.

Kedves jó barátom! Sok, sok ideje annak, mikor utolsó leveletem Szigetre útasítottam. Rosszak vagyunk mindketten: te nem válaszoltál, én nem sürgettelek. Mintha a hosszú távollét, más emberek, más körülmények elfeledtetnék velünk régi jó barátinkat. Pedig nem úgy van: az ember örömet emlékszik vissza, mégis lomha, midőn írásra kerül a dolog. Aztán meg kedélyemben a közelebbi 3—4 év óta nagy változás történt. Sokat szenvedek, erélyem megtört. Valami fejfűzés, ideggyöngeséggel párosulva, kínoz, melynek nem találok gyógyszerét. E miatt sokszor, sőt többnyire, levert hangulatban vagyok — kedvetlen s tehetetlen a szellemi munkára. De hagyjuk ezt: jó az isten, jót ad!

Azt gondolnád, ott Szigeten, hogy a ki Pest tövében lakik, mint én, az élte felét Pesten tölti el. Több mint egy éve nem voltam fenn. Szerencse még, hogy a pestiek néha lerándulnak. Pünkösdkor Toldy is itt volt, Hunfalvyval. Gyulai, Csengery, megfordúl néha. Olyankor beszélünk pesti dolgokról, — egyébiránt nem sok van azokról mit beszélni. Az academia sorsa még mindig függőben, — a Kisfaludy-Társaság sehogy. Valami társaság talán mégis tehetne jót ebben a zilált szépirodalomban.

Ha te azt gondolod, hogy én mindazon nagyszerű dolgokat megcsináltam, melyeket valamelyik lap hirdet, igen csalatkozol. Belefáradtam mindenbe. Csak bajomat öregbíti, ha dolgozni akarok. Ha eddig sem voltam termékeny író, ezentúl — érzem — meddő leszek. Sok terv, sok jó gondolat: de a kivitelre nincs erő. S nincs az a hév, mely a fiatal embert hajtja, korbácsolja.

Köszönöm a küldeményt. Rögtön elolvastam. Néhol saját eljárásomat láttam benne igazolva, néhol tanultam belőle. Igen jól összeállított kis munka, és valóban szükség volt rá, kiáltó szükség. A magyar nyelv tanításban sokhelyt én is csak tapogatva járok. Hát még milyeneket tapasztalok másutt. Kötetekre menő stilszabályokat memorizáltatnak. Egy Pestről jött fiú oly chriát (!) vágott a minap, hogy két tömött lapon mindig dicsérte Horatiust. (*exordium a laude*, tudod.) Soha, annál bölcsőbb, jobb, igazságszeretőbb stb. ember nem volt az egész világon. És ez ötvenszer elmondva — idem per idem. — Kiáltó szükség még egy magyar olvasókönyv: nem volna kedved összeállítani egyet? Nekem volt szerződésesem Heckenasttal, *protestans* olvasókönyvre, de belefáradtam, abbahagytam. Nincs itt hozzá elegendő könyvtár, kivált miután a tervbe a régibb irodalmat is fel kellett volna venni. Most Heckenast nem tudom kivel csináltatja.

Varga, Szabó és Szilágyi köszönik a példányokat. Szabó és Szilágyi csinálják a krónika III. kötetét, de attól félnek, hogy Lugossy nem egyhamar lesz készen a másodikkal. Derék jó fiúk ezek itt: annak örülök, hogy igen jó collegátusban élek. Nincs itt semmi a féle, mint néhol szokott — bruderschaft az egész compania, mint a katonáknál.

Egyébkint sivatag hely ez a Kőrös. Te talán szeretnéd mert — homok. Nem bántják ugyan az embert, de nem is törődnek vele. Alig járok valahova a városban, — a mi egyébiránt ezelőtt sem volt nagy szokásom. Mégis szeretném, ha csak annyi alkalom volna is kirándulásra, rusticálásra, mint Szalontán volt: de itt minden mulatságunk — a temető. Ennek árnyas fái s a sírok közé megyünk tavaszi friss léget — a mező édes lelkét — színi. Szép, szép, de kissé melancholicus. Talán e körülmény is okozza, hogy kedélyem ritkán derült. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— * —

[111.]

SZIGET, december 25. 1858.

Arany Jánosnak, Szilágyi István a legszentebb barátsággal! „Tisztelettel, szeretettel, dicsőségeden való örvendezéssel járulok hozzád!“ Kazinczy F. e szavakkal üdvözlé Kist, midőn fogságából szabadulva a *haladás* oly fokán lelé barátját, melyen immár minden jók szemei feléje válának fordulva.

Hadd vegyem én a nagy ember szavait át, midőn e messze hideg tájról felkereslek; hadd legyenek ama forró szavak lángoló örömem képviselői.

TE ime a *tetőn* vagy; ott, hol álmaim az utóbbi idők sanyarú ködei között gyakran láttanak, örömünkre, büszkeségünkre nekünk és nekem; elégtételül magadnak és szenvedéseidnek.

Bizonyynyal a kit az ég szeret: azoknak fentebb-örömeiket tart fel. TEGED szeret az, téged, a legszeretreméltóbb embert, kit valaha ismertem. Lelked kiállott szenvedésci, ki leszállál velem és velünk együtt

a poklokra, érdemlék, hogy im most ott állj, a melyről a római költő a digito monstrarier-t énekelte.

Szerettem volna ez esetben, hogy én legyek első, ki jobbotat megszoríthatom. Messze föld, késő hír. De azt súgja lelkem, hogy most annyiak között melegebb érzés nem száll feléd, mint az, mely e sorokban teszi előtted barátságos üdvözlését.

Élj, élj szerencsésen; élj soká. Élvezd már e földön annak a paradicsomnak kettős mértékű örömét, mely tőlünk elragadtatott, s melylyel a múltban, oly nagy mértékben bírtál vala te is, csendben bár, de boldogan.

Én és enyéim (kís hat éves fiam téged már ismer) TEGED és tied a legszentebb barátsággal ülelünk. S bár minél előbb lehetne a viszontlátás örömeiben elmerülve élveznünk, az egykori örömeiket! Isten veled.

— 47 —

[112.]

NAGY-KÖRÖS, január 8. 1859.

Kedves Barátom! „Io Pacan!“ kiáltád több mint tíz évvel ezelőtt, midőn első költői sikerem tudtadra lőn: most ismét te vagy az elsők egyike az első, ki örömteljes elragadtatással üdvözlesz. Fogadd ezért legforróbb köszönetemet. A kitüntetés, melyben részesülék, oly nagy, hogy nem vártam, s félek, nem is érdemltem. Ennélfogva elhíheted, ha mondom, hogy a mennyi öröm, ép annyi fájdalmas érzet vegyülékével fogadtam a hírt, mely téged elragadtatásba hoz. Oh, én messze valék ily lelkesedéstől: erre én már képtelen vagyok. Irtam én neked régebben a fatalis szenvedő állapotról, mely engem minden tartósabb és behatóbb

szellemi működésben gátol. Ez még most sém múlt el, s el fog-e valaha? isten tudja. Ha erőm teljes birtokában volnék, mily örömmel fogadnám e kitűntetést! hiszen, ha múltammal nem érdemeltem is, volna reményem a jövőben, érdemessé tenni magamat. De így! — de így. — Ezért még nem is válaszoltam Toldynak, — és mit fogok, nem tudom.

De akárhogy dől el a tagság ügye: az a lelkes öröm, melyre téged megválasztatásom ragadott, nagyon, nagyon jól esik nekem! S habár hő lelked sugárait tán hidegebben viszonzom — körülbelől csak oly formán, mint föld a nap hevét — ne vádolj azért, fátumom ez. S ha tüzedet vissza nem adhatom, jól esik melegednem benne. Fogadd hát ismételt köszönetemet; hisz én, ily koldús-kedélylyel egyebet sem adhatok! — —

Isten veled, édes jó barátom! legyen neked az én óhajtásom szerint! Igaz híved

ARANY JÁNOS.

Ez év (1859) nyarán Máramarosszigeten nagy tűzvész volt s ennek a reformatus templom és iskola is áldozatul esett. Fölépítésükre országos gyűjtést rendeztek, és Szilágyi István, P. Szathmáry Károlylyal szövetkezve, egy albumot tervezett. Felszólította Aranyt is, hogy küldjön bele valamit s két hónapig nem kapván választ, újra megsürgette, és egyszersmind emlékeztette, hogy nála megvan Byron Don Juánja III. énekéből az új görög dalnok éneke, a mit Arany még 1846-ban fordított le; ha tehát mást nem küldhet is, engedje legalább azt betenni a szigeti albumba. Erre felelt Arany a következő levéllel.

[113.]

NAGY-KÖRÖS, október 25. 1859.

Neheztelhetsz rám, édes jó barátom, hogy lelkes fölhívásodra egy oly szerencsétlenség iránt, mely minden protestánst, minden magyart fájdalmasan érdekel, még csak nem is válaszoltam. Hidd el, kedves barátom, ha van valaki, kire ama szomorú hír megdöböntőleg hatott, én voltam az; ha tehetségemben állna — elme műveimmel — akármely célra áldozni, a szigeti megkárosult egyház, iskola lenne az első, melyen csekély áldozatommal habár egy porszemnyit segíteni sietnék; s ha valaki felhívásának eleget tenni édes kötelességemül ismerném: a *tied* volna az. De engem a fatum lelánczolva tart — mindennek vége! Hagyjuk ezt.

A Don-Juan-féle fordítás nem tudom már milyen. Nincs meg irataim közt. Ha te nem tartod nagyon vadnak, ám közöld. Szerettem volna — ha az idő engedné — újra átnézni, félek hogy sületlenség fordulhat benne elő. Azonban mindegy: ne engem nézz, hanem vállalatod becsét tekintsd, ha ezt nem csökkenti, legyen a te akaratod szerint.

Ezen kívül nincs is nálam semmi, — de még egy forgács sincs, a mi egész, vagy oly önálló darab volna, hogy közöltessék. Csonka-bonka törek, az van sok. De mit ér! soha sem lesz azokból egész.

Holnap talán magam is felrándulok a Kazinczy-ünnepre. Jobb szerettem volna itthon ülni — a sütétben — de nagyon rám estek, nem lehet maradnom. Mily jó lett volna ott találkozoznunk s együtt visszajönnünk Kőrösre! Igaz, hogy még hozzátok messze a vasút, de már is közelebb, mint pár év előtt. Jőj el egyszer: hisz

Pestet is csak kell már látnod valaha. Ez kisebb szünidőn is megtörténhetnék.

E *fordulatos* időkben fordulunk mi is — lefelé. Vagy fordulunk, a mint a szél fű, mint a szélkakas. Fordulunk, mint pecsenye a nyárson, mindig sületlenebb oldalunkkal a tűz felé, hogy süljön meg az is. Fordulunk, mint búzaszemek a rostában: fölül a gaz; mint ördögmotolla, mely sehova sem halad; mint a „jóidőmalma“ — így őszszel; mondjak-e még többet?

Vedd forró ülésemet és mindenkori benső barátságom nyilatkozását. Igaz híved

ARANY J.

Szilágyi megküldte a byroni fordítást s egyszersemind megemlékezve a régi jó időkről, mikor az készült, fölemlítette, mennyire szeretne ismét a szalontai *marcza-fánkból* enni, de Szigeten nem tudja csinálni senki. Arany tehát megküldte neki a receptjét.

— 270 —

[114.]

NAGY-KÖRÖS, deczember 6. 1859.

Édes Barátom, itt küldöm Byront, egyebet ne várj. „Nem az vagyok, ki voltam egykor“ — s ez most elég. Annyit beszéltem e tárgyról, hogy már unalmas.

Voltam Pesten, olvastam az Académiában valamit. A tárgy megérdemlene egy jó kidolgozást, de az enyém nem lesz az. Mikor neki ülök, már belefáradtam. De kellett valamit, a formáságért.

Hogy téged a marczafánk emlékezete is kísért! Im itt a recipe. Űss egy csuporba (például) két tojást. Belé egy kevés sót, czukrot. Verd össze jól. Önts hozzá egy

messzely tejet; annyi lisztet, hogy palacsinta tészta sűrűségű legyen. Akkor tégy zsirt tepsibe, egy újnvi vastagon, s ezt forrald fel. Mikor legjobban forr, a tésztát kanalankint rakd belé, egy-egy kis kanállal egy helyre, és pirosra süsd meg. Punctum. Ez, fiam, oly egyszerű, hogy magad is megcsinálhatod. Hirtelen étel, mikor hamar kell valamit csinálni.

Öllelek, a tieddel együtt, s maradok mind végig szerető barátod

ARANY J.

Utóirat. A marczafánk miatt elfeledém szólani a fordításról. Veheted észre, hogy nem keveset változtattam. Ezt néhol az értelem kívánta, mint a második versszakban, melyet olim nem értettem jól, az „Islands of the Blest“ nem tudtam micsoda. De most jó Byronom van, jegyzetekkel. Pár jegyzetet én is szükségesnek tartok, de gyémántapró betűkkel, hogy ne rútitssa a lapot igen. — Most is elég messze marad az eredetitől, de lehetlen a versalakot és *hangot* megtartva, jobban fordítani, legalább nekem. — Azt hiszem, így is maradt benne szépség.

XI.

LEVELEZÉS TOMPA MIHÁLYLYAL.

1852—1860.

[115.]

HANVA, február 2. 1852.

Édes barátom! Fekete leveledet átolvasván: meggyőződtem róla, hogy minden szívnek van egy sebje, vagy ha nincs, hát azt gondolja hogy van; mi persze aztán a fájdalomra nézve mindegy.

Igen megszomorított leveled; ilyen hamar megúntad, sőt megutáltad a professorságot? Ez, barátom, nagy baj, még meg sem kóstoltad jól, már megcsüsmörlöttél tőle. Ezt nem szeretem! Azonban, Jánoskám! bajod vagy valódi, vagy képzelt; ha valódi: hasztalan írok én ide neked egész vigasztaló predikációt; ha pedig csak képzelt, s csupán a még bele nem szokottság következménye, úgy majd magadtól is kigyógyúlsz. Még azon

esetre is, ha csakugyan valódi; — mit én teljesen hiszek, — neked elég gazdag kebled van vigasztalódni, vagy legalább tűrni. Én a mit segíthetek: igaz részvét és sajnálkozás csupán.

Látod, én is eleget küzdök az élet kellemetlenségeivel, mert az én pályám még egyszer kényesebb a tiednél; de küzd minden ember saját ereje szerint. Te csupán és egyedül akarnád emancipálni magadat az élet bajai alól? Mi jogon? Barátom, jó az idő, majd bele törődünk, s ha boldogok nem is, de boldogtalanok sem leszünk.

Azonban elég ebből ennyi; annyival is inkább elég pedig, mert midőn én még tovább akarok neked papolni: kapom a Szász levelét, melyből látom, János úr, hogy maga sem olyan remete biz ott; látom, hogy lakodalmaskodnak Kecskeméttől Kőrösig; s az úton szőrin lábán elfogy egy jó kulaacs bor; otthon még több is. Van, van, édes barátom, pillanat az életben, midőn sötétebb, zsémbesebb az ember a szokottnál, ilyen pillanatnak akarom én venni azt, melyben hozzám írtál; de van aztán nyájasabb oldala is, nem kell kétségbe esnünk:

Szeresd a mosolyt s könnyet arczodon,
A boldogság e kettőből vagyon.

Azért kérd meg nevemben a kedves komám aszszonyt: hogy ne nézzen rád oly sötéten, mint a HÖLGFÜTÁR-ból kitűnik,*) hanem kedves nyájasan a mint szokott.

*) Ott és akkor jelent meg Aranynak: „Oh ne nézz rám“
ezimű költeménye.

Tollam kutyaliter elromlott, de azért már le nem teszem, mert félek, hogy — a másik még rosszabb; kettőnél pedig nincs több, ezekkel írom én a verseket *a holdvilág sugaraiban fürdő csermelyhez* és ezekkel írom fel: hány sódort akasztottak s szál kolbászt a füstre, s ez utóbbinak még eddig több hasznát láttam mint az elsőnek.

Azt írod, Jancsi, hogy nem jársz senkihez és hozzád sem jár senki. Különös, hát Varga, Szász, Mentovich nem ott laknak-e, csak nem vagytok olyan vadállatok, hogy egymással ne társalogjatok, no meg Obernyik is nem ott van-e? Hiszen még *sokan* is vagytok egy helyen.

Még némi sükerről és eredményről is beszélj! nem világosan, de tán még is értelek. Tán az bánt, hogy minden jót, szépet, de leginkább *rendet* nem teremthetsz; vagy hogy hallgatóid az első órán socratesekké nem lesznek, s alusznak mikor legédesdebben és melegebben magyarázol, vagy, ha jobban tetszik, magyarázsz? Barátom, ezt fel se vedd! úgy megyen az mindenütt; szánts és vess, és ha az idő miatt nem lesz semmi a vetésből: az nem a te hibád.

Az persze legnagyobb baj, ha anyagilag nem jöhetsz ki ott fizetésedből, az ellen aztán semmi szellemi orvosság nincs. Barátom, beh komisz gondolat szégyelkedni tudni azt, a ki mindent érdemlene! Hanem hagyjuk ezt a kényes dolgot. Úgy, úgy, édes barátom: az övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atyja!*) Isten veled, igaz barátod

TOMPA.

—*—

*) Idézet Arany „Itthon“ cz. verséből.

[116.]

HANVA, május 20. 1852.

Édes barátom! ártatlanul csakugyan kellemetlen crédóba jöttem; irományaim egy része lepecsételve, más része elvive. Tőled egy 1850 okt. 12-ről datált levelet foglaltak le; és a Főnyad kottáját a GÓLYÁ-hoz. *) Igen sajnálnám, ha miattam kellemetlenség érne, ámbár ez csaknem lehetetlen, hiszen tudod, hogy mi politikával soha sem foglalkodtunk.

Máskor, ha lehet többet, barátod

MISKA.

[117.]

HANVA, június 3. 1852.

Édes barátom! Feltévén hogy állapotomról mit sem tudsz és tudni óhajtasz: írok néhány sort. A dolog még függőben van, mit sem tudok, mit sem hallok, irományaim oda fenn vannak valahol. Semmi nagy historia nem lehet, de még is kellemetlen állapot, annyival inkább mert VIRÁGREGÉIM majdnem kész kéziratát is elvitték; így se-ki, se-be nem vagyok.

A VAJDÁT **) kaptam, köszönöm. Nagy gyönyörűséggel olvasgatom. Ne várj tőlem sok szót. A vajda teljesen sikerült s kétségkívül nincs párja ő kegyelmének két országban. Még a trivialitások is ügyesen vannak beszöve. Szóval gratulálok!

*) Tompa népszerű költeménye (megjelent Szilágyi Sándor EMLÉKLAPJAI-ban 1850-ben), melyért befogták. Főnyad egy szalontai fiatal ember volt, a ki értett a zenéhez; talán dalt készített a GÓLYA szövegére s ezt Arany megküldte Tompának.

**) NAGYIDAI CZIGÁNYOK.

Írj már te is valamit; ne rémülj meg a miatt az elvitt egy levél miatt, mikor tudhatod, hogy nincs benne ördög sem. Isten veled! barátod

MISKA.

[118.]

HANVA, június 23. 1852.

Haragszol, édes Jánoskám, haragszol? Pedig hidd el, kár vesztegetni az epét, mely szükséges leend majd a töltött káposzta megemésztésére. Te nem hitted még azt, hogy e semmirekellő irodalom vagy is inkább az irodalom semmirekellő emberei a legnagyobb lelki gyönyörűséget találják abban: leránczigálni magokhoz azokat, a kik egy kissé feltűnőbb magasságon állanak. Irhattad volna te a VAJDÁT akárhogy, írhattad volna úgy, a mint e böles ítéshoz eléd czirkalmazta: nem ér semmit! akkor más lett volna a hibája; mert mindig az a főczél: lefőzni valakit, a mint ők mondják: az istenét! Mikor elég bolond voltam akkor írni SZUHAY MÁTYÁS-omat, mikor TOLDI pályázott, a kéziratban erősen alá volt húzva veres krétával e két sor:

A kerek mellbimbó fehér patyolatát,
Mint egy fényes tallér úgy izzasztotta át;

Én gondolkoztam rajta, miért van ez? Azután hallottam, hogy tanácskoztak felette: vajon nem kellene-e kitörülni e trágárságot, ez obscenumot. Ilyen emberek ezek! Én nem akarok hosszas fejtegetésébe ereszkedni: mi szabad az írónak? De sokra emlékszem, hogy minő dolgokat írnak. A híres ROMEO ÉS JULIA-ban mennyi kétértelműség van! Goethe SPINNERIN című versében

minő hamis gondolat. Heine miket nem mond! Mit mondana ez a böles arra: mikor Heinenál XVI. Lajos franc király lenyakazott neje megjelen lenyakazott nőudvarával, s a fő udvarmesterné, minthogy feje nincs, alf . . . ével mosolyog a királynéra? Vagy nem dobná el RHAMPSENIS-et. Két osztálya van ezeknek a mi böles bírálóinknak: vagy szamar, vagy malitiosus; s minden esetre a bírálatot a VAJDA felett én is méltánytalannak találtam, sőt olyannak, melylyel téged személyesen akartak szurkálni. A mit jónak érzek, alkalmasint az is; én gyönyörködtem és velem sokan a VAJDÁN és az ő dicső győzelmén, isten éltesse sokáig!

Sorsomról semmi újat sem kapsz; megvagyunk, emlegetünk s várunk benneteket. Most kaszáltatok, de bánom, hogy az anyatermészetnek nem hagytam az idei áldást, mert aligha fog annyit érni, mint a mennyibe kerül. Igen szeretném, ha az eső leírását legalább megküldenéd nekem arról a vidékről, mert itt, barátom, teljesen elfeledtük milyen az. Isten áldjon meg! Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[119.]

HANVA, július 6. 1852.

Édes barátom! E pillanatban idéztetem a kassai cs. k. haditörvényszék elébe; mikor és hogyan kerülök haza? isten tudja; azért míg Hanváról leveletem nem kapod, hogy már lehet, ne készüljetez és ne is jőjjetek hozzám. Értesz úgy-e? Isten mindnyájtokkal! igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[120.]

KASSA, augusztus 5. 1852.

Édes barátom! Gondolom, hogy óhajtotok valamit hallani rólam. Az igen kevés és még is igen sok, a mit írhatok. Már egy hónapja, hogy ide beidéztettem, azóta hozzám sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt? Isten tudja, még meddig fog ez az állapot tartani. Elég az hozzá, hogy a GÓLYA tojt nekem elég bajt, és költött kellemetlenségeket; utána minden irataim lefoglaltattak, ide hozattak, és olvastatnak, magyaráztatnak, applicáltatnak stb. Meddig fog ez az állapot tartani? Feleletül látok itt 8—9 hónapos, sőt egy-két éves kihallgatatlan foglyokat. Holnapután itt lesz a császár; ad-e az a magam-forma embereknek vigasztalást? nem tudja senki.

Sokat nem írhatok, — Isten áldjon meg benneteket, igaz barátod

MISKA.

Jegyzet. Ez úttal Tompa nem sokáig tartatott vizsgálat alatt. Már augusztus 25-én hazulról ír, jó kedvvel, s hívja Aranyt látogatóba Hanvára, jelentve, hogy a pulykát, kacsát, malacot már öleti tiszteletökre. Erre vonatkozik Arany következő válasza.

— 47 —

[121.]

NAGI-KEWREWS, október 1. 1852.

Szeretett Miskám! Múlt hó derekáról kelt leveledet épen most adja kezembe Szász Károly, s mivel erősen ösztönöz a válaszolási vágy, addig ütöm a vasat míg meleg, azaz rögtön felelek (assonance). A mint látod ismét itt vagyok: érkeztem pedig tegnap. Augusztus 5-én mondtam vala búcsút a kőrüsi bérelt laknak,

szeptember 30-án láttam azt meg újra. De minő változás! Az eddig oly kopár udvar, mit nem tartottam képesnek egy árva fűszál megtermésére, övig érő dudva vegetációval üdvözölt; a kaput csak félóráig tartó gyomlálás és kapálás után lehetett kinyitni: más szerencsétlenség nem történt.

Bizony, pajtás, igen sajnálom azokat a te pulykaidat, kacsaídat, méheidet és malaczodat: majd annyira, mint azt, hogy téged nem láthattalak. Tudom, tele kebelrel elbeszélted volna, azt, mit üres levelekkel nem lehet elmondani. Lásd itt egy szép antithesis: *tele kebel üres levél!* — No de, ecsém! nincs még épen vége a világnak; várt leány várat nyer, tűröm-fűvel orvosoljuk a bajt, nohabár, a nagy lyány szava szerint: könnyű a fonás, de nehéz a várakozás. Szüreti szűnidő itt ugyan lesz, de nem egy hónapig, mint Patakon, hanem csak két nap, legfőlebb egy hétig, a meddig t. i. a nagy-kőrösi *hegyeken* beszűrnek: erre tehát nincs mit számítani.

A vacatiót iszonyú henyeségben töltöttem. Sokak és nagyok voltak vala az én szándékim és terveim; de bizony azokból semmi sem jött teljesedésbe. Ettem, ittam, vegetáltam: de egy verset nem csináltam. Virgil úr^{*)} engem is zaklat, hó elején küldi a pénzt s én még semmit sem küldtem neki. Nem abnormis állapot-e ez, midőn a szerkesztő fizet s az író nem ír? No de majd — majd — majd —

Két hónaptól fogva nem tudok, nem hallottam Pestről semmit: nem láttam egy HÖLGYFUTÁRT vagy VISZHANGOT, nem olvastam egy verset, mi az özönvíz óta *átátálódnék!* A pesti cotteriáról azt sem tudom ki? mi?

*) Szilágyi Virgil, a VISZHANG akkori szerkesztője.

Lévay nincs ott; hallom a HÖLGYFUTÁR zászlaját Székely József viszi, ily szavakkal ragadván azt meg egy versében (mit ugyan én nem olvastam):

„Ide szegődtem én eh' a szegény lapho'.”

Emlékszel-e még szegény Petőfinek egy kedvencz korcsmafeliratára: *Az két kék bákokho'?*

Szilágyi Sándort elküldték volt Pestről, az igaz; most pedig azzal állt boszút, hogy kecskeméti professorrá lett. Nem bánta, akármelyik tanszéket adják neki, adták hát a mathesist; hanem ezt szeretné valami mással becserélni Kőrösön vagy akárhol. Jelenleg éppen Kecskeméten van háztűzlátni: visszajövet lesz hozzá szerencsénk.

Benkert Mariska *) Pesten van: 100 magyar költőt (!) akar kiállítani németül 200 verssel és 100 biographiával: remélem téged is megkeresett. Nekem írt egy goromba levelet, a miért neki utóbbi leveleire válaszolni elmulasztottam; én akkor feleltem; azután írt térden csúszva; arra nem feleltem.

Kerényi meghalt! Bozzai Pali meghalt! miért nem halunk meg mindnyájan!

„Az boldog, a ki meghal, mint ezek,
Ki mélyen nyugszik föld alatt.”

Vagy, mint a Barna Péter historiájában (Népdalok I. 381. l.) bővebben megolvashatod:

„Nem jó föld ez pajtás, nem jó itten lakni,
Mert.....” (**)

*) Karl Maria Kertbeny. A Száz magyar költő anthológiáját csakugyan kiadta.

**) E pontozás az eredeti levélben is így van. Az idézett sor folytatása ez: „Mert a szegény legényt meg szokták itt fogni.”

A költészet legalább bajosan fog e földben felvirágozni: a világtörténet ellenkezőt tanít.

No de bízzuk ezt a sors-intéző hatalmakra: mi tegyük a mit tehetünk s ha semmit sem tehetünk, akkor ne tegyünk semmit. Még ha az irodalom haldoklik is: mi vagyunk a vonagló tagok, melyek, mozgásuk által némi életre mutatnak. Tehát csak mozogjunk: jól vagy rosszul, célra-e vagy cél nélkül, az most mindegy.

Eh! félre az epével. Hiszen én vidor hangon akartam írni. Közönség most van, soha sem volt különb. Szász Károly aláírói szépecskén szaporodnak (Moore verseire, a mint tudod), Losonczy László 500 aláírót gyűjthetett! Kiben van hát a hiba? Nem a közönségben, annyi való, hanem a költőkben. Miért nem írnak? Mert nem lelkesülnek. Miért nem lelkesülnek fel? Ez már nagyobb kérdés. Kifogytak, kiszáradtak, kihaltak!

Bezárom leveletem, mert már elláttam, hogy semmiképen sem bírok kibontakozni e veszekedett rossz vérből. Jobb órában többet s jobbat: most, édes Miskám, az isten áldjon meg

Téged magadat is, szerelmes nődet is,
Még, ha ugyan volna, kis csecsemődet is,
Apádat, anyádat, a falamiádat,
Kijáró, bejáró ékonómiádat:
Kívánjuk szívesen én s a feleségem,
Laczi, Julesa, én két apró szép cselédem.
Kívánjuk nem egyszer, hanem száz- meg százszor; —
Most ölel forróan, — többet ír *majd másszor* —

igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[122.]

HANVA, november 1. 1852.

Édes barátom! Meggondolván: hogy október 1. kelt leveledre, egy hónap elteltével válaszolni is lehetne tán már: ezennel tollat fogok és írok a mit írhatok.

Boldog ember vagy te, barátom, ki nekem három egész lapot képes vagy írni, a nélkül hogy — csak valld meg magad is — valóban írnál valamit. Én nem tudok ilyen mesterséget. Még egy lap sincs tele, már kifogytam. No de mindegy. Csak mi írjunk egymásnak, akár van abban valami, akár nincs, ha hasonlatosak leszünk is Havyhoz, kiről egykor meg vala írva, hogy hang nélkül énekel; csak írjunk! van abban még is valami, ha semmi sincs is benne, a mi igen jól esik.

Szilágyi Virgil ma nekem tíz pengőt küldött, hogy én meg neki verset küldjek; a pénzt minden bizonynyal elköltöm, s elébb, mint egy vakarítást tennék neki. Igen sok példa volt már, hogy megírt és kinyomott versért nem fizetett meg a szerkesztő; hadd legyen arra is példa, hogy a kifizetett vers meg nem iratik.

Szegény Sándor! „Az két kék bakokho!“ mennyit nem röhögtünk (majd *röfögtünk*-öt írtam) ezen a szamárságon valaha! Midőn még Arany Jánosnak híre-hamva sem volt a világon, de persze hogy a bánya nem nyílt még meg csupán, az arany már megvolt.

Remélem, nem fogod eltagadni, hogy nem régen engem tetemesen megloptál, mondván a te kabátodhoz: „Télen nyáron“*) stb.; azt is tudod, ámbár nem igen forgotod az írásokat, hogy szemért szemet, fogért fogat; versért verset, — szegény Kerényi és Bozzai haláláról

*) Tompa ismeretes dala: „Télen, nyáron pusztán az én lakásom;“ és Arany verse: „Télen, nyáron nincs több, csak egy kabátom.“

emlékeztél leveledben azt mondd: mért nem halunk már meg mindnyájan! Ezt a sort én ellopom, szükségem van rá, s ezzel quettek leszünk. Egyszer Petőfivel ettünk a korcsmában, belép egy harmadik, ki vidékről jött; Petőfi rákiált: *mikor jöttél örömemre?* s én rögtön folytattam: *mikor még el gyötrelmemre?* s e második sort Petőfi erővel el akarta tőlem még a helyszínén venni; aztán kérte kölcsön, de én egy messzely bornál alább nem akartam adni; végre meglett az alku félmesszely borért s egy törött oldalú szivarért! Istenem! hogy elmúlnak az idők! A múlt olyan mint a hegy, ha kopár és sziklás is, midőn messze van hátunk megett szép kék színben tűnik fel! Szegény Kerényi! jó fiú volt; mennyit bohóskodtunk azon az Eperjesen egykor, s most — már kettő sírban van a cimboraságból s én következem! Szeressük egymást, fiú! kik egymás szeretetére méltók s hivatva vagyunk, mert az élet igen bizonytalan és rövid!

Azon felette csudálkozom, hogy Losonczy ötszáz aláíró terepelt; Lévnak nem volt ennyi. Hát a HÖLGYFUTÁR hogy fut? Én akkor írván Nagy Ignácznak, hogy nem kell a lap, nem is küldi azóta s jól teszi. A költészet felvirulásáról én sem ábrándozom; nemcsak hogy nem halad, de iszonyúan esik vissza; nem egyesek haladását vonom kétségbe, de az egészét.

Írhatnék még neked sokat kassai életemről, de minek? Elég az hozzá, hogy kézirataim oda veszték; már most írjak megint. Nem biz én, a Herko-paternek sem. Elég volt ennyi áldozat. Hanem már most isten áldjon meg benneteket, barátim. Köszönts a fiúkat, családodat pedig csókold értem s feleségemért. Mindnyájunkat az isten áldjon meg. Barátod

MISKA.

[123.]

NAGY-KÖRÖS, december 1. 1852.

„Édes barátom! Meggondolván hogy november 1. kelt leveledre, egy hónap elteltével válaszolni is lehetne tán már: ezennel tollat fogok és írok, a mit írhatok.“ *Legelőször* is tudatom veled, hogy rózsaszín leveledet kaptam friss egészségben: az az, mind a levél, mind én, egészségesek voltunk, az piros, én sárga színünkkel. *Másodszor* értésedre adom, hogy e hó folytában elköltöttem, de nem Nagy-Kőrösről, hanem csak régi szállásomról, melynek egy része leomlott, más része, erős egészséges *kinézése* daczára, leomlással fenyegetett; úgy hogy, ha már most Kőrösre jössz (a mit, remélem, valamikor csak megteszesz) hiába zörgeted a kőfalak kapuját, nem találod ott a te barátodat, isten kegyelméből Jánost. *Harmadszor* közlöm veled a világszerű eseményt, hogy épen az imént vágtam le Don Caesar de Bazanféle spanyol szakállamat, és csippentém rövidebbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot, mely, a mint hallom, már Kecskeméten várakozik expeditiora. Hores-moresch markófüles, barátom! — *Negyedszer* újságolok vele, hogy Vahot Imre THALIÁJA *) megjelent, érdekes tartalommal. Te még nehezen láttad, de (a prózai része) megérdemli, hogy megtekintsd. Különösen érdekes benne a magyar játékszín története, a szerkesztőtől, az öreg Balog színész visszaemlékezései s Bulyovszkiné ügyesen írt novellája. A versek, — nem véve ki a magamét s Petőfi sirvirágait sem — keveset érnek; legjobban dicsérik a Lisznyai (JÁVOR-ÖRS) BALASSA BÁLINT-ját, de e dicséretet az csak *részszerint* érdemli meg. — *Ötödször* Losonczy László

*) Album, leginkább szín-irodalmi tartalommal.

verseit maga a költő praesentálta nekem, azon kérelemmel, hogy bíráljam meg, — a mit tenni nem fogok. Van köztük hozzám s Petőfihez egy-egy, Petőfivel nagyon komáz, úgy látszik, jó barátja volt valaha; a hozzám írott, prózaiságban vetekszik a Sz. Józsiéval, míg stupiditásban ezt felülmúlja. Néhány darab azonban, kivált a víg nemben, s társalgási modorban jól sükerült. — *Hatodszor* a SZIKSZÓI ENYHLEPOK *) számára is kell valamit küldenem, mert még nem küldtem semmit. Terra incognitán akarok járni; bezzeg, ha megint *eltévedek!* — *Item*, Szász Károly alig corrigált meg két félvét a Moore-jából, oly sebesen nyomják a gőz-sajton. Ma délben, mikor elváltunk, ő is épen a borbélyműhelybe ment, hogy szakállát, s mint *pap*, bajuszát levétesse, a mi pedig nehezen rendítné meg Európa egyensúlyát, mert igen kicsiny. 'Ο μωθος δηλοῖ: hogy te is, édes Miskám, fogjad a beretvát s nyesd le nyirett bajuszodat! *Item*: Mentovich, iderekesztve küld neked levelet, mit, ha iderekesztve nem találnál, tulajdonítsd annak, hogy hozzám küldeni elfeledte. *Item*: borzasztó drágaság van, absurdum kijönni fizetésünkből. *Item*: a geszti kis poéta, igen szépen halad, örömemre; nem is állhatom meg, hogy közelebbi versét ide ne írjam:

TE ADTAD, TE VEDD EL.

Hozzád, hozzád szálljon ez utolsó ének! —
 A sors keresztfáján lelkem végíhlettel,
 Mint az Üdvezítő, atyja- s istenének,
 Így kiált tenéked: te adtad, te vedd el.

*) Album, a szikszóiak fölsegélésére, szerkesztette Császár Ferencz. Arany KEVEHÁZÁT küldte bele.

Te adtad az érzést az ifju keblébe,
 Te gerjesztél szikrát, s ime lángra kapott!
 A vész csak szította, mindenem elége
 S vad szelek szédülják most a zsarátnakot.

Te adtad az eszmét; dal szállt ajkaimra,
 Lassu, szép, édes dal tehozzád, tenéked:
 De jött a bőszi vihar, — lelkem el nem birta —
 S lantot, hurt, szálló dalt... mindent széllyeltépett.

De te adtál kint is. Be nem gyógyítottad
 A sebet, a melyet vágtaal szép szemekkel;
 Most végsőt zeng lelkem s elveszve miattad
 Így kiált tenéked: te adtad, te vedd el!

Én ebben a dictiót egészen költőinek, az érzést melegnek találom; hogy metaphorákkal, s képekkel nincs elhalmozva, mint most *divat*, az semmit sem tesz. Tizenöt éves gyermektől mindenesetre elég: meglehet a remény csal, de én ily kezdet után merek remélni.

Hogy éltek, hogy vagytok, édes Miskám? Írj már egyszer, hosszan, körülményesen, magatokról, napi foglalatosságokról stb. Mit csinál az én kedves kis komám-asszony? köt-e, varr-e? mit olvas? mivel töltitek a hosszú estéket? — Ölettél-e már *koránczot* (vadonat-új szó; most iszkábáltam e helyett: korai malacz = Frischling)? — Van-e új borod, melytől bicska nyílik az ember zsebében, de mely, kandaló előtt, új kolbászra, oly kimondhatlanul jól esik? Hej, Miska, ha mi egy *faluban* lagnánk! Miért is nem lehet nekünk egy faluban élnünk? Miért is nem? Mi vagyunk itt elegen, mégis kevesen vagyunk, ritkán látjuk egymást, akkor is zsenirozzuk magunkat. Ránk ragadt a kőrösi tempo, hol nem illik nevetni vagy vígabban lenni egyszer, mint máskor? Én legalább napról

napra különbözebbeknek találok az embereket irántam. — Eljárok a casinóba, s olvasom a HÖLGYFUTÁRT. Fizetek e multságért, egy évre húsz forintot. Ad vocem Hölgyfutár! ez, hogy előfizetőket csődítsen, nem azt kürtöli, kik fognak dolgozótársai lenni a jövő évben, hanem, kik irtak lapjába a jelenben s így T. A. Sz. M. *) stb. neve is ott figuránszkodik. Hej! pedig azon turpissága után, miszerint az UJ MAGYAR MÚZEUM-nak hármunk felől hozott bírálatát, nagy kárörömmel utánnyomatta,**) alig lehet reménye, hogy mi többé valamit adjunk lapjába; noha meg kell vallani, hogy bodzfa poétái nagyobb részén már kiadott, s egész számai vannak egyetlen vers nélkül.

A mi illeti mostani lakásomat: illő hogy azt képzeteled táblájára lepingálgjad. Áll ez három szép urias déli, jó nagy szobából. A belső=zöld szoba, tartalmazza tisztességesb bútorinkat, ez az, melyben a *fehérmegyei*

*) Tompa, Arany, Szász, Mentovich.

**) Az UJ MAGYAR MÚZEUM (szerk. Toldy Ferencz) augusztus 1. számában a NAGYIDAI CZIGÁNYOK-ról egy tíz soros, teljesen lerántó bírálat jelent meg, mely Aranyról különben nagy magasztalással emlékezik ugyan, de ezt a víg époszt teljesen elhibázott műnek ítéli. „Szomorú aberratiója egy szép léleknek“ — „áldatlan üresség“ — „az irodalom barátja fájdalommal látja Arany nevét önmaga által elhomályosítva,“ mondja róla.

Ugyanazon szám Lévay költeményeiről, épen oly röviden s szintén kicsinyítő hangon szól. Tompáról pedig a szept. 1-i számban úgy emlékezik meg, hogy „jobb költőink“ egyike ugyan, de művei úgy a külső formában, mint a conceptióban mind több-több sietséget kezdenek elárulni.

E három kicsinyítő megjegyzést a HÖLGYFUTÁR minden *à propos* nélkül átvette egyszerre, egy számban (október 6.).

Arany Toldyra nem neheztelt meg bírálatáért; a legjobb viszonyban maradtak azután is; de a HÖLGYFUTÁR-tól rossz néven vette a rejtett düfést. Lásd Lévayhoz írt levelét, 1852 október 16.

*poétát**) elfogadom. A középső háló és étteremül szolgál, sárga színre van festve, ajtói, kettős szárnyakkal, a más két szobába s a konyhába nyílnak, mely tornáczból van ugyan rögjönözve, de azért elég kényelmes, bezárható hosszú galeriát képez, hol Raphael és Tician festvényei helyett, casserolok, lábasok, fedők és vágó deszkák ékes rendben függenek. A harmadik, szélről, lilaszínű, s az én dolgozó szobámül szolgál, benne mahagoni fából készült íróasztalom, mit jól ismersz, és könyvpolezom, mit valamely éléskamrából vetettek ki. — E szobának külön kijárása van, egy másik tornácra, mely a megkonyhásodottal egybefügg s tőle ajtó által választatik el. Itt van a feljárás („Hac iter est superis supremi ad tecta Tonantis“) a padlásra, s itt van a bejárás a. . . . „Durch mich geht es ein zum wehevollem Schlund“ mint a pokol kapuja mondja a német Danténál; — a közben eső tér fakamrául s egy nagy mángorló helyéül használtatik. Ha még hozzáképzeled, hogy a konyhaajtó bezárásával az egész periphéria, szobák, padlás stb. be vannak zárva: úgy képed ki van egészítve. Azonban itt is van két nagy alkalmatlanság, egy az, hogy csak tavaszig tart a multság, más az, hogy a tulajdonos semmi fizetést nem akar elfogadni, miből némelyek azt jósolják, hogy ha megún bennünket, tél közepén is kihány, a mit én, persze, nem hiszek. Sajátságos ember, az igaz, de jószívű és, a mi Kőrösön ritka madár, generosus.**)

*) Tompa ily álnévvel állított be hozzá ez év februárjában; az előtt nem látták egymást.

**) Neve Beretvás Gusztáv; a kőrösi előkelőbb közbirtokos családok egyikének tagja. Különcz és féktelen ember hírében állott. Annál meglepőbb volt tehát, hogy mikor Aranynak addigi lakása

Családom, velem együtt, egészséges; a gyermekek iskolába járnak. Nőm a napokban éles rheumát kapott vállába, de Jánosi, villanyozás által, rögtön kigyógyította. Öt percz, és minden fájdalomnak vége. Vajha a kebel fájdalmát is így lehetne megszüntetni villany által! egy ügyes villanyzó szép keresetre tehetne szert. De ki electrizál fel bennünket apathiánkból s lethargiánkból! Én szinte veszem észre, hogy napról napra stupidusabb leszek; néha csak bámúlok mint a juh, a nélkül hogy valamit gondolnék s úgy szeretnék elalunni sokáig — sokáig: örökre! Gyakran nem vagyok képes egy össze-függő mondatot megérteni, vagy leírni. A vénséget nem okolhatom; az igaz, hogy elértem már „il mezzo camino di nostra vita“ az emberi élet ösvenyének felét: de hisz Dante csak akkor kezdett isteni comoediájába s Cervantes agg korában írta az örök ifjúságú Don Quixote-t. Más a baj, édes barátom.

Ha más úttal megdicsértél, hogy három egész lapot írtam be, a nélkül hogy tulajdonkép írtam volna valamit: most még inkább igényelhetem magasztalásodat. De nem írnak-e némelyek, nagyobb képekkel is, szinte ily üres lapokat? S van-e kedvesebb, jó barátok társaságában, a tartalom nélküli fecsegésnél, melyet csupán a keblek vonzalma tesz érdekessé? Öllelek ezerszer, komámasszonyt pedig csókolom ugyanannyiszor, barátod

ARANY JÁNOS.

fölött a tető beomlott s neki családostúl azonnal ki kellett költöznie: ez a szilaj nemes önként fölkereste s odaajánlotta tágas úri portájának nagy részben üresen álló szobáit. Nem is volt vele Aranynak semmi baja; utóbb elfogadta a tisztességes lakbért, s a család három évig e lakásban maradt.

[124.] KELET NÉLKÜL. (1852. deczemb. vagy 1853. jan.)

Édes Jánoskám! Épen hozzátok akartunk indulni, hogy ne fél napra, mint a múltkor, de hosszabb időre látogassunk meg, pogyásunk felpakolva, a ló fogva volt, feleségem épen a balfelöli szalagját fogta már kalapjának, hogy megkötvén induljunk, midőn leveled jött, s abban oly körülményesen leírva találtuk új quartélyodat, hogy fölöslegesnek tartván minden utazást: itthon maradtunk; titeket úgy is ösmerünk már, Nagy-Kőrös városát nem különben, csak új quartélyotok lett volna az: mit megbámulni akartunk, de a *hű* leírás felmentett a további utazástól. Olyan édes Jánosom az ilyen leírás, mint az úti napló, gyönyörűen leírja a legkiesebb völgyeket, bérczeket és tájakat, de arról egy halandó sem ösmerne azért azon helyre. Én nem házadat nézem, ha hozzád megyek, nézlek téged, titeket! és bár egy rozzant régi faházban találnálak is, mely faháznak alacsony kis ablakai vannak alig 1 $\frac{1}{2}$ szobája, feltáskult pallója, göröngyös fala, és leszállt ajtaja: még is palotában képzelném magamat nálad, s ha kissé tán szorongni kellene is, boldognak érezném magamat. „Édes kedves Miskám! minő kegyelettel viseltetik irántam!“ gondolod most úgy-e? Lassabban, drága barátom! mert úgy jársz, mint a kereszt alatt ülő cigány; azt gondolta, őtet süvegei az egész világ! Ezt csak azért írtam ide, hogy könyv nélkül betanulván most, hasznát vehesd, és alkalmazhasd jövő nyáron — Hanván. Elég ebből ennyi!

Most pedig hadd *válaszoljak* leveledre, elébb alkalmat adván aztán azt tehetni neked is.

Az én szakálam és bajuszom még megvan, itt híre sincs, hogy még valami levágás is történhetik az ember

fiával. Azonban nem csuda: veszedelmes emberek vagytok ti. De mi nem.

Láttam a THÁLIÁT, igazad van; Valhot még nem adott tartalmasabb könyvet ki; — Lisznyai versét én is csak részszerént szeretem. Tudj' az isten, én azt hiszem hogy ez a fiú nem jó úton van. Sokszor kicsinykedő, verseiből a majestas hiányzik; a palóczdajlokban számtalan van ilyen cziczi, piczi, muczi, biczi, riczi, viczi-féle semmi! Azon tavaszi versében, mely ugyan Petőfi „A nap lement, Eljött a csend“ versének lőréje, az a sok tüty, rüty, tüty, kigyófüty! nekem sehogy sem tetszik. Hja, de ez az *eredetiség!* Nem akarom, hogy valakivel közöld észrevételemet, azt hinné Lisznyai, ha meghallaná, hogy halálos ellensége vagyok.

A geszti kis poétának szívemből örülök, több örömmel olvastam ezt a kis verset, mint fél évi HÖLGYFUTÁRT, s annak minden halhatlan költeményeit.

A MAGYAR MÚZEUM bírálatát nem olvastam, nem is akarom olvasni. Hát Toldy úr is?

Minek laknánk mi egy faluban János? én is sokszor álmodozom erről, de, barátom, úgy látszik egyikönk sem ösmeri e nyomorúlt férget, melynek ember a neve. Hátha akkor nem szeretnők úgy egymást, eltelvén egymással? Furesza az ember! Szemere Miklós felette jó ember, beh megszeretnéd, ha megösmernéd! könnybe lábbadt szemmel borúltunk egymás nyakába, midőn hozzá mentem; harmincz nap múlva, még előbb is, már disputáltunk, ingerültek valánk egymás ellen, vagy legalább is egykedvűek; gyakran egész nap sem beszélünk; barátom, ha én ezt meggondolom: igen szégyenlem és nekem az igen fáj! Ha te nekem csak egy órára is közönyös lennél valaha, nem tudnám soha megbocsátani magamnak!

Ilyen nyomorúlt az ember! Nem, én azt nem óhajtom, de az, ha te annyira volnál tőlem mint például Miskolcz, hogy jöhetnénk, mehetnénk: engem igen boldoggá tenne. De úgy-e eljöttök már jövő nyáron? El! bizonyosan el!

Sajnálom, hogy drágaság van nálatok! mért nem vagytok közelebb? mennyi búzát adhatnék nektek; nekem van most 100 köböl életem is! Muszaj volna elvennem!

Ne morfondirozzál Jánoska, ha néha *tompa* butaságba sülyedsz, mint én, igyál egy kis jó bort, mint én — innám ha volna!

Van lap elég. A Pákhét már megkaptam, nekem tetszik. *) „Az első szám már szerkesztve volt“ írja valakinek. Hm! tehát elő akartunk állni mindjár az első számban úgy-e? elkéstünk! oda a dicsőség! Azért hogy A. betű vagyunk, hátrább is maradhatunk! — Isten veletek! Igaz barátod

MISKA.

— — —

[125.]

NAGY-KÖRÖS, január 18. 1853.

„Ooóóóóhh te Miska!“ mondaná Szász Károly, felémelve hangját a negyedfél fogú lajtorján, a mivel az ő hangterjedelme bír — oh, te Miska, mondom én, . . . hogy engem így korpázni kezdesz oly dolgokért, melyek miatt nem érdemlem? Pro primo: hogy én egy-két hónap múlva írok, akkor sem válaszolok, leveledre. Hát magyarázzam-e a viccet, mi az egy havi késedelemben

*) SZÉPIRODALMI LAPOK. Szerkesztette Pákh Albert. Az idézett szerkesztői üzenet Aranyinak szólott, a ki ROZGONYINÉT küldte az első számba, de elkésett. Innen a tréfa.

rejlík? Nem világosabb-e az a napfénynél és a hatalmas szultán szakálánál? Vagy új szállásom körülményes leírása nem azon éleceknek köszöni-e születését, melyek abban bukfenczeznek? S te duzzogsz, te expectorárod magadat, te egy rozzant faházban is örömet látnál stb. Ezért czudar a levél általi közlekedés: az ember mosolyogva ír és összevont szemöldökkel olvassák! Ebből is elég ennyi.

Szakálad és bajuszod tisztelem: de te képzeld Jánosit, Mentovichot szakál nélkül; vagy, minthogy *képzeln*i nem tudod, hát jöjj ide és nézd meg. Engem ne is nézz, csak őket.

Visszatérve a quartély leírás elleni philippikádra, nem mondhatnám, hogy az nagyon következetes. Azt írod, hogy már podgyászotok felrakva, a ló befogva, kedves komámasszony kalap-szalagja megkötő-félben volt, mikor szállásom hű leírását vetted, mire aztán fölöslegesnek véltél minden hozzám utazást; mégis később panaszkodol, hogy az efféle leírás semmit sem ér, így úgy. Már, édes öcsém, ha a leírásból nem épültél semmit, a következetesség azt hozandotta magával, hogy se a podgyászt le ne rakasd, se a lovat ki ne fogasd, annál kevésbbé az én jó kis komámasszony kalapja megkötését félben ne szakítsa, hanem ill' a berek, nád a kert! megnézni személyesen azt, a mit leírásból meg nem ismerhetni.

Azonban, tudtödon kívül csakugyan megfordultál nálam, és pedig ilyenképen. Játszottunk vala ferblit ketten, nagyba. Tudod mily nagy kártyás vagyok: akkor különösen hazardiroztam. Előszedtem minden pénzemet, te is minden pénzedet. Hittam, megadtad, visszavágtál, megadtam s ez így folyt sokáig. Az én

játékom bizonyos vala, négy ászom lévén. Kifáradván a birkozásból, vagy is kifogyva minden pénzünkből: te kérded: mi van érte? felelek ez csak 4 kétszem. „Kevés“ mondod. Én nagy szemeket meresztek. „Kevés“ folytatod, mert ez *girigári*, t. i. hetes, nyolczas, kilenczes, tizes, különböző színekből, a mi viszi a négy kétszemet. S behúztad a cassát. Másnap beszéltem a collegatusnak, mondván nekik, tegyék be a 7, 8, 9, 10. számot a lottériába, úgy is mindig rakják. Nem tette egy sem. S mi történik? következő húzáson kijő számaim közül a 7, 8, 10. Én persze nem tettem meg, mert nem szoktam, s még ez álom után is bolondságnak hiszem az efféjét. Tehát csakugyan jártál nálam, Miska.

Már pedig, barátom, én mégis szeretnék veled egy faluban lakni. Nem félek, hogy meghidegedjem irántad. A mi az apró-cseprő összekapásokat illeti, azok lám, levélben is megtörténnek, uti figura docet. De azok nélkül sem barátság, sem szerelem el nem lehet, vagy unalommá változik. Mind a mellett ne félj, hogy valaha egy faluba jussunk.

Kell is nekem búzád! nem eszem én *búzát*, kenyeret eszem én a piacról, szépet igaz, de drágát. Köszönöm egyébiránt, jó Miskám, tudom, hogy adnál egy karéj kenyeret, ha magadnak másik nem maradna is; de lásd, én, ha innen elmegyek lakni, nem Hanvára megyek, hanem Szalontára, s ott nekem is lesz, ha nem 100, legalább 10—20 köből gabonám. Pedig, pedig nem soká uralkodom én itten, a mennyi kedvem van.

Lisznyaiból nem annyira a majestas hibázik, mint egyéb valami, de azt nem lehet, nem szabad kimondani.

Már pedig barátom, hiába gyanúsítasz a „szerkesztve volt“ megjegyzéssel, mert én nem írtam neki, hogy

az első számban léptessen fel, sem az A. betűnek annyit nem arrogálok. Mit bánom én, ha a borítékra nyomatja is versemet, csak fizessen.

Bizony, komád-asszony, szegény, már hat hét óta beteg, többet van ágyban mint nem; képzelheted a gazdasszonyságot, a mit jó eseléd hiányában a kis Julcsa folytat! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 45 —

[126.]

PETROK, január 31. 1853.

Édes Jánosom! ismét Kassára idéztetem, ne írj, ne írjatok! s ha tán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat: ne ütközzél meg! Sors mala, nihil aliud! Isten veled, isten veletek. Barátod

MISKA.

— 46 —

[127.]

HANVA, február 24. 1853.

Szidsz már tudom, ne szidj! nem feledtem el válaszolni leveledre, de nem lehetett; hirtelen össze kellett szedni irataimat s köztök leveledet is, mert nálunk és nálam ismét tűz akart kiüttni. Tán nem fog már! Igazán az ember nem lehet elég óvatos ilyen szeles időben a minő most jár!*) Kaptad-e a keresztkötés alatti nyomtatványt, melyet kértél s mihelyt lehetett megküldtem? a könyvet is megküldöm mihelyt lehet, már a könyvkötőnél van. Isten áldjon meg szeretteiddel együtt; a kedves komámasszonyt mind ketten üdvözeljük, csókoljuk! Igaz barátod

MISKA.

— 47 —

*) Képletesen értve, a politikai viszonyokra.

[128.]

NAGY-KÖRÖS, április 27. 1853.

Kedves jó Miskám! Csakhogy otthon lehetsz: a többi visszajő magától. A sors megleégli szenvedésidet. Régen óhajtok írni: de nem tudtam, lehet-e már. Nagyon jó, hogy valahára lehet: ezentúl ne legyünk hanyagok a levélírásban: ki tudja, édes Miskám, ki tudja, nem fosztatunk-e meg újra az érintkezés e nemétől? Rest levélíró vagyok: de veled nem levelezek, veled beszélgetek.

Szegény komámasszony: hát ő is, testileg is szenved? Lelke, tudom, úgy is eleget szenvedett. Fiadról Pákh útján hallottam valamit. Örvendő sorokat vártam tőled, remegtem más részt, nem vonta-e meg segélyét Lucina istennő — azok után, miket tőled hallottam, aggódva óhajtánk bizonyost tudni. S ime jó leveled: egészen más baj mint az, melytől remegénk, arról semmi szó. Elképzeltük sorsotokat — s könyeztünk.

Feleségem fentarthatta volna az érintkezést nőddel: hanem ő is az egész telet betegséggel húzta ki, s ez egy akadály; mit ugyan elhárítani annyiban nem lett volna nehéz, mert voltak napjai, midőn könnyebben érezte magát. Fő akadály az volt, mert nem tudtuk, nem okozunk-e *bármely* érintkezés által *nektek* újabb kellemetlenséget, mint az oly viszonyok közt általában sohasem tudja az ember magát tájékozni.

Gyermekeink egészségesek, Laczi közelebb nagy erőt fejtett ki a *table-moving* kísérleteknél. Ez a bolondság itt is napi renden van s kell benne lenni valaminek. A *szemek hatását* én fedeztem fel, azok majd több szerepet látszanak vinni, mint a kezek. Vak tyúk is talál néha egy árpát.

De leginkább becsülném azt az asztalt, mely bennünket még egyszer, egy koszorúba fűzne. Gyógyuljunk meg, minél előbb. Július nincs messze: talán — talán — —

Itt még három tanárt választanak, hogy a tantervnek elég legyen téve, így remélvén a nyilvánosságot. Hallom, Szilágyi Sándort nézték ki egynek. Nem jönne-e magyar irodalmat tanítani, az én helyemre? Igazság! barátom vagy, maradj Gömörben.

Ad vocem Gömör: az ekklesia csak nincs veszélyben? Mi már attól is remegtünk. Most sem tudósítál: vége van-e már minden bajnak? Ennyit talán lehetne.

Iskolai felügyelőségünk változott. Szőnyi helyébe Mikulás ő nagysága lépett, evangelicus; mondják, erélyes ember s mindent elkövet, hogy iskoláink a status céljának minél inkább megfeleljenek.

De a „jövendőnek sivatag homályát bizzuk az istenség vezető kezére,“ s éljünk, a hogy lehet. Dolgozni, keveset dolgozom, bár megrendelés, váltó munka, lenne elég. Szeretnék egy kis falusi életet, azaz ha lenne valamim, a mihez lássak, mert így, cél nélkül a *legetelőre* járni nem találok eléggé vonzónak! De csak az idő derülne, így is mindjárt derültebb lennék. Ha igazak patriotád *) jóslásai: a tavasz egészen el fog az idén veszni, tél után rekkenő nyár áll be, mitől isten mentsen. Szerető barátod

ARANY JÁNOS.

— * —

*) A jolsvai pap. Időjóslatokat közölt a lapokban.

[129.]

HANVA, május 17. 1853.

Édes jó barátom! Már csak írok neked, mert ha azt várom, hogy minden bajaink elmúljanak, nem tudom mikor olvasod soraimat. Feleségem jobban van már, de most meg fiam beteg, sír éjjel-nappal s midőn maga nem alszik, apját anyját sem engedi aludni; így igen szép életet élünk. Vinni kell az embernek hivatalos foglatosságát s eljönnek az urak és dámák a templomba, imádkozni? nem! meghallgatni: szép praedicatiót mond-e a pap? persze, a háznál akárhogy van a dolog, neki szép praedicatiót kell mondani. Eljönnek a szerkesztők verset kérni, szép, jó verset; és az embernek, ha az esze helyén nincs is bajai miatt, kell írni szép és jó verseket! Látogatók jönnek, boldog mosolygó képpel, és az embernek mulattatni kell őket, ha az ördög elviszi is. Ez jelenleg az én életem. Ténnap múlt el a robotos ünnep, ma az eső szakad, a víz beiszapolta ugyan már kertemet, rétetemet, de még nem elég, ismét esik, — tökéletesen megveszett a természet, barátom! Tehát az eső esik, a legátust a káplánhoz csaptam, beteg gyerekemet dajkástul és anyjostul kihajtottam a cseléd-házba s írok neked néhány sort. Fülelem nem, de lelkem egyre hallja hogy sír, de már mindegy, benne vagyok.

Haza szabadultam végre ítélet nélkül kegyelem útján; így rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerént „a madárnak az ágon,“ ha a felügyelő tisztviselőnek nem tetszik az orrom vagy képem, referál, hogy nem jól viselem magam. Furcsa biz az! Szilágyi S.-nak ördög baja sincs, ki mint felelős szerkesztő adta ki a GÓLYÁT, engem pedig majd elítélnék, s majd megfosztanak nyomorúlt kenyeremtől örökre;

mert a mely pap hadi törvénytörés előtt áll, eo ipso elveszti hivatalát, ez a rendelet szava. Szerencsém, hogy ítélet nem következett, s így már most szavaid szerint csak nincs veszélyben az ekklésia; legalább azt kell hinnem ezen elbocsátó szavakból; *In Folge hohen Erlasses vom Militär- und Civil-Gouvernement von 28. März 1853 der weitere Untersuchung enthoben, und auf freien Fuss gesetzt.* Különben, édes barátom, ez esemény keserűsége tán örökre a számban marad, mert érzem, hogy egészen ártatlanul hurezoltattam meg, s kellett annyi költséget tennem. Ne gondold azért, hogy magamat valami mártyrnak tartom szörnyű nevetséges pózával; mert hiszen mi ez ahoz képest, a mi a múltakban történt?

Megbocsáthatlan gazsága a sorsnak, hogy olyan messze dobott egymástól; ha egy héten csak egyszer is egymáshoz mehetnénk, mindig megkönnyebbülve térnénk haza bizonyosan! Adjon isten nektek és gyermekeiteknek sok örömet!

Hogy én menjek professornak Kőrösre? Jaj, kedves barátom, dehogy megyek! örülök ha meghúzhatom magamat ebben a rongyos faluban, hol senki se lásson. Inkább téged is szeretnék ide hozni valami jó papságra, de mikor *tekintetes* úr vagy! Szegény Szásznak sem tudok, minden *tisztelendősége* mellett sem, helyet teremteni, pedig bizony igyekszem.

Mentovich is mindig igéri, hogy ír nekem, még sem ír; mondd meg neki. Sajnálom, hogy olyan szép verset tud írni a *DIVATCSARNOK*-ba; nem tudta más becsületes helyre adni?

Az asztalmozgás nálunk nem sikerül, azon egyszerű okból, hogy nem próbáljuk; egyébaránt a *szemek* histo-

riájával elkéstél; mert a berlini levélben valamelyik újságban hosszasan volt róla szó. — — — — Igaz barátod

MISKA.

[130.]

NAGY-KÖRÖS, május 23. 1853.

Kedves barátom! Mit tehetnék okosabb dolgot ez esős időben, mint hogy ma kapott leveledre még ma válaszoljak? Igen jól tevéd, hogy nem vártad, míg „*defluit annis*:“ az ember annyi bajjal küszködik ez árnyék világban, hogy nehéz annak végét várni. Az én kedélyem sincs a legrózsásabb állapotban, de igyekszem eltakarni sebeimet, megcsalni magamat, hogy ez álom, egy-két percze legalább, boldogítson. Nőd jobban létén szívünkbeől örülünk; az enyém mind e napig sem jött egészen helyre, ma délután is lázról panaszkodott, mert eseléde nincs, kénytelen dologhoz nyúlni, mit én váltig ellenzek, de nyugtalan természete s a házi szükség parancsolja. A hivatal nekem is gyakran nem kényelmes ruha, de benne vagyok, nem vethetem le oly könnyen, mint szeretném. Pár nappal ezelőtt érkeztek felsőbb helyről a feltételek, melyek alatt iskolánk nyilvánossá lehet: s ezek közt van egy-két pont, melyet „Erdély és a Partium,“ nehezen lábol meg. Majd meglássuk. Volt oly bolond óráim, midőn megakartam előzni a zimankót, mint „Megyeri a macskát,“ de ismét azt gondolám, hadd menjen! eligazodik az magától. Önéletírásunk szigorúbban, részletesebben kivántatik, s a figyelem már most irodalmi pályánkra is kiterjed stb. stb. Azonban, becsületére legyen mondva az említett leiratnak, ígér valami *Nachsicht*-et is, és mi némileg kecsgetjük magunkat beférhetni e köpeny alá.

A szerkesztőkkel nekem is meggyűlt a bajom. Tudod, az én lyrám nagyon „hangtalan madár,“ ritkán *szól*, akkor sem *jól*. Ezek az emberek pedig azt kívánják, hogy dúdoljunk derűre borúra, minden héten hatot: de az nem megy. Azaz *menne*, de nem *lenne* köszönet *benne*. Ha te oly szívből szakadt és lélektől lelkezett verset tudsz írni: *haza érkeztedkor*: azt hiszik, hogy minden, ki már egyszer az ugorkafán ül, csak veszi a papírt és olyat fog egy fél szivar mellett firkantani. Közlebb Pesten, a Komlóban, rám mász Török János, szorongatja karomat válltól könyékig, teszi a szépet, megbámúl elől is, hátul is, üdvözli bennem a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fületem majd leharapja stb. mi sül ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az IGAZMONDÓ naptárba egy verset, mely magába foglalja Nagy-Lajos tetteit, kormányzatát, a fényes kornak teljes, hű rajzát, aztán vonatkozva a mostani viszonyokra, fejtse ki, hogy a magyarnak nincs oka jövője iránt kishitüvé lenni; a nemzet nagyságát nem országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, műveltsége stb. teszi. Ez a feladat. Hasonlókép adott *eszmét* tavaly Lisznyainak: az eredményt eléggé bámultuk a MI A FŐ DOLOG című versben. Mit tehettem? Sietős utam volt szállásomra, az étel megfagyott tányéromon, az ostrom erős, kiállhatlan volt: meg kelle igérenem. Őszinte szándékom összeírni valami *kauderwelschet*, majd meglátod a naptárban. Ha lehet, Lisznyait fogom utánozni, csapatok oly bombasztokat, hogy „csak úgy bámul belé a bölcs kalendárium.“

Eső, víz, itt is van elég, de az én kertemet el nem mossa, rétemet be nem iszapolja: így én mégis szerencsésebb vagyok, mint te.

A mi ez után következik leveledben: kár volna oly komolyan vened. Ha ma rajtad, holnap rajtam vagy más jó emberünkön. Engem, a múltra nézve, teljesen megnyugtattak soraid: a jövőre nem szükség óvatosságot ajánlanom. „Tél és harmat, nyár és hó, mind csak hiába való!“ A költőnek, azért hogy nemzete előmentét eszközölje, épen nem szükség a politikától kölesönzeni eszméket: ő énekeljen, költsön úgy, mintha végezelja nem egyéb volna magánál a költészetnél: már megtette kötelességét nemzete irányában. A nemzet, kinek jeles költői vannak, érzeni fogja önbecsét, habár a költemények nincsenek elárasztva politikával, hazafisággal s egyéb ilyen phrasisokkal. A *virágregék* épen úgy célra visznek, vagy még jobban, mint a leghazafiasb költemények.

Hogy professornak hittalak, helyembe, az csak vécz volt, közelebb elküldöm hozzá a tíz kötetes commentárt, hogy megérthesd. Ne jőj biz ide, barátom, még a fiadnak is hagyd végrendeletbe, hogy ő se jőjön. Nem mondom, hogy az emberek rosszabbak, mint máshol, nem mondom, hogy ezer meg ezer ember nem tengődik silányabb helyzetben: de részint a fent érintett s ahhoz hasonló körülmények, részint, a mindennapi szükségét is, kabátos embernél, nehezen pótoló jövedelem nagyon parlag kilátást nyújt egy családnak a jövőre. Valamit félre tenni, merő lehetetlenség, vagy ha az ember koplalva, szájától a falatot elszakítva, egy-két garast meggazdálkodhatnék is: mi haszna? birtokot ugyan itt szerezni nem fog, lévén egy holdacska föld 3—400 pforint. Tehát az embernek, míg bírja a dolgot, s vagy alólról, vagy felülről jövő véletlen meg nem fosztja kenyerétől, addig 600 forint, miből csaknem 200-at ad szálásért, tüzelőért: azontúl „nagy a világ: kolduljatok“ mint egy scot ballada zengi.

Mentovichot *fogom* köszönteni, de még nem esett kezemre. A DIVATCSARNOK-ba nem csak ő ír, de én is. Tudni kell, hogy a lap minden nyeglesége mellett, már is *salon-lap*, előfizetője van jó számmal: szükség tehát, hogy az irodalom azon körökben ne csak holmi nagyreményű porontyok által legyen képviselve, nehogy azon osztály igazolva találja megvetését, melylyel eddig a magyar írók iránt viseltetett. Mert, hidd el, barátom, ott ülhet Pákh az ő szigorú homlokával, a közönség nagy része s épen azok, kik fizethetnének, a híret sem hallja meg, uti figura docet. Szüksége van irodalmunknak nyeglére, ki alázatos bókok közt elhordja lapját a nagy házakhoz, mint színész a theátrum czédulát, kösse fűrefára; ezt ugyan te nem teszed, én sem, de ha van a ki teszi, hadd tegye s hadd vigye nevünket is oda, hol „felfedezik.” A HÖLGYFUTÁR egészen más, annak közönsége circiter az, mi a VISZHANGÉ s más lapoké volt; aztán meg Császárnál nem látszik praedominálni senki. *Mindenik* versemet én se küldeném hozzá: de akad néha, a mi épen oda való. Ezt így megmondtam Pákhnak is, meg a többinek és igaznak vallották okaimat. Egészségem tűrhető, bár most májusban megint intést kaptam, hogy egy szép *tavaszzal* oda fogok költözni, hol nincs schulinspector, s az egy kissé megrezzentett. Chronicus bajomnak (mivel kinevetnétek, ha mondanám) circiter öt év óta majd semmi jelenségét nem éreztem, de most újra megmozdítá egy kis körmét. Mindazáltal még néhány tavaszt remélek, kivált ha öt évben lép egyet a baj, mit bizony 1839 óta hordok *keblemben*, mint sérült szarvas a nyilat. Nem hypocondria: meglátod egyszer; addig tehát szeresd a téged, titeket, nődet, fiadat, oly forrón szerető, ülclő, csókoló igaz barátod

ARANY JÁNOST.

Utóirat. Nehogy ez utóbbi körülményt oly módon érintsd válaszdobban, hogy nőm *megértse.*

— *cs* —

[131.]

HANVA, június 5. 1853.

Édes Jánoskám! Tökéletesen igazad van! — ne örülj, nem Császárra nézve, — hanem abban: hogy ha az ember bajainak végét várná: úgy járna, mint az a Dunamelléki hajóvonó ember, ki miután két óráig húzott a vízből egy hosszú kötelet kifelé, s még sem érte a végét, így kiáltott fel: ebadta, biz elvágta valaki a végét! Úgy vagyunk mi is; fiam még mindig rosszul van, s temérdek crisisen kell szegénynek átmenni.

Ha talán jól nem esnék is nekem hozzátok írni, azon félelem is válaszolni kész: hogy isten tudja mikor írhatok? mert még nem látom a felhőket oszlani. De hát, édes barátom, mit tegyen az ember? falba nem verheti a fejét! Aztán meg más is szenved, ti is szenvedtek, hát mivel volnánk mi jobbak és érdemesebbek nálatok? Majd eljön az idő, mikor egyikünk sem szenved! Azonban nem folytatom, mert félek, hogy levelemből utoljára vagy vers lesz, vagy predicatio. Egyikhez sincs kedvem, vershez másféle állapot kell; a holnapi predicatiót pedig tennap végeztem be.

Török hát megnyomorított? ezt nem csudálom; ösmerem az ilyen komisz helyzetet! nekem sincs erőm megszabadulni tőle és belőle, ha valami ilyes megkörnýez. És *csak* annyit kívánt Török? Csekélység! azt bizony megteheted!

Császár Ferenczre nézve nem vagyok veled egy véleményben; azonban levelünk hangját, baráti, családias

hangját nem akarván száraz vitába átvinni, annyival inkább, mert igen rosszul tudom magamat levélben kifejezni: csak ezt ismétlem, hogy nem vagyok egy véleményben veled! — Azok sem voltak, kik Pesten rád-hagyták, hanem megcsaltak, de én nem csallak meg.

Friebeisz csakugyan VIRÁGREGÉIMET adja ki; nem tudtam hova tenni; meg nem veszik, pénzem kinyomatni nincs, azért faltam ezen keserű kenyérbe, az előfizetésbe; egyébaránt Friebeisz csak annyi: hogy a neve áll ott; és egy része a kezelési bajnak az övé; a többi (ha lesz valami) az enyém; ő barátságból, azt mondja, szívesen megtesz mindent, a nélkül, hogy egy fillért kívánna; én elhiszem és elfogadom; különben az előleges költségeket is én viselem. Majd meglássuk mit ád isten! Isten veletek, barátod

MISKA.

— * —

[132.]

NAGY-KÖRÖS, június 28. 1853.

Kedves Miskám! Oly rég akarok válaszolni leveledre, s mindig elmaradt, minek első oka a hanyagság, más a restség, harmadik a lustaság. De e háromnak ismét van egy közös oka, mely a kedély lehangolt állapotában keresendő.

Szászné meghalt! E hó 17-dikén nyugodott meg szegény, annyi szenvedés után. Károly az első napokban vigasztalhatlan volt, de már kissé üdülni látszik. Nincs más mód, meg kell nyugodnia. Engem felkért, írniék az emlékkő egyik lapjára négy rövid sort: téged is fel fog, hogy írj a másokra. Nekem még eddig nem sikerült oly epigramm, melylyel meg volnék elégedve.

A professzorság még mindig in statu quo van. A felügyelő itt járt, elvitte az okmányokat, directort tétetett (Varga), bízottat minden jóval, azonban úgy látszik egy-kettő mégis kimarad közülünk. Aztán következik a censura: ez okos emberek előtt s a szaktudományból nem baj: de ki tudja hol? mikép? — s nem lesz-e bizonyos egyének irányában külön útasítás? Rám nézve leginkább a múltban rejlik némi akadály, még pedig elháríthatlan: ha ezt szigorúan veszik, akkor hazamegyek „borjúkat nevelni.“

Virágregéidre F. Máli szörnyen gyűjti az előfizetőket. Én is kaptam ívet Friebeisztól, de még e napig egy árva lelket sem horgászhattam rá. Ha innen 10—12 előfizető akad összesen: úgy nagyon kitett magáért a város, melyben pedig oly sűrű az intelligentia. De ezek a magyar irodalmon már felülmívelkedtek.

Mint mások is néhányan! . . . Beleestem, benne vagyok e boldogtalan irodalomban: szólanom kell, mert sokat gondolkozom, felőle. A magyar ember — magyar ember volt és marad, különösen pedig táblabíró. Sohasem ott keresi a bajt, hol az gyökerezik: restaurál mindig: egy elvet égis emel, három esztendő múlva elcsapja, mint olim a viczispányt. Így van jelenleg az úgy nevezett népies költészettel. A helyen, hogy azt mondaná: Péter vagy Pál rosszul ír, ezt tűzi zászlójára: le a népiessel! És visszasohajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Dübrentei sonettóira; Császár Ferenczhez folyamodik, hogy „tisztult izlésével“ mentse meg a magyar költészetet a barbároktól. Ezt teszi a nagy Kazinczynak még nagyobb Neffe-jé, vagy mije. És fogja tenni, kevés idő múlva, száz; mert a magyar, mint birka, megy a kos után. Isten látja lelkemet, hogy a

T..... és Sz.....-féle nyegleségek barátja nem vagyok; isten látja, hogy saját műveimre nem vagyok öntelt, elbízott (bár kissé elbizottabb volnék, hogy kedvem lenne a munkához!): de azért azt hiszem, hogy népies költészet „csak költészet legyen“ egy irodalomnak sem válik kárára. S itt a *modor* nem segít semmit: a ki furulyán lelketlenül játszott, az a verklin is csak verklis fog lenni, uti figura docet. A nem-népiesen író verselők száma most is nagyobb, mint azoké, kik furulyáznak, ám számlálja fel valaki: s hol a Byron? hol a Hugó?

Ezt, nem a jó költők hiányát, tekintem én a hanyatlás bizonyos jelének. Jó költő nem minden bokorban terem; utánzóik mindig lesznek s kell, hogy legyenek. Vesta szűzek ők, kik csekély mécsaikben tartogatják a tüzet egy későbbi lángelme számára. Egyénileg elvesznek a mindennapiság tengerében, de egyetemes hatásukat nem lehet megtagadni. Vajon Shakespeare előtt nem volt-e angol költészet? Vajon ő támad-e, ha ez nincs: ha *nincs kit* homályba borítani? Aligha.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden burját üvegházban ápoljunk: csupán azt, hogy hol tehetőséget *vettünk* észre, nyilatkozzék az bármily alakban, bizony az ítészet helytelenül cselekszik, ha dorongot használ ellene. A népiesre nézve is nem a *bundát* kéne ütni, hanem a *ki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más.

De *restellatio* küszöbén állunk. Azok, kik némi hivatást éreznek magukban, el fognak hallgatni; a hivatlanok csimpolyáznak még egy darabig, míg a duda magától megnyekken: s az *új vetésen* nem lesz istenáldás. Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen szellemben*

majmoló iskolák; a nyelv csinosodik azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s francziául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele: tehát *pórias, durva, nyers*. Visszatérünk a bombásztokhoz, a czifra ürességhez: úgy kell nekünk! S gondolom azért ezentúl sem fogunk sűrűbben produkálni nagy költőket, mint eddig: ámde meglesz a büszke önérzet, hogy művészi önmegtagadással haladunk a majmolás dicső útján/

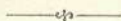
Látod, látod: engem azzal vert meg isten, hogy ily dolgokon tépelődjem! Miért is kellett nekem odahagyni békés magányomat? Miért e pályára lépnem, mely egész életre boldogtalanná tett? Oly nyugodtan élnék, én egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől! De az ördög nem hagyott békét: első léptem sükere hiúvá tőn, s vágyakat keltett bennem, melyek elvontak a mindennapi élet apró gondjaitól. Most meg vagyok hasonlva enmagammal: örömet visszatérnék a régi ösvényre, de nem lehet többé. (Oh barátom!) ha én TOLDI-t ne írtam legyen: nem volnék most vagabundus.

Olykor úgy érzem, hogy *még* nem volna lehetetlen oly művet producálnom, mint TOLDI volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek? e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra, valahányszor kezembe fogom, valahányszor egy pár versszakot leírok. S így *költeni* lehetetlen. Ezért TOLDI második része talán soha sem fog elkészülni. Az a közönség, mely első TOLDI-mban a *kútágast* bámulta csak, azóta igen sok kútágast olvasott; az nem találná már Toldit eléggé „sajátságosnak,“ „népiesnek,“ mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat.

De, hála istennek, Szász K. épen hozzám jó, félbe szakasztom tehát e jeremiadot, melylyel különben is eleget vesződöm, s bezárom a levelet azzal, hogy isten téged őrizzen meg minden nyomorúságtól, főleg attól, hogy ily komolyan vedd ezt a mi felséges irodalmunkat, mint én! Éljen boldogan, kedves barátom.

Öllelek hetvenhétszer, most még csak „álomban és tükörben“ mint az írás mondja: „de majd nem soká színről színre!“ Barátod

A. JÁNOS.

[133.]

HANVA, július 5. 1853.

Édes barátom! Ne említsd az előfizetést; csömörig vagyok már vele! elkéstünk, kikoptunk az időből. Friebeisz ugyan mindent megtett, de utasításaim, leveleim elvesztek a póstán, vagy legjobb esetben 15-öd napra értek Pestre; ez ellopott egy hónapot, s bizonyosan sok előfizetőt. Alakjára, papirjára nézve stb. Pestre kellett volna menni magamnak, de — nem megyek. Kiállítódik a hogy lehet. Friebeisz sokat tesz és fárad mellette, szinte sajnálom. Előfizető nem sok lesz; de csuda-e ez, barátom! Hidd el *nem lehet győzni*. Mindig fáztam ezt az eszmét kimondani, de neked csak kimondom; túl van terhelve a közönség előfizetésekkal, nem bírja, nem bírhatja, hidd el! Igazolom szavaimat. Csak *tavasz óta* a mi eszembe jut: 1. Garay összes költeményei, 2. Tóth Endre versei, 3. Szelíd fájdalmak, 4. Virág-regék, 5. Dobsa színművei, 6. Markalf, 7. Karacs Teréz, 8. Kemény Zsigmond, 9. Erdélyi valami; de bizonyosan nem jut még eszembe legalább hat előfizetendő. Már most mondd meg: lehet-e ezt győzni? Azonkívül a méreg-

drága lapokra is előfizetni? albumokat venni? stb. Ne érts félre, mert gyakorlatból beszélek, mi okvetlen legjobb tanító mester. Mondd meg csak: ha hozzád ilyen írók, mint: Lisznyai, Bérczy, Dobsa, Pompéry íveket küldenek, szoktál-e gyűjteni? én egyet sem vagyok képes! És vajon ezek az emberek rossz néven szokták-e ezt venni? én nem tehetek róla! Garay Szent Lászlójára tizenkettőt gyűjtöttem, s egy betűt sem kaptam, de kapok mocskot és gyanúsítást, hogy a pénzt zsebre tettem. E tárgyban rövid időn kénytelen vagyok nyilatkozni nyilvánosan.

„Bele estünk, benne vagyunk!“ hanem én sokkal lelkiismeretlenebb ember vagyok e tárgyban, mint te! én úgy itt hagyom szó nélkül egyszer az irodalmat, mint szent Pál az oláhokat. Úgy jártok velem, mint a gólyával, nem tudjátok mikor ment el, csak azt látjátok, hogy már nincs itt. — Mit a népies és nem-népies restauratiójáról beszélsz, szépek és igazak. Én erről még nem gondolkodtam, megvallom, de most eszembe jut Szemere Miklósnak egy elvetett szava: „Meglásd, ismét abbahagyják a népiest, s visszatérnek a régire“ — ezt akkor természetesen nem hittem, azóta elfeledtem, most eszembe jut. Tehát vágott orrú, hegyes orrú csizma! Népies, nem-népies! Ebben is divat van tehát!? Azonban nem hiszem, hogy kikopják az irodalomból ezen egészséges elem ismét, inkább túlviszik, mint abbahagyják, ez az én hitem. Hogy sok ember megútálta nem csuda, mert a PALÓCZDALOK, CZIMBALOM stb. egyenesen idemunkáltak, de tán még hasznunkra; ezen a forráson át kellett mennie a népiesnek, hogy kiválják mi *az* és mi *nem az*. A Toldi-hang nem megy ki divatból, ha ezer K. Gábor allegál is ellene; különben DIVATCSARNOKI cikkét

nem ösmerem. Azért ne hidd, hogy TOLDI második része, ha olyan lesz mint az első, épen azon kapóssággal ne fogadtassék, mint az első. Írd meg, meg kell írnod, én is tudom, hogy megírhatod; s bár átlátom a nehézségeket, melyekkel küzdesz a külkörülmények, és saját énedben: meg kell írnod. Azt azonban jegyezd meg: mentül későbbben írod meg, annál nehezebben írod meg! — Értem boldogtalanságodat is; hidd el, nem affectatio vagy mese az: hogy a költő *nem boldog*, de tán épen ezen *küzdés* teszi a költőt? Magányodban elhiszem, hogy boldogabb volnál, de akkor ki írta volna meg TOLDIT? s kérdem ha tehetnéd: hogy TOLDI ne létezzék, s ne létezett legyen, megfosztanád-e az irodalmat tőle, elvesztett nyugalmadért? azon irodalmat, melynek emelkedése annyira szíveden fekszik? Én nem hiszem! És aztán, ember! ha te így beszélsz: hogyan beszéljek én? — — — Megállottam, gondolkodván: ha vajon elmondjam-e, a mit akarok? El kell mondanom, mert *neked* mondom. Vajon nem foglalok-e én méltó és igazságos helyet azok közt, kik a költészetet, a mint most mondják: népnemzeties irányban kezdték művelni? és hányszor említ engem ott az ítéset? Ha egyszer meg: tiszszer nem! — Vajon nem folytam-e én is be arra, még pedig sükerrel, hogy a népies költészet oda jusson, a hol most áll, értve józan értelemben? Ki ösmeri ezt el? a kutya sem. Vajon Petőfi és Arany után nem méltán igényelhetem-e az utolsó legszerényebb helyecskét? Oda szoktak-e tenni? Emlékeztetlek Atádi bírálatára Lévy verseire nézve, vagy a SZÉPIRODALMI LAPOK értekezéseire e tárgyban. Megköveznének talán, ha a KINIZSY, CZIMBALOM és a PALÓCZDALOK írójához hasonlítám magamat. Én ide hagyhatom sóhajtás nélkül ezt a pályát, *te nem!* Öné-

zetembe kell visszavonulnom, mint a csigának házába, és vissza is fogok vonulni. Ez csúnyaság, szűkkeblűség, érzem, de más irányt követni nincs erőm. Ezt én életemben először és utószor mondtam el, ezt is csak neked: tudom, hogy figyelmeztetés nélkül megégeted leveletem.

Leveled végén ez áll: „nem sokára színről színre.“ — Nehezen!

Nem rég adta tudtomra a szolgabíró, hogy mint notatus *internálva* vagyok, azaz *útlevelet* nem kapok sehova! Szerencse, hogy Miskolczot megjártam, nem tudván még ezen határozatot, mert most már oda sem mernék elmenni, mint mentem eddig, útlevel nélkül... Már most, édes barátom, mi örömed lenne, ha az országúton fognának el, s vinnének Kassára vagy Pestre mellőled? Ezért nem iszom én a te borodból ez idő szerént. Mindezekért nem javallhatom nektek, — pedig bizony igen fáj — hogy hozzánk jöjtek!

A szolgabíró javallatára, lejárt útlevelem odamelléklésével, folyamodtam Kassára, engedelemért; azt mondja a szolgabíró, hogy remélhető a passus mégis, *egy útra*, melyet elvégezvén, az interimalis útlevelet azonnal be kell adnom. Minden egyes út miatt először Kassára folyamodjam? azután Putnokra menjek a szolgabíróhoz, azután Rimaszombatba a főnökhöz? azután ismét személyesen vigyem be útleveletem? Utamban minden helységben, hol léteznek, személyesen jelentsem be magamat a csendőröknek? Nem én! inkább örökre itthon veszek! Folyamodtam mégis! és ha megnyerem: Nagy-Kőrösre iratom az egy utat, legalább én láthassalak titeket meg egy pár napra, ha másképp nem lehet. Igaz barátod

MISKA.

[134.]

NAGY-KÖRÖS, július 11. 1853.

Kedves jó Miskám! — Ördög panaszkodjék többet! Látom én, hogy e czudar világ egy mákszemnyivel sem jobb azért. *Várok* a míg lehet, fogadom tanácsodat.

Az előfizetést nem említem tehát; F. Máli dicsekszik, hogy íve már megtelt; a mi itt kissé hallatlan. Én nem mondtam, hogy a magyar közönség „győzi”: de hogy itt némelyek jobban is győznék, az szent. Aztán meg nálunk az olvasás, a könyvtár, nem *Bedürfniss*, vagy, a kiknél az, ott annyi más *Bedürfniss* van, hogy amannak háttérbe kell szorulnia. Ne úgy mondd, hogy a magyar közönség nem győzi — nem győzi az a néhány száz ember, a ki néha könyvet is vesz. Sok fecséreltetik el egyébre: annak 4—5-ös kamatja is nagyot lendítne az irodalmon. Igaz más részről, hogy szapora faj az irodalom: belbecshez aránylag sokat, sokat írunk, s annak mind vevő kell.

Hát, ha én hozzám Bérczi, Pompéri stb. ívet küld, beteszem jó szándékkal s reménnyel a fiókba, ha valaki hozzám jó, megmutatom, vagy megemlítem, vagy ott feledem; mikor pedig a rossz irományok nagyon összegyűlnek, tartok egy vandali pusztítást és . . . tudod a többit. Furcsa nép is ez! Gyűjtsek, fizessek, miért? Az őszön Jókainak, illetőleg Müllernek, gyűjtök a *Török VILÁGRA* 3 = három példányt; a pénzt felküldöm, s *fizetek* 10 krt, jóban, küldi Müller az 1-ső kötetet, *fizetek* 15 krt, küldi a másodikat, *fizetek* 15 krt, várom a harmadikat s *fizetek* 15 krt = summa 55 krt pengő pénzben; s ezért megvan az az örömem, hogy a példányokat az illetőknek *hazavihetem*. Ez is a gyűjtés kellemeihez tartozik.

A gólyáról pedig te ne írj hasonlításokat, tudod-e? Mert már most én verlek meg, nem az isten. Hogy rózsák e pályán neked *most* nem igen nyílnak, hogy az ítéset nem méltányol érdemed szerint: ez igaz, de hidd el, sokszor a méltánylásban sincs köszönet. A mit például Kertbeny fillent, isten tudja kikiről és mikről: azt én tizedelem; a Gyulai (1000) enthusiasmus meg-szégyenít, s tárt ajtót nyit a rágalomnak, mert úgy Goethé-ről lehetne beszélni, mint ő rólam, vagy tán arról se. *) Az efféle nekem inkább fáj, mint jól esik. Talán egyet sem becsültem annyira valamennyi dicsériade között, mint a Csengery czikkét az eposzról, a DÉLIBÁB-ban, **) hol, miután az enyéimmel sokban megegyező eszméket olvastam: végin ezt találok oda vetve: ez úton halad nálunk Arany. Nem a dicsőség tetszett benne, de nagyon kielégített, mint az utas jól érzi magát, ha ismeretlen helyen egy úton megindulván, valaki bizonyossá teszi, hogy nem tévedt. — Azért, édes Miskám, *for ever*, a míg lehet. Ha egyszer majd a múzsa *nem adja*, akkor úgy is meg kell szünni, de addig *ne vonulj önérzetedbe*. Elég erről ennyi, mért pirítsalak el! a *te önérzeted enyém* is (a kifejezés egy kissé absurdum, de elérted) — egész világ daczára is!

Még csak e kellett! Jókai dohogni kezd, hogy mi ketten megeszszük Tóth Kálmánt. Felszólít, hogy ne kritikával rágalmazzuk, hanem, mi *legnépszerűbb* (!?!? ~!) költők adjunk *jobb irányt* (!?!) *műveinkkel* a rossz

*) A SZÉPIRODALMI LAPOK-ban Gyulai „1000“ áhév alatt, Kazinczy Gábor A. B. C. betűk alatt írtak.

**) Kiadatott Csengery Antal ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI-ban is. (Budapest 1884.)

iránynak, ha t. i. *van* irodalmunkban. Olvastad, úgy hiszem. Mintha mi ketten volnánk: A. B. C., Császár Ferencz, SZÉPIRODALMI LAPOK, tárczairók s minden. S tesszük ezt, mint a HÖLGYFUTÁR mondja, azért, (!) mert „mint vedlett *kappanok* irigyeljük a *verebek* (Császár nevezte volt őket így) vidám röpkedését.“ Ily hang uralkodik a lángezeknél; sajnálatos, hogy már-már Jókai is hozzájuk szegődik. Nem tudom, olvasod-e a HÖLGYFUTÁRT; én láttam egy számát, melyben Tóth K. nyilatkozik Császár ellen, körülbelül ily hangon: „Hallja Császár! *maga* rossz poéta: hogy *mer* engem, ily nagy férfiút, sértegetni? Beszélhet egyébiránt: a közönség tudja kit, miért szeret, s a közönség nem *maga*, nem is A. B. C.“ A szavak *nem épen* ezek: a modor épen ez. Az is furcsa volt Marczitól, hogy az első félévi registerében lapjának, miután TÖRÖK BÁLINT-omat (kéziratom szerint) így osztályozta „*historiás ének*,“ a Szász Károly AQUILÉJA című balladája után, *mind kettőnk gúnyára*, ezt veti, persze önfejtől: *énekes história*. Értem. Köpeny alatt egy bökés: a publicum nem látja, de érzi az, a kit illet.

Szeretnék nem írni többet. Olyféle akadályra nem is gondoltam! Valóban *nyűgös* állapot. Nem az bánt már; hogy nem mehetek hozzád, jobban fáj az, hogy *te nem jöhetsz* ide. Nem vigasztallak locus communisokkal: elég baj, édes barátom, elég baj! Szegény komámasszony is szenved, fiad is beteg: sok egyszerre. De bizzál, *te* kibírod ezt.

Az isten áldjon meg benneteket; jövő soraid legyenek vidámabb tartalmuak, azt kívánja ölelő barátod

A. János.

[135.]

1853. augusztus 1.

Kedves Jánoskám! Régen készülök írni, de nem tudtam kibontakozni a bajból, s ennyire maradt a felelet. A káplánom is elhagyott, s így egyedül húzom az igát, mely nyugodt kedélyvel nem lenne oly nagy tereh, de gyakran azt sem tudom, mit beszélek, másutt jár az eszem; elfut aztán a méreg, midőn kijövén a templomból az extempore mondott gízgazra ezt a megjegyzést hallom: felséges kidolgozott munka volt; persze mikor három nap töröm-marom magam egy predikáció után, akkor könnyen azt mondhatják: most nem készült a pap! Gondolhatod édes Jánosom, hogy midőn így fecsegek: egy kicsit enyhültek bajaink. Úgy vagyon!

Nőm Hajnácskőbe megyen, s ott lesz míg a lába le nem lohad. Hej! biz igaz a! ti kellenétek nekünk a szomszédba, te most hozzám jönnél, az asszonyok és gyermekek elmennének Hajnácskőbe, aztán vagy kétszer meglátogatnók őket! A nervus r. ger. nálam is szűken van. A praenumeratióból vártam, s ezt szántam útravalónak, de az vakot vetett. Megérdemli, hogy néhány szót írjak róla.

Friebeisznak kínáltam egyszer, hogy adja el kéziratomat; ő azt felelte: nem adják meg az árát, hanem praenumeráltassunk! Ráálltam.

Később azt írja: nem jó volna-e őszig elhalasztani a dolgot (mikor már megindítottuk a praenumeráltatást) vagy két füzetben adni ki; vagy egynehányat *kihagyni* (!!!), mert így olcsó lesz annyi pénzért! Nem álltam rá.

Azután azt írja: ne búsuljak, jól van minden, van már nála 150 praenumeráns és hiszi, hogy több is lesz.

Legutóbbi levelében ezt mondja: „Bizony nem tudom én hogy' leszünk? azóta sehogy sem megy a dolog, nem kaptam két hét óta többet 27-nél. Egyet mondanék én neked: *add el!* add kiadónak, jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok! a szigorú körülményekhez mért méltányos követelés mellett, Müller átveszi. Válaszodat várom, addig nem nyomatok!“ Bravó!

Most már magam nem mehetvén fel, nem tudom, mi, mikor s hogy leend? Isten mentsen meg, hogy Fr.-t vádoljam; nincs okom rá, sőt fáradságáért köszönettel tartozom neki; de látom már, hogy a vállalatból keveset teszek a zsebembe. Látod, Jánoskám! a legnyomorultabb tilinkós bír annyi praenúmeránst összeverni, hogy könyvét kiadhassa, csak én nem! — Azonban vigye patvar mindezt, csak hozzád mehettem volna, de ha hosszú utánjárás mellett kapok is *egy helyre* passust, ezzel vagy Pestre, vagy Kőrösre nem megyek; az ördög menjen pedig Pestre, a nélkül, hogy titeket láthassalak! Elmarad s vége!

Szépen gyűjtöd te is a praenúmeránsokat! én épen úgy vagyok vele! de hát arra mit mondasz: mikor Török egész naivsággal azt kérdi tőlem: nyilatkozzam mentül előbb, *hány száz* (!!!) példányt fogok eladni az 1854-re szóló IGAZMONDÓ-ból? Kedves ember ez a Török!

No de végit szakasztom levelemnek, nehogy versenyt gondolj; te egy lappal többet írtál, ezzel adósod maradok. És maradunk egymásnak folytonosan adósok szeretettel, hűséggel és barátsággal! Csókolunk lelkünk-ből benneteket! Válaszolj! Barátod

MISKA.

[136.]

NAGY-KÖRÖS, szeptember 1. 1853.

Kedves barátom! Megbocsáss, hogy ily hirtelenében válaszolok leveledre: de én pontos és fontos ember vagyok, a mint azt tapasztalni több ízben is volt szerencséd; s épen nem ritkaság, ha egy hónap múlva már kapod válaszomat. Egy tervem ment füstbe, édes jó czimbora, téged, a te szalmaözvegységed szomorú és unalomdús napjaiban meglepnem, csak így solo, a mint vagyok. Már előre képzeltem, mint rád ijesztetek; hogyan fogod törni kezedet és lábodat, mikép elégítsd ki a te finnyás barátodat, ki veled kész leendett szalonnát sütni a konyhán, s *testu* poharat, vagy kancsót inni a pitvar küszöbén, ebsorban. Igazán a jux megérdemelte volna, hogy füstbe ne menjen: de csak az vigasztal, hogy ennél üdv-
teljesebb tervek is merültek már az enyészlet létsemmitő ölébe. Hogy ily virágos iránylyal élek, azon ne csodálkozzál, mert ebből tetszik ki, hogy olvasom a DRVATCSARNOK-ot, melyet te, szerencsétlen furulyás, talán csak híréből ismersz, mint a cigány a sárgadinnyét, ki beszélt oly emberrel, a ki látta azon embert, ki a debreczeni vásárban ette a fentcímzett dinnye *héját*.

De hogy leveled fonalán menjek: baj, baj, barátom, mind baj. De hisz minél több az ember baja, annál több, némely bölcsék szerint, a boldogsága, mert annál több a remélnivalója, s a remény maga a boldogság. Ily értelemben én is boldog volnék, ha reményeim oly bőven existálnának, mint nélkülözésim; vagy is, ha a rongyos jelennek minden lyukát befoltozhatnám egy reménnyel. Hej! nekem is a közelebbi hat nap rettentő volt, azt hittem, kedélyem, lelkem végfelbomlásnak indul; rémítő volt a küzdelem. Ma, hála az égnek, jól vagyok. Ne

hozzon isten oly napokat rám többé! Mulatság, szórakozás kell nekem minden áron, különben tönkre jutok.

A virágregékkel csak engem akarsz lóvá tenni úgy-e? Mintha nem olvastam volna én a PESTI NAPLÓ-ban, hogy Friebeisz 100 arannyal, *in specie & natura*, honorálta. Ládd, Miska! még is mindég tele van a szád panaszszal, pedig aranyesső hull üledbe, mint Danae kisasszonynak. Én is eladtam vitéz Toldi Miklós ecsémet (de fájdalom! még csak a régít) 600 forintért, melyből azonban 68-at szépen elvesztettem. Eggenberger protestált, hogy neki az első kiadásból még néhány példánya nem fogyott el; én Toldy Ferenczet, a Kisfaludy-társaság igazgatóját felkérdeztem, ez azt felelte, hogy joga van Eggenbergernek protestálni: így nem volt mit tennem, mint 111 Toldi Miklóst és Szuhai Mátyást és Bosnyák Zsófit a nyakamba varratnom per 36 kr. *) No, de, veszett fejszének a nyele megvan, 68 forint híján a többit részint már megkaptam, részint ezután megkapom, s ez úttal tisztában vagyok. Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mind ez ideig nem tudott elfogyni: oka? talán a közönség? oh nem! aranyért sem lehetett volna néhány év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvárusoknál, kivéven az Eggenberger úr becses boltjának valamely sötét zúgát. Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván, hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvárust. Így árulják a magyar könyvet!

Arról pedig, Mihály öcsém, szépen hallgatsz, hogy megiratta veled Török János ama famosus verset, mihez

*) SZUHAI MÁTYÁS Tompa elbeszélő költeménye, BOSNYÁK ZSÓFIA Garayé. Egy kötetben jelentek meg 1847-ben, a Kisfaludy-Társaság kiadásában, TOLDI-val.

maga ad eszmét, kelmét, czérnát, bélést, gombokat, csupán össze kell állítani? Azért is megveszem az *igazmondó* profétát, hogy kiszűljön a turpisság.

A kőrösi iskola nyilvánossága megérkezett: a professoroknak is elnézik még valameddig (talán míg csínyt nem tesznek) régi bűneiket. Hogy Szász lemondott, helyette mást is választottak, azt talán már tudod is. Szászt Kecskemétre hitták, meg is ajánlkozott, azaz elfogadta a tanárságot. Jelenleg Erdélyben van, ott is akadt volna szerencséje, a k.-vásárhelyi jüvedelmes papság. Nem hiszem, hogy adott szavát visszavonja, s Kecskemétet felsűsse.

Sírvers, neje kövén, már van, de Károly szívesen vette volna emlékül elkésett soraidat. A sírverset én iszkábáltam, nem igen derék biz az, de jobb nem sült. Ide jegyzem:

Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet:
Az sulyától földbe hajolt
Ez a mennybe sietett;
Fényes lelkének a mennyben
Jobb is mint e földi szennyben;
Ott van igazi hazája,
Kedveseit oda várja.

A sírkő árnyas berekben, félre a többi síroktól, csaknem magányosan áll, egy dombon; aranyozott betűi oly szépen csillognak ki a lombok közül, ha a déleesti nap rájuk veti sugárait! Ott nyugszik Szász Póli.

Tegnap, tegnapelőtt Kecskeméten voltam szórakozni. Ott van Gyulai Pali, ír valami regényt Szilágyinál. Jól esik velök néha kicsevegnem magamat, már másodszor voltam ott, Mentoviccsal, két hét alatt, a vasúti kavics tetején utazva.

Szombaton lesz a pálya nagyszerű megnyitása; azon-
túl nem ülünk a kavicsra. Meglehet felrándulok Pestre
a falamiával mert Julesa és Laczi sarkalnak erősen,
hogy ha már Gömörbe nem mehetünk, menjünk fel lega-
lább Pestre. Ők még nem látták Pestet, képzelheted
mily kíváncsiak. Hú pályatársad

A. JANKÓ.

— — —

[137.]

HANVA, szeptember 8. 1853.

Kedves Jánosom! Te egy valóságos haszontalan
ember vagy! az vagy! most győződtem meg felőle volta-
képen. Miért? Azért:

a) Hogy el nem jöttél hozzám.

b) Hogy ha már *el nem jöhettél*, miért írod azt nekem
meg, hogy akartam menni.

c) Hogy bajaid és rossz óráid voltak, s még sem
írod meg az okát, hogy én is osztozhattam volna bajaid-
ban, vagy legalább voltaképen ismerném helyzetedet.
Pedig bizony, ember! én a mi jóm van szívesen megosz-
tanám veled (persze igen kevésre mennél vele) a mi
rosszad van pedig, örömmel elfogadnám felét.

Most büntetésül kapsz tőlem *egy lapnyi* levelet; nem
éremelsz többet te valóságos Fabius Cunctator!

A VIRÁGREGÉK-ért persze hogy 100 aranyat kaptam
az — újságban. Hadd higye a publicum, *csak te* ne
hidd; 200 pengő kész pénz, és kétszáz példány az enyém,
több semmi. Ez, az igaz, hogy minden fáradság és
költéség nélkül; veszett fejszének nyele. Hanem az a
Friebeisz valahogy fene *vékony* papírra nyomatta; a

könyv igen kicsiny (majd küldök én neked egy példányt) a publicumnak *sok* kell, nagy rakás, szinte restelem a dolgot, de már megvan, vigye a manó! Én oka nem vagyok! Sajtóhibával persze hogy tele van. A SZARKALÁB címűben „*e hazug vizasztalással*“ ez jön elő; nyomva van: „*e hang vizasztalással.*“ Császár a DIVATCSARNOK-ban közölte mutatóványul, nem volt *képes* a hibát felfedezni, hanem írta: „*e hang vizasztalásával.*“ Más *hang* kellene az ilyen versíróknak. Örülök, hogy TOLDI ismét küzdött számodra egypár garast, sovány jutalom, de barátom, jobb a semminél! hány ember van, a ki semmit sem kap kínos és véresverejtékes munkájáért, mert még azoknak *jaj!* kik nem a *szépirodalmi téren* járnak.

Hallod-e te! minap *Szentesre* akartak papnak híni; elővettem a mappát, hogy mennyire fogok én esni Arany Jánoshoz; isten ugye', nem a jövedelmen törtem az eszem. *Szalontát* és *N.-Kőröst* méregettem vele össze, de persze, hogy ez hiú álom volt; *mostani állapotomban* nem merek mozogni; aztán meg a feleséget övéi közül anyyira vinni alig lehetne, aztán meg stb. stb. stb.

Hát te micsoda dolgokat beszélsz nekem Török Jánosról, *Igazmondóról* és sok más nem igazról; tán magadat akarod előre kimenteni, hogy kelmét, gombot, sújtást stb. kaptál, s úgy varrtál egy öreg mentét. Öcsém! nem vagyok én olyan jó ember, kit minden bolondra rá lehessen venni, mint téged; vedd meg, vedd meg azt az *igazmondót!* benne engem nem találsz, azt mondhatom szerelmes atyámfia! No nézze meg az ember!

Ezzel összefügg, hogy Császár se kérd se hall, hanem a lapját egyenesen nyakamra küldi. Mit csinálsz már most vele, mondd meg!?

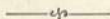
Sajnálom, igen sajnálom, hogy szegény Szásznénak egy pár sort nem írhattam akkor; de igazán nem lehetett; elgondoltam, hogy te, én, ő, irtunk volna rá, ez által a barátság is képviselve lett volna. Versed közép-szerű, de vigasztald magad, jobbat én sem írtam volna. Szász tehát kecskeméti professor? Miért? jobb ott? ezt nem értem. Hisz a nagy-kőrösi iskola dolga jobban áll, mint a kecskeméti anyagi tekintetben is; aztán veletek, köztetek, — szóval nem értem.

Gyulait köszöntöm, ha még beszélsz vele; Szilágyi Sándornak mondd meg, hogy köszönöm a NŐK KÖNYVÉT, melyet *meg nem* küldött, bár Friebeisz által kérettem szépen, és a nyugtatványt is elküldöttem róla; most se *nyugtatvány* se könyv, se pénz se posztó. Ha meg nem küldi, a ROMANCIEROK-tól s FIRDUSI-tól, mely nálam van, elbúcsúzhatik.

Jaj, te istentelen! megint ennyi *sok levelet* (!!!) kapsz tőlem; már a 4-ik lap; te persze novemberben megint válaszolni fogsz! Szép!

Isten áldjon meg benneteket! Barátod

MISKA.

[138.]

MIHÁLYNAP 1853. NAGY-KÖRÖSRŐL.

Mielőtt hivatali kötelességem szerint elindulnék e kulcsos városban minden néven nevezendő Mihályt és „Tihájt“ megköszönteni: megemlékszem rólad te „suttogó bokroknak édes fülmihálya“ előveszem a te, vastag tollal, a lehető *leggazdaságostalanabbul* írott leveledet és íme válaszolok.

Azon pontok közül, melyek szerint én előtted haszontalan ember lettem, az *a)* és *b)* pont tudomásul vétetik.

A *c)* pontra csak annyit mondok, hogy jobb arról semmit se mondani. Nem volt az erszény-, vagy más afféle baj: hála istennek hogy *elmúlt!*

A virágregékért tehát kapsz négyszáz frt *készpénzt*, miután a 200 példányod is elkelt már. Így is jól van, bár *amúgy* szebb lett volna. Ad vocem irodalom! ha a DÉLIBÁB-ban olvasod, a mit az a Jókai ír TOLDI-ról, ne hidd, egy szó igaz sincs benne, nem is beszéltem vele, sem senkivel e tárgyról: annál bolondabb, hogy a közöniséget efféle hírrel mystificálják. Pesten ugyan voltam, családotstúl, leginkább a gyermekek végett, kik a fővárost (?) még nem látták, és szórakozás okáért; találkoztam is némelyekkel az írófélek közül, Lisznyainál Jókaival együtt ebédeltem: de oly vadat senkinek se mondtam, minőt a DÉLIBÁB újságol. Az igaz, ideje volna már, hogy egy afféle hirdetés való legyen, de hiába! Gondoltam, hogy nyilatkozni kellene: de minek? úgy is elfelejtik. Ha Bogár Mátyás szegedi asztalos (vagy ki?) az örökmozgony feltalálásáról újságokban elhíresedett is: azért, ha ígéretét be nem váltja, nem lehet tőle az örökmozgonyt executióval behajtani, úgy-e?

A szentesi dolog nem lett volna bolondság. Hozzám minden esetre közelebb fogtál volna lenni: úgy hiszem az Ekkl. is jobb, mint Hanva, habár nem oly kényelmes is, mert több dologgal jár. Azonban te tudod körül-ményeidet: ha maradsz, okod van rá bizonynyal.

Török János atyánkfiával egy kissé megcsiklandottalak. Tudom, hogy téged is felszólított volt egy mondvasinált vers készítésére; mire aztán Sükei azt a bon-

mót csinálta, hogy „Tompá, mihelyt veszi a levelét, feljő Pestre s meggyújtja a házát T-nek, vagy agyonüti.“

Kérdezed továbbá, mit cselekedjél Császárral, ki lapját megküldötte? Hát, légy dolgozótársá, olyan leg-alább, mint én, ki az elmúlt fertályban egy betűt sem küldtem neki.

Szász nem azért kecskeméti professor, mintha ott jobb volna. A gymnasium ottan nehezen fog megélni, mert aszkóiban szenved a pénzalap; mi pedig már nyilvánosak vagyunk. Hanem részint felülről jöhető kedvetlenségtől ijedt meg, részint az itteni emberek közül egy párnak hidegsége hatott rá rosszul, midőn felülről kérdés alá jöven, innen alulról pártolásra volt szüksége; részint egy apa gorombáskodott vele, minthogy fia az érettségi vizsgán a mathesisből megbukott. Elég az hozzá, ő, mielőtt Erdélybe ment volna, leköszönt. — Gyulait is megválasztották volt Kecskemétre (ólba szőke, minthogy épen ott tartózkodott) — fel is vállalta, de Pestre menvén, megbánta s letette. Pesten azt halottam, hogy a Pákh lapja ismét megindulna; ezen kívül nagy készület van egy tudományos és szépirodalmi „revue“-re, mely havi folyamokban, új évkor indulna meg, a mágnások pénzén, a francia REVUE DES DEUX MONDES mintájára. Majd meglássuk.

Szilágyival a Nők Könyve iránt még nem beszéltem ugyan: azonban ha neked az a Nők Könyve oly kedves, küldd el nekem *Firdusit* és a *Romancerot* s én szívesen odaadom a magam példányát. Jó lesz?

Vacationk fogyatékán van. Egyébiránt nem bánom, semmi köszönet benne. Az ember halálra únja magát, s az egyformaság miatt még dolgozni sincs kedve. Úgy ment el tőlem e két hónap, mintha ellopták volna, semmit

sem dolgoztam. Ez is szép, nem csak az, hogy te négy lapot írtál be oly kis formatumú leveledben, mint a KALÁRIZSOK Székely Józsitól. Ad vocem „K—k“: Tóth K. verseire Pesten a SZÉPIRODALMI LAPOK ezt a vitzet akarta volt csinálni: „Tóth K. arcképe, megjelent, versekkel.“ A kép nagy, a vers kis formatum.

Feleségem s gyermekeimről nem írtam: mindnyájan egészségesek, mint a mack, köszöntünk, csókolunk mind hármotokat, én pedig azonfelül maradok szerető barátod

A. JÁNOS.

[139.]

NAGY-KÖRÖS, november 22. 1853.

Drága Miskám! Azért nevezlek szokásom ellenére, drágának, mert oly ritkán mutatod magad, mintha legálább is *arany* volnál. Lehetetlen, hogy ne kaptad volna, ez előtt másfél hónappal, válaszat, utolsó leveledre. Vagy talán meg akarod szakítani a diplomatiái egybeköttetést közöttem és közted? Ez, fiú, nem szép volna, veszélyes is, mert akkor megostromollak. Ne gondold, hogy leveled oly igen óhajtom, s azért megyek elébe huszonöt mérföldnyire, — oh a viláért se! Csupán attól tartok, hogy valami bajotok van; mert ha tudnám, hogy csak a restség akadályoz: eb írna, egy betűt is.

Azt nem képzelem, hogy correspondentiád, — a te ártatlan levelezésed — is internálva volna Hanva helység határai közzé. Azért is oly bátran, mint egy galambot, küldöm hozzád e levelet, kedélyem játszi mókusát (szebb tropust nem találtam hamarjában). Teszem ezt önzésből, belső szükségből; mert kell, hogy magamat veled kienyelegjem. Az élet oly sivár, előli a kedélyt; mi lenne

belőlünk, ha a barátság nem virágzanék, rejtekben, mint a nefelejts?

A napokban egy ember volt nálam, jó pajtásom az özönvíz korából, de hidd el, még egyszer oly kedvessé tette őt előttem annak tudata, hogy hozzád két mért-földnyire lakik. Vadnai Rudi*) volt, Kazáról. Istenem! sóhajték magamban, ha Kőrös Kazán volna! Szinte rosszúl esett, hallani tőle, hogy ő ez előnyt nem használja fel; s akkor jutott eszembe, hogy Tompa nem mindenkinek annyira Tompa, mint nekem.

Ezen betanult érzelmések után térjünk a dologra.

VRÁGREGÉID hozzám utasított példányát megkaptam: de ne gondold, hogy ezzel egy levéltartozást leróttál. Én ezt nem fogadom el egy levél-számba; hanem viszonozom az új TOLDI egy példányával, fiad részére. Mert hát TOLDI megjelent második kiadásban, miután az első magam megvettem. Ezt te is utánozhatod; például verseid meglevő példányait fizesd ki Lukácsnak, s akkor add ki másod ízben. Nyereséges vállalat.

No de ott lesz a II-dik TOLDI. Az első ének már sine dubio kész, mert megjelent nyomtatásban; a többi el-elvittem 6-ig, vagy 7-ig, azzal előlkezdttem. Azt hiszem hogy e második részt csak rám disputálták, azért nem akarok boldogulni benne. Igazad volt, mikor azt mondtad, hogy minél későbbre hagyom, annál nehezebben fogom megírni. Ott állok, hogy az I-ső TOLDI-ban sem gyönyörködöm többé; legfőlebb mosolygok rajta, hogy én akkor, amúgy *mir nichts, dir nichts*, bevágtam az irodalom kellő közepébe. Arra *courage* kellett, az most

*) Kinek 1872-ben megjelent NYELVÜNK HANG-OLVADÁSÁRÓL című munkája nyelvtudásaink között nagy feltűnést keltett.

nincs. Nem akarok hosszasan beszélni róla; érted a nélkül is. A III-dik rész fiókomban hever: nem tudok rá menni, hogy kiadjam.

Ebből megértheted, mi igaz van a pletyka hírből, mely a „DÉLIBÁB játszai hullámain“ megjelent. A hunmonda sincs különben. Ha csak az isten valami csoda által kedélyem egykori friseségét vissza nem adja

Letésem a lantot s tőlem
Többé ne várjon senki dalt.

Friebeisz felszólít engem is, hogy havonkint legalább két verset küldjek neki az átveendő DIVATCSARNOK számára. Boldog isten! én három hóban sem írok egy árva verset.

És ennyi legyen elég a mi vesszőparipánkról, az irodalomról. Nagyobb baj az, hogy bizonyos fej és fülzúgásban szenvedek, s régi hajlamom, miszerint a vér agyamra túlul, s miért a nyakkendő sem tűrhetem, naponként erősödik. Nem tudom, hol fog végződni: de a baj megvan s aggodalomra méltán ad okot. Úgy hiszem, az agyidegrendszer szenved nálam, mert nagyobb elme-megfeszítés után a bajt növekedni érzem. Orvosunk Károlyi, úgy látszik, nem akar belévégni a gyógyításba, rendel holmi palliatívákat stb. Tapasztalt orvosra lenne szükségem: de hol és ki? Egy ily vérroham volt az, miről a minap oly titkolódzva szóltam; akkor nagyon meg valék ijedve, félvén a legrosszabbtól, mi az isten képére teremtett embert érheti. Azóta e félelmem lassankint elmúlt; de még most is aggaszt e fejfúgás, — hol tompább hol élesb fájdalommal párosulva, mi rendszeren nagy szellemi lomhaságot eredményez. S ez az oka, hogy mostanában minél kevesebbet foglalkozom kül-

tészettel, mert a képzelődést különösen ártalmasnak tapasztalom. Gondnélküli élet, derítő társalgás, nyugalom: ez kellene; de helyzetemben nincs mód bennük.

Nem akartalak bizonytalanságban hagyni múltkori levelem iránt. Te azonban úgy intézd e pontra választodat, hogy rajtam kívül más ne értsen belőle semmit; mert még az a fatalitásom is megvan, hogy bajom mivoltát el kell titkolnom.

Különben, azon pár hó óta, hogy levelezésünk függőben van, semmi nevezetes nem történt körültem. Szeptember végén Pesten voltam, egy pár napra, családotúl. Az óta tanítunk hűségesen, s ez jó nekem, legalább elfoglal. Úgy hiszem, a múltkori iszonyú unalmas, meddő, hosszú vacatio sokat tett arra, hogy nálam efféle baj fejlődjék ki. Tovább két hónapnál alig láttam embert, családom tagjain kívül, semmi szórakozás, semmi mulatság a világon; tisztársaim mind szélyel voltak, az egy Mentovicson kívül; iszonyú unalmak környékeztek, a miket dologgal akartam előltni, mely sehogy sem ment, nem lévén alkalom, hogy a lélek ruganyosságát vissza nyerje. Ily sikeresetlen erőlködések közt fogott elő egy ideges baj — álmaim nyugtalanok, borzasztóak lettek, nappal szórakozott voltam, minden lárma, csattanás megrettentett, este forma szerint félttem, s folytonos lázam volt, noha étvágyam legkevésbé sem hiányzott. Ez tartott mintegy hat napig, persze a bajt a félelem, az erős képzelődés, még inkább növelte. Károlyi némely lázellenes, csendesítő szereket használt, akkor jobban lettem, de a fej s fülzúgás azóta is tart; néha tompultság áll elé, s a vér sebes lüktetéssel tódul az agyra.

No de, édes barátom, én téged hosszasan úntatlak saját nyomorúságommal. De nem akartam előtted el-

hallgatni, mert másnak úgy sem mondhatom. Azért, édes Miskám, szeressük egymást, míg lehet, s mindenek felett ne legyünk oly rest levelezők; mert a jövő isten kezében van. Jól teszed, ha ezt, a mit írtam, titokként megtartod! mert igen kritikus dolog. Szerető barátod JÁNOS.

—*—

[140.]

HANVA, november 25. 1853.

Kedves Jánosom! Sokáig nem válaszoltam leveledre, (ki tudná azt melyikünk levele válasz) nem azért, mintha követni akarnálak (mint egykor Lauka írta magáról versben, hogy ő Petőfit akarja követni), mintha mondom követni akarnálak a sokáig hallgatásban; vagy a szüreti örömek között elfeledkeztem volna rólatok; hanem mert egy ideig halogattam, azután beteg voltam egy pár nap, azután más bajaim akadtak. Azóta feleségem testvére özvegy lett két évi házasság után; az halt meg, ki fiam keresztapaságából kitűrt téged. Hirtelen elhunyt anynyira zavarba hozta házát, s megrázta özvegyét: hogy azóta szegény Lóri folyvást ágyban van. Néhány nappal később ismét egy másik Losonczy halt meg, 1848 óta már a hetedik. Ez felzavart minket is. Egy pap barátom is halálos beteg volt, s magam is néhány nap. Így múlt el az idő. No, de most már kárpótlásúl vékony tollal s apró betűvel írok.

Nagyon szép biz az, a hogy Jókai tett veled, de velem is azonképen cselekedett. A DÉLIBÁB 17-ik száma elmarad; elmaradt hát elmaradt; de mégis írtam Jókainak felőle. Megjelen a 18, 19, 20, 21-ik szám, mikor megtudom, (koránsem ő tőle) hogy egy Petőfi és Kerényire vonatkozó költeményem miatt koboztatótt el a lap. Any-

nyi becsület nincs benne, hogy pár szóval ha csak tájékozásul is, tudtomra adja a dolgot. Most, édes barátom, ismét minek nem leszek e miatt kitéve? Szegény feleségem már kétségbe van esve. Mondd meg, ugyan érdemes-e hát írni? és kenyeremet (szóljunk egyenesen) veszélyeztetni egy vagy más pimasz vers miatt, s általában az irodalmi jutalom és dicsőségért? Ha már nem compromittált emberen esik ilyesmi: nem nagy dolog; de én, ki épen íróskodás miatt voltam bajban és megintve, sőt az írásról egyenesen letiltva, jót nem várhatok. És ilyen körülmények közt J. még csak nem is tudósít.

Tán írtam már, hogy a csendőrség szigorúan megagyagya a falusi bírónak: hogy rám vigyázzon, nehogy kimenjek a faluból. Bizony megúntam az életemet is! a mellett az irodalomban is szerencsétlen vagyok; távol van tőlem gondolatban is valami olyat írni, melyet elmagyarázni lehessen, még is vesztetre úgy történik. Isten legyen veletek! igaz barátod

MISKA.

—*—

[141.]

HANVA, november 28. 1853.

Édes barátom! Levelem már készen volt, s három nap óta várta postára tételét, midőn örömmel üsmerém meg egy levél hátán kezéd vonásait. Ez a levél annak okáért Nr. 2. Mindegy akár együtt, akár külön.

Leveleim nincsenek internálva *talán!* De hiszen a mit én írok neked s te írsz nekem, azt nyitott levélben is el lehetne küldeni, legfőlebb azon csudálkoznék sok ember: hogyan lehet e civilizált korban két ilyen ember mint ezek, kik úgy szeretik egymást. Hála istennek pedig, hogy az valósággal úgy van!

Gyorsan megjelent TOLDI második kiadása; ha oly esínosan mint gyorsan, és a mint TOLDI érdemli: úgy „jól vagyon a dolog.“ Hanem az nem jól vagyon, hogy Toldi *derekával* még most is csak úgy sehogy se biztatsz; ha már a feje és lába készen van, török-szakad meg kell lenni a derekának is. Igazán, én is féltelek egy kicsit, nem mintha erődet nem ösmerném, de mert körülményeidet ösmerem, valamint azon kóranyagnak, mely e részben kínoz, restté tesz, én is nagy mértékben birtokában vagyok. De azért mégis hiszem, hogy addig-addig fohászkodol neki, míg végre bevégzed. Úgy légyen! Az első TOLDI-val föllépésedet pedig ne is említsd! Az egyetlen példa volt. Mi a ménkű lett volna belőled azóta, ha mindig így ment volna, és mi lassabban és fontolvább haladó jószágok hol szedtük volna fel magunkat?

Említed *futólag*, hogy néha rosszul vagy, gyengélkedel stb. Vigasztald magad, itt az egész világ beteg, én is beteg voltam néhány nap. Vajon nem *aranyér*-e a bajod? Ez az átkozott baj ezer alakban gyötri az embereket. Hanem úgy mint engem megkínzott több évig ezelőtt, tán senkivel sem tett. Fogalmad sincs azon állapotról, melyben én voltam.

Éjjel rossz álmaim voltak, egyszerre felriadtam, nem tudtam, hogy hol vagyok; s míg rájöttem ablak- s egyéb tárgyakról, rettentő lelki s testi kínt állottam ki. Majd futni kényszerített valami; egyszerre, akár mikor, este-nappal egy leírhatlan félelem, rettegés és lélekcüggedés fogott elő, mintha a legközelebbi pillanatban, valami iszonyú váratlan rossz érne. Ha kocsin mentem az úton, és kerítés-rácsot, liba-sereget, vagy valami több részekből álló tárgyat láttam, meg kellett *számlálnom*, mert különben igen gyötrődtem; ha valakinek vagy

valaminek a neve eszembe nem jutott, annyira korbácsolt valami kitalálni azt minden áron, hogy majd megőrültem bele, de azt is hittem, hogy úgy járok, annak vagyok a küszöbén. De, barátom, nem lehet azt leírni, kimondani, minő állapotban voltam én; ez néha a szószékben fogott elő, képzeld állapotomat: egyszerre fejembe tódult a vér, a világ minden vashámora ott kalapált és elsetéült előttem minden, ez 10—12-szer rám jött napjában. Borzasztó napjaim voltak. És ez mind az aranyér volt. Már hála istennek, vége van évek óta. Minden szeszes és fűszeres italt és ételt távoztattam, sok vízzel éltem, fejemet, tarkómat, nyakcsigámat jéghideg vízzel gyakran mostam. Ezt merném ajánlani másnak is, ki ilyen bajban szenvedne.

De csudálkozol, hogy mért lopom én el a papírt tőled ennek leírásával? Igaz, csak most veszem magamat észre. De az átélt szenvedést elbeszélni, mikor már túl vagyunk rajta, oly igen hajlandó az ember, melylyel azon jó érzés következik, hogy már túl vagyunk rajta. VIRÁGREGÉMET jó ha kaptad, jó lesz az is, ha fiam kapni fogja TOLDIT. Azt láthatod, hogy a VIRÁGREGÉK igen rosszul van kiállítva; szertelen vékony papír, kis haszon-talan formatum. Itt általában *kicsinylik* azaz *keveslik*. De hiába! a hogy lehetett!

Az én óhajtásom is az, kedves Jánosom! hogy szeressük egymást igazán és sokáig; nekem van is reményem, hogy ez úgy leend. Talán engem is, akkor a mikor, feloldanak a tutela alól, és akkor aztán mondhatom neked, hogy Kazán lesz Nagy-Kőrös. Csókolunk ezerszer nőmmel együtt benneteket. Isten áldjon meg, igaz barátod

MISKA.

[142.]

NAGY-KÖRÖS, december 4. 1853.

Kedves jó Miskám! Tegnap vevém leveleidet, a Nr. 1. és a Nr. 2-öt; hogy tehát meg ne hüljön a vas, rögtön válaszolok is rájuk. Érinted a szüreti örömeket, (sub. Nr. 1.) lásd nekünk itt az sincs, mert itt tulajdonkép szüret sincsen, csak a szőlőfejek gépies leszedése, s kádba verése, hadd ázzék. A vidám puttonos, a kádak dobogása a nyomó sarkai alatt, az élénkség, vándorló zenebandák stb. mind ezek, legalább eddigi tapasztalásom szerint, ismeretlen dolgok itten.

Családi gyászotokban szíves részvétellel osztozom; annyival inkább, mert én is nem rég vesztém el egyetlen nőtestvéremet, egy szalontai középsorsú gazdaember nejét, s így már most senkivel sem állok oly közel viszonyban, minő fiú és apa-anya közt retrograd, vagy testvérek közt létezik. Én nem ismertem más testvért, ezen kívül, nálam sokkal korosabb volt, annyira hogy emlőjéből szoptam is (azt mondják) mint csecsemő; egyedül, testvérek nélkül, nőttem öreg jámbor szüleim körében: s hiszed-e hogy ennek eltörölhetetlen befolyása lett jellememre? Az a felfogás a mint én Toldi viszonyát anyjával, rajzolom, nem annyira *objectiv*, mint a közönség gondolja; ellenkezőleg a testvérgyűlölet egészen az, mert én testvéremet szerettem, bár nem annyira, mintha velem egykorú, s együtt növekszünk fel.

Irod: „egy pap barátom halálos beteg volt, s magam is néhány nap.“ Sajnálalak, ámbár nem hiszem, hogy egészségi állapotod oly rossz lett volna, mint stilusod e helyen, melyből azt lehetne kivenni, hogy te is *halálos* beteg voltál.

Jókai rosszul tette, hogy nem tudósított a felől, a miért panaszkodol. Azonban meglehet az egész dolgot

nem tekintette oly nagy bajnak, hogy vele téged megijeszsen. S ily szempontból menthető; mert semmi sem esik rosszabbul az embernek, mintha minden csekélységgel zaklatják, ijesztgetik. Én azt hiszem, semmi sem lesz az egész dologból; miután úgy gondolom, hogy se Petőfiről se Kerényiről nem politikai dolgot írtál. Egyébiránt Marczy most jól kezdi magát viselni, a mennyiben nyíltan fellépett az „ifjú Magyarország“ insolentiája ellen, mely Vörösmartyt stb. egyszerűen skártba teszi. A felszólalásokat olvashattad a PESTI NAPLÓ-ban és DÉLIBÁB-ban: én magán úton annyit hallottam a botránnyról, hogy T. K. a *Hauer* csárdában így nyilatkozott volna: „szegény öreg Vörösmarty, azt hiszem, maga is elismeri a *kuczkóban*, hogy kár volt neki annyi *ostobaságot* összeírni.“

Szász Károly a napokban jött vissza Erdélyből, hová özvegyen maradt édes anyja sorsát elintézni ment volt. Magával hozta ifjabb testvérét Gyulát, ki igen derék szál fiú s tengerészi pályára szándékozik. Tegnap előtt egy név napon (ott a hol te is voltál hasonló ünnepegy alkalmával) sokat nevettünk Károlyon, ki ugyan csak főzte a boldogtalan Losonczi azon hiúságaért, hogy arczképét a HÖLGYFUTÁR-ral saját költségén kiadatta, mely lap maga is gúnyt űzött a dologból. Nevezetes volt a Varga szüretjén a tanárviadal, azaz birkozás Mentovics és a komoly Losonczi közt, mely alkalommal ez utóbbi, egy nagy homokdomb tetején keményen földhöz vágattatott, s midőn ezt nehezen szívelné s ellenfelét újra felhíni — ismét földhöz vágattatott. Hasonló eset a világtörténetben csak kétféle fordul elő: egyik a „Nagyidai czigányok“-ban

De úgy vágta Mokrát Csucsuj a *homokra*,
Hogy azóta mindig arról kódul Mokra.

A másik esetet a kis Tűkör jegyezte fel, illetéknépen:

Kérdés. Hogy szenvedhették ezt a vitéz németek?

Felelet. Igen nehezen; *miért is* a magyaroknak hadat izenvén, *azoktól* keményen *megverettettek*.

A legszebb pedig az volt az egészben, hogy a nagy számmal jelenlevő diákok egy másik halom tetején állva, a győztesnek diadalt ujjongottak.

Ily semmiségeket firkálok én neked, édes Miskám, mert gondolom, hogy nem esik rosszul olvasnod, s mert úgy képezem, mintha veled egy pipa-dohány mellett fecsegnék, időöltés okáért. Kedélyemre az efféle szármáság derítőleg hat, s haszna is van annyi, mintha folytonosan panaszkodnám az irodalom süllyedése, az írók léhasága, a szerkesztők pimaszsága, a közönség részvétlensége, az időjárás komorsága, a tanárság kellemetlen volta, a pénz szűke, az élelmi szerek drágasága, a tél unalmas estéi, szellemdús társalgás nem léte, fejem és fülem zúgása, tyúkszemeim fájdalma stb. stb. miatt.

Nagyon meglehet, hogy engem épen az a betegség környékez, melyről írod, hogy téged annyira nyugtalanított: a kórjelek sokban hasonlók, de még sem egészen. Altesti bajokat, vagy derék fájdalmat én ez ideig még nem éreztem; annyi igaz, hogy a vérnek nagy hajlama van fejemre tölulni és főfájást okozni, s ez nem is új dolog nálam. Különösen reggel, ha fekvésből felkelek, érzem fejemet nehéznek. A hideg vízzel mosogatás észrevehetőleg használ, ezt mosdásnál tapasztalom, s ezentúl gyakrabban is fogom alkalmazni. A bor pedig jobban eltompít, mint máskor, s a helyen, hogy felderítne, komorrá, nehézé tesz, bár kis mértékben igyam is. Ezért felhagytam vele, s könnyebben vagyok azóta.

Nőm, gyermekeim egészségesek, Laczi iskoláz, Juliska pedig komédiáz; több vele körülbelül egykorú leánykával a Jókai ÖRMÉNY ÉS CSALÁDJÁT akarják eljátszani, melyet magok vígjátékká alakítottak. E gyermeknek igen nagy szenvedélye van minden iránt, a mi *nem prózai*; s ez nekem nem kevés gondot ad, mert egy felől azt sem akarnám, hogy műveletlen maradjon, más felől félek, hogy ábrándozó lesz, s az élet prózai oldalába nem fogja tudni magát betanúlni. Midőn Pestről hazajöttünk, anyját egyszerre csak e határozott hangon ejtett szavakkal lepte meg: anyám én színész leszek. Meglehet csak mulékony benyomást tett rá a nemzeti színház, de meglehet örököszt. Ezért akarnám én, inkább a háztartási gondok felé vonni, de azokhoz, bár sok ügyesége, nem sok kedve van. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 47 —

[143.]

HANVA, deczember 18. 1853.

Édes Jánoskám! Láthatod e megszólításból, hogy most igen neki gyűrűztem szépen írni hozzád; olyan szép egyenes betűket tettem, hogy ha a 24-ik sorban is olyat tennék: boldogság volna. A mellett vigyázni fogok: hogy ismét halálos beteggé ne tegyem egy napra magamat, mint a múltkor. Én ugyan feltettem már régen rólad annyi barátságot: hogy engem mindenek felett rossz levélírónak tarts; hiába, nem születtem rá, nincs hozzá geniusom. Én igazán olyan össze-vissza fejezem néha ki magamat, hogy okos ember bolondnak tarthatna; hanem én azzal mit sem gondolok. Képzeld azt a commoditást: nem gondolkozni, mikor az ember ír;

én úgy vagyok vele, ha levelet írok. Igaz, hogy ez a tulajdona megvan a mostani írók legtöbbszörének is, kik aztán munkáikat ki is nyomtatják, de bármennyin bírnunk is azzal, én azt nagy erénynek tartom. Haviról hajdan, — mikor még te csak nagyszalontai jegyző, vagy legfőbb titkos versíró voltál — azt írták a lapok: hogy *hang nélkül énekel*; ha eszembe jut, mit tiltottak be tőlem legközelebb a DÉLIBÁB-ban: nem utolsó mesterségnek tartom *gondolat nélkül írni*: ezt nem tiltják be, ne félj; a szerkesztő csak úgy meghonorálja, a publicum pedig soha sem veti szemedre, mert hisz az jobb és balkeze közt nem tud különbséget tenni. (Van-e a világon oly ostoba publicum, *versre* nézve, mint ez a miénk? én nem hiszem.) A jövőendő pedig és a halhatlanság — ez soha sem volt gyengém.

Ad vocem DÉLIBÁB. Jókai még is rosszul tevő, hogy nem tudósított, mert hiszen előbb-utóbb csak megtudja az ember az ilyen dolgot. A „fiatal Magyarország“ dolgain örülök; most már szeretem, hogy az örültségbe ment át ez a historia; culmináltak, majd csak megtérnek már.

Mennyire szeretlek én téged, édes Jánoskám, hogy nekem könnyű, felvidítő historiákat és pletykákat beszélsz. Ez engem igen mulattat. Derék, hogy M. odavágta L—yt. Hajdan mikor a kályhalyukban regényeket olvastam, — mert a te jó barátod valaha a kályhalyukban tanulgatta meg leczkéit — rettenetesen haragudtam, ha nem az ölte meg a másikat, és nem úgy dőlt el az egész regény processus, mint a kit s hogyan én akartam. Elbeszéléseid elején lélekben mindjárt M. mellé álltam; együtt küzdünk s forgattuk Losonczyt, s azt hiszem, hogy az én rokonszenvem is segített neki föld-

höz csapni; igaz, hogy ez sokkal elébb történt, mint én tudtam, de, — de az semmit sem tesz.

Mentovicsnak add át ezt a három előfizetőt, vagyis inkább a pénzét. Nőm szíves bocsánatot kér tőle, hogy többet nem szerezhett. (Az egész dolog pedig így áll: Ha megfeszülsz sem kapsz itt egy praenumeranst se, még én sem kaptam VIRÁGREGÉIM-re egyet is az egész ekklézsiában; hanem egyre én, másokra nőm, harmadikra *fiam* praenumerált, de ezt valahogy el ne mondd M-nak.)

Ad vocem vers! Jánoskám! írasd le a Nők Könyvéből az ÖREG SZOLGÁT és küld el nekem; valamint ha megkaphatnád ilyen című humoristicus versemet: Az ÉN LAKÁSOM, azt is megköszönném, a HÖLGYFUTÁR-ban jelent meg tán 1851-ben, ha jól emlékszem. Szükségem lenne rájok, tán könyvben még ki nem adott verseimet írom össze. Hé! gondolkoztam már róla: nem tenne-e már egy jó kötetet a te apróbb verseid összege? Aligha nem. Én legalább azt hiszem. Nem lenne jó kiadnod? Ha kapnál érte egy pár garast: az is jobb lenne a semminél.

A múlt héten voltam Miskolczon. Nehezen juthattam el; szeptember közepe óta jár folyamodványom a passusért Kassán; lejött végre s szólt 5, mond öt napra; Miskolczon csendőrtől csendőrhöz utaltak, visáltak, stempliztek, superinspiciáltak; szóval: mentsen isten az ilyen utazástól. Lévy beteg, olyan, mint az árnyék. Igaz barátod

MISKA.

— — — — —

[144.]

NAGY-KÖRÖS, február 13. 1854.

Kedves Miskám! Tökéletes igazad van: e hanyagság, mit a levélírásban vagyis *nem*-írásban elkövetek, már plusquam disznóság. De vigasztald magadat, hé, nem csak te vagy, ki válaszomra vársz, — körülbelül tízen vagytok hasonló állapotban, mert én halomra gyűjtöm a levelet, mint a szalontai levélhordó cigány, s akkor adok túl rajtok egyszerre, midőn már egész tarisznyára való összegyűlt. Oka pedig ennek nem annyira az elfoglaltatás, s hála istennek, nem is annyira a betegség, mint az áldott restség, ha ugyan ez már magában is nem egy neme a kór állapotnak.

Ergo: a három előfizetési díjat, melyet Mentovicznak küldöttél, mely iránt én recepissét írtam alá, s melyet rögtön kézbesíteni el nem mulasztottam ezennel forma szerint eltagadom. Se láttam, se hallottam, nem tudok róla semmit.

Az ÖREG SZOLGÁT lemásolva, az ÉN LAKÁSOMAT (respective: *a te lakásodat*) pedig a HÖLGYFUTÁR-ból kimentszve, ihol küldöm. Az utóbbit Laukának egy verse is kíséri ez neked tiszta prófit; mert ha leírom, ez utolsót bizonyosan nem kapnád. Mindegyik jó lesz köpenynek eső után, mert, úgy hiszem, ünnep után kántálok velök; miután hallom, hogy verseid már sajtó alatt nyögnek. *Sed salvavi animam.*

Hogy valahára fogott rajtad a szép szó; hogy iparkodol szebb betűket s egyenesb sorokat írni: azon örülök rettenetes: de ördög vigye calligraphiádat, ha annyi papírt ellopsz vele, hogy egész levél helyett csak felet küldsz. Azért, édes öcsém, ne törd magad oly nagyon a szépírással, vagy tartsd azt a szerkesztők számára;

nekem pedig írj, mint eddig, csúnyán de tömötten; mit bánom én, ha úgy összehányod is a betűket, mint a nyomda fiókjában hevernek, küldd ide, majd kiválogatom én. Hogy pedig „*gondolat nélkül*“ írj, azt, fiú, *te* meg ne próbáld, nem vagy te vad zseni, hogy azt tedd.

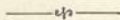
A mi az én apróbb verseimet illeti: nem hiszem, hogy belőlök egy kötet kitelnék; de meg kevés jó van azok közt. A kiadásról még nem gondolkoztam; azonban privát multságomra hozzáfogtam őket egy bekötött könyvbe írni; elkezdtem a nyáron; eddig-elé vagy ötöt le is írtam belőlök. Ha így halad a munka, nem soká bevégezem s akkor majd meglátom, hogyan veszik ki magukat egy csomóban.

Irhatnék én eleget a divatlapok majd megölnek: de nincs kedvem. A balladára tőlem bizvást pályázhatsz.

Ölelünk, csókolunk mindnyájan, mindnyájatokat!
Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Büntetésből kapsz ily rövid levelet.

[145.]

NAGY-KÖRÖS, április 22. 1854.

Kedves barátom Miska! Hogyan esik az, hogy válaszodat utóbbi levelemre, már *hónapok* óta hiába várom? Megszidnálak, de félek, hogy igazságtalan lennék irántad, mert nem teszem föl rólad, hogy merő lustaságból ily hosszúra terjedjen hallgatásod, azt pedig épen nem hihetem, hogy irántam hűlni kezdenél, mert arra okod nincs, s ha volna, azt nekem tudnom kellene, mi-

előtt így megválhatnánk. Azt kell tehát gondolnom, hogy körülményeid oly nyomasztók, mikép arra sem érsz, hogy pár sorban engemet értesíts; azt kell hinnem, hogy megtört kedélyvel az egész világtól — s benne tőlem is elfordultál; hogy betegség ágyba szegzett, meghaltál, vagy nem tudom, mit.

Mert lásd, ha az ember él, igyekszik annak, legalább barátja irányában, jelét is adni; példa vagyok rá jó magam, ki nem tűrhethvén tovább *december* óta tartó hallgatásodat, már *másod* ízben sürgetlek; közelebb pedig az *asztaltól* is meg fogom kérdeni, mit csinálsz. Mert a bűbajos asztal csakugyan megmondja, a mit ő tud, s E. Gábor naponkint *correspondeál* rajta Petőfivel, kihez most kedden nekem is volt szerencsém, akkor nap Pesten lévén. Sándor igen jól emlékszik rólam, furcsa is volna, ha nem tenné azt. Tréfán kívül, az egész oly bolond historia, mit könnyebb kinevetni, mint megfejteni, azért korunk tudósai az első útát választották. De, ha *magad*, rátéve kezedet az asztalra, *csupán gondolnád* a kérdést, s az írott felelet *mégis ráillenék* arra, akkor szintoly furcsán érzeneél, mint hasonló esetben én érzettem. No de hagyjuk ez ostobaságot, melyről kiki *csupán magát* győzheti meg, de mást, még legjobb barátját, testvérét, nejét, apját sem.

Kevésbe múlt, hogy Pest helyett Hanvára nem rándulék most ünnepkor, csupán az tartóztatott vissza, hogy nyolcz napi vacatióból, jövet-menetet belétudva, alig maradt volna egy pár nap együttlétünkre, s az mit ér? — Jól is tettem, hogy honmaradtam, hátha megbotoztál volna ott.

Igen, te Miska! Május 1-jétől megszűnik az ostrom-állapot: használ-e az neked valamit? Én helyedben folya-

modnám akkor, mert az az internatio alkalmatlan egy dolog: hátha akkor szelidülne az irányodban épen szükségtelen szigor. Mert tőled s tőlem ugyan Omer basa azt teheti, a mi neki tetszik, s ha a forradalmat Gräfenbergben töltötted el, most bizonyára te nem fogsz azt csinálni. Nincs-e valakid, a ki éretted magát közvetné?

Ezt pedig önzésből tanácsoltam, minthogy a nyári szűnnapok egy részét (ha ugyan barátságunk föl nem bomlott) Hanván akarom tölteni, és szeretném, hogy akkora teljesen szabad légy. Az én beteges kedélyem, a te víg körödben remél gyógyulást. Meg is teszem, ha addig el nem visz a manó.

Említém, hogy ünnep keddjét Pesten töltöttem. Ne gondold pedig, hogy valami új dologgal rukkoltam elé: pár csizmát s egy kabátot venni mentem, — mégse vettem a drágaság miatt, inkább járok mezítláb és foltosan, mint költőhez illik. Mellékesen egy *g'schäftet* csináltam TOLDI ESTÉJÉ-vel, (miután a második rész elkészültét magam sem győzőm várni) egy kissé kitolozám, borzas haját megsimítám, s Heckenastnak repraesentáltam. Ad érte nyolczszáz frtot. Nincs reménységem, hogy a közönség enthusiamussal fogadja, még akkor sem, ha az elsőnél rosszabb nem volna: mert annak mindegy; mikor a népies nagy divatban volt, akkor TOLDI és KINIZSI egy niveaun állt előtte; most, hogy némi csömör kezd mutatkozni, még a Petőfi népdalait is meg fogja vetni. A mint a divat hozza magával. Ott lehetnek aztán a kritikusok dicsériadjai, kik (köztünk legyen mondva) nem sokkal értenek jobban a poésishez, mint a közönség, vagy plane Török János, ki rőf számra rendeli meg a verset.

Pestnek irodalmi világa nem sokat ér. Néhány szegény legény lézeng ott fel s alá, pénz, erély s tehetőség nélkül. De kiadókban nincs hiány, vállalat minden nap tíz, hogy másnap megbukjék. Experimentumok mindenütt, ész és eszközök nélkül: mint hajdan a politikában. Valóságos magyar tempó.

De nem úntatlak tovább jó Miskám. *Verseidet* láttam Pesten, bizony szegény kiállítás! Mintha birka-tenyésztésről volna írva 1819. *Apropos!* Múlt hóban a vasúton egy kis átalag bort kaptam: nem te küldted? vagy nem tudod, ki? Nem Vadnai? — Nincs annyi lelkem, hogy végére tudjak járni. Tiszai gőzösről tették a vasútra, aviso nélkül.

Az én fejem még is zúg néha, de már megszoktam, s nem csinálok rémképeket. Öllelek és csókollak, drága Miskám, barátod

A. JÁNOS.

[146.]

HANVA, május 1. 1854.

Nem vagyok biz én, édes barátom! sem beteg, sem holt! az életútátal sem bánt ez idő szerint olyan nagyon, bár, hogy nagyon szeretném a világot, abból semmi sincs; hanem nem írtam, nem akartam írni, mert *nehezetttem rád*, nehezteltem mondom, mert legutóbbi leveled olvasása után többé nem neheztelek, de, isten engem úgy segítjen, komolyan *haragszom!*

Verseim írván össze, szívesen kértelek egy kis segedelemre, miután itt a környéken egy pár versemet semmi módon megkapni nem tudtam. Hozzád fordultam, ki hozzám *legközelebb s legtávolabb* vagy. Hogy kérésem teljesítéd, reméltem, de csalatkoztam. Azonban szépen

megvigasztalsz, midőn sürgetésemre kénytelen vagy felelni; megvigasztalsz ekképen: „Vigasztald magadat hé! nem csak te vagy, ki válaszomra vársz, körülbelől tizen vagytok hasonló állapotban.“ Tudom én azt, hogy elkésni a válaszzsal, még nem szentségtörés, mindenkünkön megesett s esik akarhányszor, de a baráti érzelmek kicserélése közt, és a közt, ha valami segítségre hívnak fel a lehető leggyorsabban, van egy parányi kis különbség. Hogy pedig tíz magamszórú quantitásu s qualitású embered van, azt nem tudtam, okom volt némely leveledből mást gondolni. Én nem vagyok ily bővében a jó barátoknak s nekem nem nehéz a választás tíz vagy száz közül, kinek írjak legelsőbb? Nem írtam hát, hogy időd legyen kilencznek válaszolni, mert hiszen ha *egyre* sem felelhettél, még kevésbé tehetted azt, ha azóta háromszor, négyszer írtam volna levelet.

Azonban jerünk tovább és *paulo majora canamus!* Legutóbbi leveledben van egy-két kifejezés, melyet óhajtottam volna soha nem hallani; nevezetesen: „a nyári szünnapok egy részét (ha ugyan barátságunk föl nem bomlott) Hanván akarom tölteni“, tovább: „nem hiszem, hogy irántam hűlni kezdenél, mert arra nincs okod, s ha volna, azt nekem tudnom kellene, mielőtt így megválhatnánk!“ — János! micsoda beszédek ezek? Te lehetőnek tartod a megválást? Azért, hogy hanyagságodért egy-két havi hallgatással önként megbűntetni akarlak, már hűlés, megválás, barátság-felbomlás? A kit én szeretek, attól nem szeretem az ilyen beszédeket. Rosszúl, igen rosszúl esett beszéded, nem csak nekem, de nőmnek is. Mi sem történik köztünk, s imé boldog isten! minő kifejezések. Én azt hittem, engedd tovább is hinnem, hogy soknak, igen soknak kell köztünk

történni vagy kellene, míg ide jutna a dolog. — Ime láthatod, hogy többé nem neheztelek; neheztelésem elnyelettetett haragom által, mert igen rossz ember vagy, rossz pillanatokat szerzettél nekem, meggondolatlan nem is tudom, mid által.

Csak egyetlen egy eset van, János! hogy neked megengedek, t. i. ha szavad beváltod és hozzám *jössz*. Fájdalom, ismét nem írhatom ezt, *jöttök*; feleségemmel hosszasan tanácskoztunk, hogy lehetne benneteket együtt és egyszerre látnunk. Azonban ismét baj van; először nem tudom az ostromállapot megszűnése mennyiben hozott nekem jót; folyamodni fogok a főnökhöz vagy Kassára s mindent elkövetek. Másodsor, abban a csendes öreg házban, melyről én neked írtam valamikor, nem fogadhatunk többé benneteket, e napokban abból végkép kiköltözünk; az egyház építkezni akar részemre, zsellérségre szorúlunk; hol lesz? hogy lesz lakásunk? még magunk sem tudjuk. Így kellő kényelem nélkül sem nektek, sem nekünk nem lenne az az együtt lét, minek lennie kell és *lesz* is. Elhatároztuk tehát, hogy míg házunk fel nem épül, nem látunk szívesen fészkestől; pedig, te semmire kellő ember, mint szeretnénk mind a négyeteket *kebelünkbe* fogadni!

Mondom: nem tudjuk hogy lesz és hol lakásunk? De egyet tudok bizonyosan, t. i.: nekem lesz becsületes, csendes, kényelmes egy szobám; hol mi ketten szépen megférünk. Neked tehát el kell jönnöd! El kell, töríkszakad! Tanúld meg az útát Hanva felé, aztán később ide röpítéd családodat. Igérd meg ezt nekem most, és teljesítsd majd annak idejében: úgy szívemből megengedek! Másképp sem magamat, sem leveletem nem látod ez életben. Elgondolván az úgy nevezett *bajt*, ha csupán

nemakarás vagy restség miatt elmaradsz tőlem: megát-
kozlak! Még a legrosszabb esetben is lesz kirándulásunk:
Murány vára, az agtelki és sziliczei barlang, a híres
hámorok, egy pár kisebb fürdő stb. aztán saláta, rántott
csirke stb., aztán még ma elteszek számodra vagy
nyolcz csomó legfainabb három éves dohányt. — Csak
jójj, jójj!

Örülök, hogy TOLDI ismét szerzett és *vívott ki* szá-
modra egy pár garast; ez is jó. Mi fogadtatását illeti,
könnyen bekövetkezhetik, a mit sejtessz; olvasók és cri-
ticusok egy húron pendülnek. Boszantott, hogy a
NAGYIDAI CZIGÁNYOK-at olyan komoly pofával kezdték
olvasni, mintha legendát írtál volna Farahó népéről;
boszantott, hogy benne TOLDI fenségét és komolyságát
várták, és persze hogy megcsalódván nem ők, de te
lettél az oka. Azonban én még is azt hiszem, hogy nem
lesz okod panaszra.

Hogy *Verseim* rosszul néznek ki, elhiszem; ipar-
cikké válik az a pesti kiadó urak kezében. Aztán van
láрма az irodalom iránti buzgóság, vállalkozási szellem
s más historiáról. *Gschäft* semmi más, pénzhalászat!

Ha eljössz és megmutatod, elhiszem az asztalírását.
A bort nem tudom ki küldte? Mindenesetre okosan tette.
Úgy! kijöttek-e már a Mentovich versei?

Válaszodat várom! A kedves komámasszonyt
nőmmel együtt a legforóbban üdvözeljük; gyermekeidet
csókoljuk, mindnyájotokat ölelünk. Isten áldjon! Barátod

MISKA.

[147.]

NAGY-KÖRÖS, május 8. 1854.

Nem addig van az, Miska! már most én haragszom, és nem úri magad, pro primo azért, hogy nehezteltél, pro secundo, azért, hogy haragszol. Mikor írtad nekem hogy *sietve* kellene a versek? Idézem leveledet, sőt, ha kívánod, másolatban is megküldöm 30 kros bélyegiven, hitelesítve szolgabíró által, mert az eredetit nem adom, azt megtartom, bármily pimasz legyen is, lomnak íróasztalom fiókjában. Érted-e: lomnak. Tehát ezt írja nekem Tompa Mihály ő tisztelendősége deczember 18-áról Anno 1853: „Ad vocem vers. Jánoskám! „írasd le a Nők Könyvéből az ÖREG SZOLGÁT és küld(d) el nekem; valamint, ha megkaphatnád ilyen című humoristicus versesmet Az ÉN LAKÁSOM, azt is megköszönném, a HÖLGYFUTÁR-ban jelent meg, tán 1851-ben, ha jól emlékszem. Szükségem lenne rájok, *tán* könyvben még ki nem adott verseimet *írom össze*.” Hol itt az a *sürgető* szükség? A *tán*-t olvashattam annak? Hisz én három éve hogy kötettem egy könyvet, melybe apró verseimet össze akarom írni, s még nem írtam bele nyolczat. Gondolhattam-e én, hogy a te *tán*-od alatt már a betűszedő rejlik? Mindazáltal egy kevés procrastinatio után teljesítettem kívánatodat. Az ÖREG SZOLGÁT saját körmeimel írtam le, a másikért felhánytam egy kazal bekötetlen s rendezetlen HÖLGYFUTÁRT, feláldoztam egy számot, kiállóván belőle az illető verset; melynek hátán még pro superabundanti, Laukától is volt egy rígmus. És te, háládatlan, méltánylod az én fáradozásomat? Nem! — Te szuszogsz, neheztelsz, dúzzogsz, morogsz, zsémbelsz, pörölsz, osztozol, civakodol, veszekedel! Ezért menjek én hozzád? Nem én, ha Czegléden lagnál sem!

Hogy a tíz collegával (kik veled együtt levelemre várnak) együvé tettelek, az is nagyon szúr. Egresi Gábornak azt írta egyszer az asztal, midőn tőle túlvilági dolgokat kérdezett: „Te nagyon bölcs ember vagy, Gábor!” Én is olyan formát mondhatnék neked. Te abból, hogy nekem vagy tíz levelem van írivaló, azt okoskodád ki, hogy tehát én e tizzel egy színvonalra helyezlek. *Tettel* mutattam ellenkezőt, mert a tíz közül csak *neked* válaszoltam akkor, a többi vagy későbbre, vagy végkép el is maradt. Ha te egy tréfás kifejezést mindig így elcsúrsz-csavarsz, akkor nekem a L... y collegám s költőtársam levélstilusához kell folyamodnom, mely így hangzik: „Tekintetes úr, tisztelt collegám s barátom! — Azon érzelmek következtében, melyek engem *Hozzád* csatolnak stb.” — Én a tizes számmal csak roppant elfoglaltatásomat akartam értésedre adni; miután az *igazi mentséggel*, — t. i. hogy kedélyem levert, szellemem tunya, minden foglalkozásra, sokszor még a levélírássra is röst, — hogy ez állapot rajtam csaknem mindennap megújúl — *magam* is, *téged* is terhelni nem akartalak.

Azért, jó fiú, most, ha valaha, tarthatni tőle, hogy még összeveszünk. Mert hogy te igen érzékeny, igen kényes vagy némely dolgokra, azt én rég tudom; de míg az én birka jámborságú kedélyem megvolt, könnyű vala a differenzialis pontokat kikerülnöm. Most, mikor én talán még érzékenyebbé váltam, te légy az okosabb, s ne csinálj ennyiből: ennyit: *) Képelem, minő commentárral adtad elő nődek ártatlan

*) Az eredetiben e helyeken egy kis köröm s egy izmos ököl van rajzolva.

kifejezésimet! Kedves komámasszony! Ne higye ám mind azt, a mit Miska mond, mert ő haemorrhoidalis ember, az ilyenek pedig (magamról tudom, mert velem is el akarják hitetni, hogy az vagyok) sokszor sárga üvegen nézik a világot. Azt higye, a mit én írok, t. i. hogy emlékezetük oly kedves nálunk, mint senkié. S ezzel vége a polemiának.

Örvendek az új parochiának. Érem-e azt, hogy benne vendéged legyek? Csak boldog egy falusi pap! Bezzeg nem építnek minékünk, hanem hureczkodikunk, mint a cigány, minden tavasszal. Most is úgy megsajnáltam egy collegámat (vagy benne magamat) látva, hogyan sétál szent György reggelén, egy podgyászos kocsi után, magas kalapban, Zrínyiben. Ezt itt csak a professor és zsidó teszi. Semmit sem óhajtok inkább, mint szegény szalontai kunyhómat, hogy ott megint oltogathassak *procul negotiis*. Ez sem falu, sem város — mindeniknek csak rossz oldalát bírja. Nincs egy talpalatnyi kert, föld — s az ember ha száz évig itt lakik sem szerezhethet semmit, oly drága a fekvő vagyon. Én azt mondom, e harmadfél esztendő ölte meg az én kedélyemet.

Dé már majd nagyon savanyú is leszek. Isten áldjon meg, édes miskám, szeressük egymást ezután is; mindenek felett pedig ne *nehetzelj* meg, hogy most nevedet kis betűvel találtam írni. Barátod

ARANY JÁNOS.

[148.]

HANVA, május utolsó napján 1854.

Édes Jánoskám! Leveledet vettem már jó régen s igazán megvállva, sehogy sem voltam vele megelégedve, mind a mellett is hogy egy helyesírási hibámat nagylelkűen megcorrigálsz. Nem szólok most arról, hogy bizonyos érzékenység felől te, épen *te* minő igazságtalanul beszélsz, valamint arról sem, mennyiben lettél te azóta érzékenyebb vagy érzéketlenebb; elég az hozzá, hogy én jelenleg még 'e lapot sem írom tele. Először azért, mert néhány nap óta ma kelek fel először (ne ütközzél meg, hogy már kétszer van az *először*) az ágyból, erős hideglelés kínzott egy darabig, azután más egyéb, szóval most, ha már nem beteg is, de beteges vagyok; s nincs sem kedvem, sem erőm akár enyelegni akár veszekedni. Másodszor: ez a tárgy olyan fontos, hogy kár volna csupán levelezés, noták, és ultimatumok útján végezni el; jőj magad és tépjük meg kedvünkre egymást. Addig isten áldjon meg a tieiddel együtt, igaz barátod

MISKA.

—e7—

[149.]

NAGY-KÖRÖS, június 11. 1854.

Kedves barátom! Különös érzelmek közt fogok tollat. Nem tudom, mikép válaszoljak leveledre, hogy válaszzal „meg légy elégedve.“ Úgy látszik, nem találok többé el a hangot, melyen hozzád szólnom lehet. Komolyság, tréfa, gyermekesség egyaránt sért, ha tőlem ered. Ártatlan kötődésem előtted egy pedátnak kicsinykedése, a ki „helyesírási hibáidat nagylelkűen! javítgatja.“ Értem, és fáj. De én nem csak most lettem ily pedánt. Vedd elő régi leveleimet: azokban százszor

annyi kicsinykedést fogsz találni: miért nem nehezeltél akkor? Vagy a tiedben nincsenek-e affélék? Mihály, Mihály! hidd el nem az én írmodorom, hanem valami egyéb változott meg.

Leveledet olvasva, azt kelle hinnem, hogy ez „ultimatum“-képen van küldve. Sokáig haboztam, nem lenne-e jobb „a mi benne keserű van, elnyelni“ és hallgatni. De nem tehetem. Enyim volt az első szó — enyém legyen. . . . ha szinte az utolsó is. De nem! ennyire még talán nem mentünk, isten nem adja azt!

Verseidről, melyeket a napokban olvastam, egy *hozzájok méltó* bírálatot akartam dolgozni: szerencsére megelőzött Császár. Szerencsére mondom, mert ki tudja, mikép fogtad volna azt is venni, *tőlem*, és *most*. De meg nem is vagyok gyakorlott bíráló; bakot lőhettem volna.

Bocsáss meg, hogy most, mikor lábadozó állapotban vagy, efféle dolgokkal úntatlak, vagy keserítlek. Isten látja lelkemet, többet szenvedek én miattad. Tudom, hogy jelen soraim ismét egy sereg félre-értést fognak szülni. El vagyok rájuk készülve. Az is meglehet, hogy nem válaszolsz. Ha még ezt kellene is megérnem: jól esik, ezúttal kimondhatni, a mi szívemen fekszik. Én *tudva* meg nem sértettelek. Mindazáltal bocsáss meg, ha akaratom ellen sérteni látszottam, ha enyelgéseim helyén kívül talált, ha szavaim nem voltak kellően választva, s nem azt fejezték ki, a mit én akartam. Énnekem a *hét év* emléke holtomig kedves fog maradni — én büszkén, örömmel — bár a fájdalomnak nem minden vegyülete nélkül fogok visszagondolni az egykori hármás — majd kettős szövetségre, melytől, ide s tova elszigetelten állok. Regény, hamis pathos, úgy-e?

Isten áldjon meg, édes Miskám. Légy jobb, — vesd ki szívedből a keserúséget, — légy oly jó, mint egykor valál. Úgy — de *csak* úgy — meglátogatlak, úgy öröm lesz veled találkoznom; de „veszekedni“ azaz hogy „igazán“ veszekedni, nem megyek hozzád. Akkor ismét kijavítom, de minden „nagylelkűség“ nélkül, sajtóhibáidat, megrovom calligraphiádat, krumplihoz hasonlítom háztelkedet, szóval ismét oly ostobaságokat írok mint ezelőtt. Addig pedig tartson meg az isten, kedveltjeiddel együtt! Barátod

ARANY JÁNOS.

— 42 —

[150.]

HANVA, június 17. 1854.

Édes kedves barátom! Sietek leveledre válaszolni; s szeretném, ha mihelyt megírtam, azonnal kezébe nyomhatnám, mert azon néhány napon, míg levelem kezeidbe jut, elhiheted: hogy nem fogom magamat kellemesen érzeni.

Nem tudnám megmondani: a fájdalom vagy szégyen volt-e bennem nagyobb, midőn soraidat olvastam? Hogyan jutottunk mi ennyire? van-e ok, hogy ilyen hangon beszéljünk egymással? szabad-e nekünk egymást nélkülözni. Nem a legnagyobb lelki nyomorúság volna-e nem barátok lenni s egymást nem szeretni többé??

Nem, nem, édes barátom! mi vagyunk és maradunk azok, kik valánk! Én örömmel elösmérem, hogy én kezdettem sületlenkedni, hogy olyat *vártam* tőled, mit nem *kértem*, bár bona fide, mert én azt gondoltam a versek rögtöni elküldetését kértem.

Ne kívánd tőlem, hogy a dolog részleteinek taglalásába bocsátkozzam. Ördög tudja: hogyan változott

köztünk a hang mindig komolyabbá. S miért? *semmiért!* Ha összezörrenésünk okát kérdezné valaki: isten úgy segéljen! én nem tudnám megmondani, de úgy hiszem, te sem. Azért édes Jánoskám! ne fájjon semmi; s felejts el mindent! annyival inkább mert utolsó levelem, melyben írom hogy „jőjj el s tépjük meg kedvűnkre egymást ultimatumok helyett“, esküszöm neked, hogy már az enyelgés hangja volt; igaz, beteg voltam, tán nem úgy fejeztem ki magamat, mint akartam. Aztán, édes barátom, hidd el, végetlen sokat tesz a hang, az arcz, mely a szavakat kíséri, s melyet a papír visszadni nem bír. Én részemről elfelejttem az egészet, el minden epe s utógondolat nélkül, erre esküszöm neked, s átkozott legyek, ha bennem csak egy hűtlen érzés is volt, s csak távolról is gondoltam törésre. Durczáskodtam, — megvallom — szégyenlem és fájdalom, mert sok bajom van nekem is, ne csodáld, hogy ilyen vagyok!

Azért, édes Jánoskám! jőj csak jőj! győződjél meg személyesen ezekről, a miket írtam; most már nem elég a levél, kezemet kell szorítnod s szemembe nézned, hogy elhidd, mikép meg nem változtam; s ha most már e meggyőződésért jönnöd kell, — mint úgy is van, — úgy még jó, hogy történt ez a kis fergeg. Ki tudja, láttalak volna-e máskép.

Én csak e feltételt teszem, *jőjj hozzám*, s az általad irandókat feltétlenül elfogadom. Ne beszélj keserűségről! érezzem azt éltem fogytáig, ha valaha irántad érzettem. Ne beszélj hét évről és utolsó szóról, erről hallani sem akarok. Bocsáss meg egy aranyeres embernek, a ki még azon felül barátod is lesz örökké; nekem részemről legkisebb megbocsátni valóm sincs.

Tehát meg vagy-e elégedve velem? Igen-ed a legboldogabbá tesz. Hidd: ez épen olyan hamis pathos, mint a tied. A leveleket, ezeket az ominosusokat hozd el, kicseréljük, elégetjük, emléke se maradjon.

Több szót ne várj tőlem; fogadd lelkemet!

A bírálatra nézve: én igen tisztellem Császár vonzalmát irántam, de sajnálom, hogy nem fogott fel, vagy figyelemmel sem olvasta át verseimet. Én únom azt a „megzendült ismét a tavasz madarának bájduš éneke“-féle bírálatot. A locus communisok s phrasisok nem teszik a bírálatot, azért biz én szerettem volna ha pl. a PESTI NAPLÓ tárczájában megbírálsz. S azt hiszem, szavad többet használt volna nekem mint a Császáré (maradjon köztünk, hálátlanság lenne e nyilatkozat róla, mihelyt fülébe menne). Azért, ha készen vagy vele: ki vele; *nem foglak félre érteni*, ebben már most bíz-hatsz, jobban mint valaha. De ha elmarad is bajaid miatt: ne tarts a sarkalástól. Sokhoz hozzá szoktam már én!

Mi élünk csendesen. Az a bajom, hogy sokat mérgeskedem, még feleségemre is. Hiba, mert nem érdemli. Kis fiúnk megvan, igen kicsiny, de eleven. Beh boldog vagy, hogy olyan szép két nagy gyermeked van már. Csak a házunk lenne már hamar készen! szeretnének együtt látni benneteket. Én most zsellérségen lakom házunk felépültéig, de marhánk, kamaránk, kertünk a régi helyen maradt. Ez egy kis baj. Szívesen üdvözlünk csókolunk mind négyeteket, változhatlan barátod

MISKA.

— 47 —

[151.]

NAGY-KÖRÖS, június 23. 1854. *)

Így, így szeretlek én, édes Miskám; az az nem is így; hagyjuk a recriminatiokat, a mea culpákat, s valljuk meg, hogy bolondság volt az egész. Arról biztosítalak, hogy a mily nehezen szoktam szert tenni „igaz” barátira, ép oly nehezen bocsátom ki körmeim közül: tehát efféle csekélység köztünk szakadást soha sem tehet.

Abban tökéletes igazad van, hogy a hűtlen papir nem egyszer fekete színben mutatja a legpirosabb gondolatot. Aztán meg, ha az ember barátjával együtt van, s látja, hogy az komor, levert stb. megkiméli időtlen élezeitől: de a levél oly pillanatban kaphatja, midőn legkevésbbé sincs hangolva a tréfa elfogadására; s ilyenkor fáj a csiklandás. Mindazáltal én ezentúl sem fogok neked bőjti predikációkat írni, mert a correspondentia nekem élvezet, felüdülés, felderülés. Ezt én sokszor (bocsáss meg önzésemnek) nem kevésbbé teszem magamért, mint érted. Azt vélem, hogy egy órán kicsevegtem veled magamat, s ez úgy megenyhít.

Egyébiránt én most már sokkal vidorabb vagyok. Fülzúgásom ugyan még eléjő néha, tán sohasem is hagy el végkép: de már nem csinállok belőle rémképeket, — mert eddig is ez volt a főbaj. Hogy afféle nyavalya volna mint te gyanítád, s már magam is hinni kezdtem, azt sem merném állítani: semmi alhasi bajokkal nincs kapcsolatban, pedig már szinte egy éve az első rohamnak. Vérhaj mindenesetre, néha, mikor rosszul fekszem, igen nyugtalan álmaim vannak, milyekkel ez ideig ritkán vesződtem; de ez nagy ritkán történik, s a baj egyáltalában tűrhető. Kivált ha foglalkozásban, mérsékelt

*) Eredetije a Tornallyán őrzött Tompa-reliquiák között.

munkában szórakozást keresek: akkor igen jól érzem magamat. Reményem van a nyári szünet alatt valami nagyobbat állíthatni elő; mert nem szeretném, hogy már bevégeztem légyen irodalmi pályámat. Mindazáltal egy csöppet sem erőtetem a dolgot, mely erőtetve úgy sem megy.

Iskoláink július fogytáig bevégeztetnek, tehát augusztus és szeptember a szűnidő. Már ha családostól nem lehet, magam is csak elrándulok hozzád; arról azonban nem állok jót, hogy az itt lakó bikficzek közül valamelyik hozzám nem csatlakozik. De az nem baj, olyan embert nem viszek, a kit te szívesen nem látnál, aztán meg nyugtózva (genirozva) lennél miatta. Legfőlebb Szilágyit; kinek sohasem jutott volna eszébe, a Nők Könyvét Mentovichtól elzsarolni s neked megküldeni, ha én folyvást nem zaklatom, s impertinentiáját szemére nem hányom. Ez a Sándor jó bolond fiú; te tán nem ismered annyira, hétköznapi pongyolájában, mint én: e szeretetre méltó pongyola a könnyelműség, minden hibái s erényei kútfeje. Jó, mert nem tud rossz lenni, s rossz, mert nem képes jó lenni: ebből áll jellem vegyülete.

Mentovich épen ma kapta az örömhírt, hogy a SZÁRAZLOMBOK, melyeket a pesti politia Bécsbe küldött néhány gyanúsnak hitt versért, csakugyan kiszabadultak. Nagyon meg volt ijedve, mert a nyomdaköltség a nyakán volt, és többnyire csak aláírói valának. Egyébiránt én olvastam a kéziratot: abban kormányellenes mi sincs, hanemha ily általános kifejezések: „hazaszerezet“ stb. Szász egyszer írt, mióta Kézdi-Vásárhelyen lakik, akkor sem nekem, hanem Mentovichnak; ő, úgy látszik, meg van elégedve állapotával, a mennyiben oly csapások után, minőket ő szenvede közelebb, a „megelégedés“

szót használhatni. Révpartra jutott ez egyszer; rokoni közt, édes anyja oldalán fog élni, s erre neki nagy szüksége van. Jánosi Kecskeméten professor egy év óta, de megy Pestre közelebb, chemiai laboratóriumba, hol a vidéki patikások számára gálicz és kékkövet stb. fognak nagyban előállítani, hol ő felügyelő hivatalnok lesz, mire nagy szenvedélye van. Professoraink Szász és Jánosin kívül, a régiiek; amánnak helyét Theodorovics (az irodalomban: Tomori) Anasztáz, becsületes görög fiú „*unser Muszka*,” ezét Lengyel Dániel, orvos doktor, s a cs. kir. természettani társulat szép kis feleségű tagja pótolja. No meg, tudod, kettővel szaporodtunk volt: Szilágyi és Losonczival, kiket midőn ide csábítottunk, azt mondták a kecskemétiiek: „Szegény tatár!”

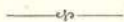
Engem pedig ezek a Néplap, Népkönyv, Gyermeklap, Naptár, Divatlap stb. szerkesztők, majd megölnék a honorárium ígéréttel; de bölcsen átláttam, hogy ha én időmet s erőmet ő kigyelmökre fogom fecsérelni; akkor soha sem fogok valami nagyobbat producálni. Azért ezentúl még csinjabban kapnak tőlem, mint eddig. Szerelmes nem vagyok, hogy mindennap egy *Hozzá* című verset vágjak: a tárgyias költeményhez pedig tárgy kell, és a mi több, hevülés a tárgy iránt, az pedig nem jó minden füttyentésre. Verseid bírálatát, vagy „ismertetését” is, csak az első impetusban tudtam volna megírni, most már némileg idő után van. Rendkívül bosszantott engem az, hogy nálunk a bírálat minden egyéb, csak nem bírálat, az az olyan, miből az író vagy tanulhatna, vagy büszkeséget, a jövőre kitartást, kedvet stb. meríthetne. Czigányos magasztalás, vagy otromba szidalom az egész, *tertium non datur*. De mégis: előre kiteszik a rőfüt egy tudós *aestheticai* értekezésben; aztán hozzá

szabják a költeményt, s ha nem találják összeillőnek, kész a mocsok; ha pászolni vélik, akkor minden egyéb hiány daczára, emelik az égbe. Ez aztán nem kevésbé kínos a magasztaltnak, mint a legyalázottnak. Kivált irányodban láttam folytonos méltatlanságot, hogy a magyar nem tudja megbecsülni a mije van, s oly külföldi mintákat állít fel magának, a minőkkel ott is csak századok dicsekedhetnek. Nézzük el bármelyik — német, angol, francia — irodalmat: leszámítva egy-két világhírű celebritást: avagy nem mérkőzhetünk-e mi a többivel? Mivel nagyobb egy Geibel, Beck, L. Cavanagh stb. stb. mint Tompa? sőt mivel több, mint Szász K. és Iduna! Magamat szándékosan hagytam ki a hasonlításból, nem mintha főntebb érezném, de mert iskolám azokétól lényegesen elüt. E méltánytalanság miatti boszankodásomban annyira hevültem, hogy abba akartam kezdeni, a mi nem kenyerem, s meglehet, nem is tudtam volna magamat oly tudákosan kifejezni mint Greguss: bírálatot akartam adni verseidről „sine ira et studio,“ meg is róni egy keveset, kiemelni sokat; de bár az előrajzot megkészítettem főben, a bírálatot nem írtam meg. Névaláírással kellett volna adnom t. i. vagy névtelenül: emígy el fogott veszni a bírálatok özönében, úgy a pajtáskodás vádját lobbanthatták szemére. Megelégszem tehát a gyönyörrel, melyet a gyűjtemény olvasása közben — csaknem folytonosan — éreztem; s azt kell mondanom, hogy csakugyan igaza volt Berecznek, midőn írta: „Tompa emelkedik“ mert az első kötetben megjelent verseid, bármily szépek is helyenként, ez utóbbival nem állják ki a versenyt. És ennek örülj Miska! bár rólam is azt mondhatná valaki! különösen tárgyiasságod, s tehetséged „műegészet alkotni,“ — nem szórni képeket pazarúl,

hanem oda tenni az erőt a hova kell; szóval az egészszet és nem a részeket ajándékozni meg főbb figyelemmel: ez a mit én művészi haladásnak mondok. VIRÁGREGÉID-et — talán a genre miatt — kevésbbé szeretem, bár abban is van egynéhány, a mit teljesen bírok élvezni.

Hanem ily pedántságokkal kifogyék a papirból: azért hát röviden tudatom veled, hogy jól vagyunk; köszöntünk és csókolunk mindnyájan mindnyájatokat ...
Ölel érczhű barátod

ARANY JÁNOS.

[152.]

NAGY-KÖRÖS, augusztus 24. 1854.

Nagyon hibás vagyok, édes Miskám, hogy nem válaszoltam leveledre; de nem akartam addig, míg a menetel iránt tisztában nem leszek, hogy a határnapot megírhattam. Azonban, részint az érettségi vizsgákhoz tartozó utómunkálatok, részint egyéb dolgom úgy elvették tőlem a szűnnapokat, hogy menetelre ez ideig nem is gondolhattam; hiányzott főleg a pénz, melyre úgy akartam szert tenni, hogy a vacatio elején írjak valamit, — de a miből ez ideig semmi sincsen. Hozzá még, hogy épen most „nap alatt,” azaz függőben vagyok, ne hagyjam-e itt ezt a drága Köröst, minthogy meghittak Szalontára, algymnasiumi tanárnak ugyan, de sokkal jobb fizetésre, mint itt van. Sajnálom, ha engem várva, talán egy vagy más útatad elhalasztád.

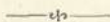
Szalontai fizetésem lenne 300 pfrt, 60 köből kétszeres, 25 köből aljgabona (= árpa, tengeri vagy zab) halotti beírás (minden egyéb functio nélkül) egy 12,000 lélekkal bíró városban per 1 frt és *énekszós*-tól 30 kr. — mit *divat* megpótolni is; egy nyilas (hold) szőlő; fa a mennyi

főleg, s egy szép új lakhely, 4 szobára. Igazán én nem tudom mit tegyek:

Ne hagyjam-e ide Nagy Kőrösnek fényét,
Szalontán keresve az életnek kényét.^a

Látod mily szépen tudok még verselni! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[153.]

NAGY-KÖRÖS, szeptember 27. 1854.

Kedves barátom! Ime a szűnidő elmúlt és én nem menék hozzád. Ne haragudjál, édes Miskám, hidd el, többet szenvedtem e miatti boszúságban, mint te, de nem volt módomban ígéretemet ez úttal beváltanom. Pedig istenbizony, rám fért volna a szórakozás, a meghitt társalgás egy jó barát körében; mert a dologtalanság és unalom e két hó alatt egészen petrificált. Azonban épen e két hó alatt kelle anyagi viszonyaimnak oly megszorult állapotba jőni, hogy, hacsak családom ajkától a falatot meg nem vonom, lehetetlen volt azon — bár csekély — úti költséget is feláldoznom. Te talán az ily helyzetet nem ismered, azonban férj és apa lévén, képzelheted és kimenthetsz.

Az irodalom, részemre, eddig sem volt fejős tehén, ezután még úgy sem lesz, a mint látszik, és így pusztán kevés ösztendei béremre kell szorítkoznom, az pedig nem elég a tisztességes elélhetésre. Az egész nyáron, úgy szólva, mit sem irtam: kedélyem meg van törve, se kedv, se erő! Megfizetnék, azt nem mondhatom, de ha a lélek nem hajt, a kenyérért dolgozni nem tudok. Beh igazad volt, midőn intettél, hogy siessek Toldival,

mert mindig nehezebb lesz megírnom! Akkor ezt különös tanácsnak gondoltam: most értem bezzeg! Az a második rész aligha lesz valaha kész.

Még egy hun eposzt forgattam eszemben. Lesz-e belőle valami? isten tudja; de még nem hagytam föl vele. Tanulmányoztam a kútfőket rá, most Ipolyi MYTHOLOGIJÁT szereztem meg; ez jó könyv. De lassúk a lélek szárnyai, hamar kifáradnak. Az a baj, mely a múlt nyáron kezdődött, még folyvást tart, a nélkül, hogy ama nyavalya fejlett volna ki belőle, a mit te gondoltál. Nem bírom a dolgot, s nem mindig vagyok alkalmas szellemi foglalkozásra.

A szünidőn keresztül mindig itthon ültem s unatkoztam; annyival inkább, mert tisztársaim szétrepültek, ki ide ki oda, s alig maradt Kőrösön egy-kettő. Engem is hittak: 1-o Szalontára a rokonok, 2-o Gesztre Tiszáék: de én mindentüve azt írtam, hogy Gümörbe ígérkeztem s oda megyek. Így van az, édes Miskám, homo proponit, deus disponit. Tisza Domokosnak a szelíd egű Italiába kellett útaznia, orvosi rendeletből. Sajnálám a fiút, nagyon, nagyon.

A szalontai tanárságot nem fogadtam el, az állás bizonytalansága és Laczi miatt; az olyan zug-iskolákat nehezen fogja a kormány soká eltűrni, s Laczi mindenestre jobban tanul itt. Mert noha egy magyar poetának polyhistornak, mindentudónak kell lennie, arra mégsem mertem vetni fejemet, hogy magam egyes egyedül egész algymnasiumot, négy osztályban s 96 órán hetenkint, mind azon tudományokra elkészítsek, melyeket szakrend szerint hat tanár szokott tanítani. Így hát maradtam — meddig? az az istenek térdén van; a jövő majd megmutatja.

Gyulai Pali írja nekem, hogy Lévay és Tompa erősen haragusznak rám, a miért őket felsütöttem. Lévayhoz azért nem mentem, — s különben sem mentem volna, — mert meg akart vesztegetni, azzal fenyegetvén, hogy saroglyámba tetet egy hordó borocskát. De hogy Tompához nem mentem, azt nem feledhetem, azért magam is haragszom. E pontot szándékkal érintem ismét; félvén, hogy olvasva mentségemet, fűsvénységgel vádolsz. Azt fogod mondani: hát a TOLDIK jövedelme? Igaz! van egy pár száz forintom Heckenastnál, kötelezvény mellett, oly módon letéve, hogy ahoz, míg lehet, nem nyúlok. Valami azt súgja nekem, gondoskodjam a jövőről és én még csak most kezdek! Kárhoztatod-e a hajótöröttet, ha összeszedi vagyona csekély romjait? És én nem most megyek, tárt vitorlákkal, az élet tengerére, arról, fáj dalom! meggyőződtem.

Hagyjuk e kétszeresen kellemetlen tárgyat, mely miatt már egy levelet összetéptem és beszéljünk vidámabb dolgokról. Az irodalom szépen virágzik, mint némely kunyhó teteje. Friebeisz és Vas Gereben a lovagiasság példányai. Különösen a V. G. lapja tele van mindenmű gyöngédséggel, csak úgy dül belőle a kegyelet. A színház falai még állnak. A magyar „irodalom“ nyugdíj intézetének alapját épen most teszik le. A HÖLGYFUTÁR-ban *kettőnket* megecsizáltak. A NÉPKÖNYVÉ-ből nem jár tiszteletpéldány az írónak. Vas Gereben korholja Friebeiszot, mint irodalmi nyerészkedőt. Friebeisz ugyanazt teszi Gerebennel. Tóth Kálmán a Nyírből ír leveleket. A múzeum szintén kormányi igazgatás alá jut. No de te az efféléket mind olvashattad, és gyönyörködhettél.

Megeshetik, hogy a héten Gyulai és tán Kemény is kirándulnak hozzám, mert ígérték; akkor majd írok

friss pesti pletykákat. Mert én, hiába volt a vasút és a kéthavi szünet, Pesten — de még Kecskeméten sem voltam.

Te is ritkán írsz mostanában. Nem vagy jól a lapokkal, vagy nem fizetnek, vagy kedved hiányzik? Vagy mindenikből kicsi-kicsi?

Remélem, fogsz válaszolni mielőbb, s ismét fölvehetjük a levelezés már-már elejtett fonálát.

Fogadd legszivesb ülésemet. Barátod

ARANY JÁNOS.

—*—

[154.]

HANVA, október 9. 1854.

Édes Jánoskám! Vettem leveledet, melyben írod, hogy nem jöttél el; nem ám! Ezt irás nélkül is volt szerencsétlenségem tapasztalni. Nyolcz egész hétig minden este azzal feküdtem le, hogy holnap indulnom kell elődbe Miskolczra vagy Keszibe; de nem kellett indulnom: kifárasztá lelkemet a várakozás és csalatkozás. Bizonyosnak hívén jöttödet, egy-két jó emberemmel előre tudattam s némi készületeket tettünk kirándulásainkhoz, s ezek minden nap kérdezték, itt van-e már Arany? Ez igen bosszantott. Sőt Patak vidékét, Zemplént, s a derék, maga nemében páratlan Szemere Miklóst is meg akarván veled ismertetni: írtam neki, ne menjen fürdőbe, hova szembaja miatt utasítva volt, ne menjen addig, míg nála meg nem fordulunk; s ő utánam halogatta menetelét, otthon maradt, s most épen a megvakulás küszöbén áll; nem mondom, ő sem mondja, hogy ha fürdőbe ment volna, szeme teljesen jobban volna, s mi vagyunk okai bajának; hanem az időt elvesztvén, gondolhatod, hogy

bánja otthon maradását. Száz meg százfélekép fáj elmaradásod. Mindenesetre, édes barátom! bocsáss meg őszinte, nyers barátságomnak, de rosszul esik, hogy épen legjobb barátomon, rajtad kell megtanulnom azt: nem kell senki után igen esengeni!

Sohse jössz te Hanvára, sőt többé nem is fogjuk egymást látni. Nem azért, hogy mi akarjuk így, hanem a sors. Igazán e tekintetben egyikünk sem lesz oka a nem-találkozásnak, de igen sokszor tapasztaltam az életben a sors szeszélyét! Én nem egy hamar megyek arra a vidékre, te nem sokáig leszel Kőrösön tanár, lelked most is mindig Szalontán jár, az elégedetlenség, mely szavadból kirí, utoljára is visszavisz téged oda, hol *szabadon nyomoroghatsz*; aztán, a nélkül hogy barátságunk hűlne, a lélek fáradni fog, vénülünk, kedélytelenedünk, az élet bajai lehangolnak, levernek; leveleink gyérülnek, végre kimaradnak, verset nem írunk, a világ elfeledi nevünket s meghalunk, elmúlunk s vége lesz mindennek. Ennyi és ilyen, az élet! — — Isten áldjon meg! Barátod

MISKA.

— 4 —

[155.]

NAGY-KÖRÖS, október 18. 1854.

Kedves Miskám! Vettem leveledet, oly órában, mikor azt jobb lett volna nem vennem; mert általa még inkább meggyőződtem arról, mit magam előtt is rejtegetek, hogy t. i. nem vagyok többé az, a ki voltam. Sokat elmondál benne, a mit én nem mertem magamnak megvallani, pedig érzem, hogy úgy van. Hanyatlani — feledtetni igen! ez van hátra. Testi és szellemi gyöngeség mind

mélyebben sülyeszt — s a kárhozónak épen az a szerencsétlensége, hogy látja sülyedését, de nem bír erélylyel, magát az átok karjaiból kiküzdeni. Ne adja isten, de úgy lehet, jóslatod teljesülni fog s mi nem látjuk egymást többé. Nem azért, mintha remélném, hogy Szalon-tára visszavadúlok, — én oda sem vágyom többé — sehova! De vannak perceim, mikor szeretnék eleynészni, megsemmisülni, csakhogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani: fáj az élet... nekem igazán fáj. A mi az elmaradt látogatást illeti: neked a *te* szempontodból teljes igazad van. Örülj, hogy nem vagy képes felfogni bajomat: boldog vagy! Te úgy veszed a dolgot, mint rendes állapotban történni kell: két jó barát szereti egymást; óhajtja látni s e vágynak nem öt-hat forint, de örvény és hullám sem akadály. Igaz! De mikor az ember nem bír elegendő erélylyel magát 10—12 mértföldnyi útra elhatározni, procrastinál, és sem czéljáról lemondani, sem azt kivinni nem képes! De mikor valaki, elsőrangú költő névvel bírván, ha verset akar írni, a tollfaragásig viheti, s ha van is egy-két gondolatja, szárnyaszegetten hull a földre, mielőtt neki a kellő formát megadhatná! Mikor ostromoltatva száz felől, s kínálva pénzzel, nem képes öt garast keresni! Mikor félévig, vagy tovább hagyja magának küldetni az ingyen lapokat, oly reményben, hogy „istene“ egyszer majd csak sugall neki valamit, — az év telik s a lapok egymás után csak kimaradnak! Mikor az életpálya, melyen kenyerét keresi, rá nézve mind terhesebbnek tűnik fel, — mert nem azzal, hanem saját benső kínáival küszködik! Mikor izgatottan, s kifáradtan családja körébe tér s enyhültre, vigaszra volna szüksége; s akkor sóhajokkal, az el nem élhetés miatti örökös aggodal-

makkal kell találkoznia, melyek, bár némák, de annál gyötrőbbek! — Nem folytatom: úgysem értenéd; örülj ennek, édes Miskám! Azt azonban láthatod, hogy ha valamelyünk a látogatás meghiúsultával vesztett, az inkább én vagyok, mint te. Kedélyemnek a kirándulás, a kellemes időtöltés meghitt, szeretett körben, jóltevő orvosság fogott lenni. Talán, talán isten nem hagy el végkép, hogy a jövő nyárra ne számolhassak.

Szemerét sajnálom, de nem tehetek róla, ha miattam saját érdekeit mellőzé. Ki tudja, nem fogta volna-e megbánni ez áldozatot akkor is, ha elmegyek? Én oly haszonvehetlen embernek érzem magamat, kinek körében csak unatkozni lehet. Kérjed nevemben, bocsásson meg: én igazi *eposzi* hős lettem, ki szabad akaratból nem működik, s csak addig mehet, meddig egy fensőbb hatalom bocsátja. E fensőbb hatalom az én örök tépelődésem, határozatlanságom, stb. szóval betegségem. Mert betegség ez, édes Miskám: tudom napját és óráját, mikor beköszöntött. Azóta más vagyok, egészen más; s bár azóta is próbáltam vagy kétszer pegazusom szárnyait s nem egészen süker nélkül (ÁGNES ASSZONY is már ez epocha szüleménye, valamint MÁTYÁS ANYJA, részben az ELSŐ LOPÁS s még vagy kettő) korán sem lendül az úgy, mint előbb. Félek is magamat exaltálni, mert a kimerültség, mely rá következik, borzasztó. Ideg-bajomnak kell lenni: azért vagyok majd ingerült, majd levert — gyakran külső ok nélkül. Erre mutat az is, hogy kevés bor még derít, és semmi rossz utóhatással nincs, kávé pedig (feketén) s különösen a thea oly erősen izgatja agyidegeimet, hogy ezekkel végkép felhagytam. Bort, kis mértékben, orvosom is ajánlotta, kiről egyébiránt nem hiszem, hogy teljesen ismerné bajomat.

Egyébiránt ne gondold, hogy én talán környezőimet örökké hasonló panaszokkal üntassam, mint most veled tevém. Némán hordozom a kint, s akarom feledni, mikor lehet. Néked csak azért adám elő részletesebben, hogy ítélj, mit lehet a látogatás elmaradtából barátságom rovására írni. Látod, édes Miskám, én vonzódom hozzád, kebledbe öntöm panaszomat, óhajtom leveleidet, azokban vigaszt, nem leverő hangokat keresek; elnézést, nem szemrehányást követelek tőled. Azt nem mondhatod, hogy specifice irányodban hültem volna: ha hültem a világ, — magam, és mindenki iránt, az betegségemnek rovandó fel. Mert a barátságához is, mint minden más emberi indulathoz erély kívántatik: ezt vesztve, kell, hogy amaz is alább hagyjon tüzével. De a mily érzelmeim vannak: azok tiéid, úgy mint a boldogabb időkben: megelégszel-e te ilyen érzelmekkel, az más kérdés. Én, míg lehet, folytatom ez érzelmek ápolását: s ha mint írod, leveleink ritkúlnak s egyszer végkép kima radnak, akkor én már beteg, nagyon beteg leszek. Addig édes jó Miskám, ne hagyj el! Addig légy rám nézve, az, mi Antaeusnak anyja a föld volt, a kivel érintkezése mind annyiszor új erőt adott neki. Talán még van remény hátra; akarom hinni, hogy még felderülök: s ha ez megtörténik, barátságunknak nagy része lesz benne. De beszéljünk már okosabb dolgokról.

Pesttel, úgy szólva, mi egybeköttetésem sincs. Megjelent a TOLDI ESTÉJE, hozzád is utasíték egy példányt, remélem azóta megkaptad. Pákh azt a vicczet csinálta, hogy Kertbeny ezt is fordítja ily cím alatt: „Soirée beyrn Schedel.“ Ennél több szót az irodalomban még nem is hallottam felőle. Meglehet csak egyszerűen tudomásul veszik, most az a szokás.

Az, a mit rendesen egészségnek hínak, megvan nekem. Fölkelek, eszem és iszom, mint más; alszom is, de álmaim nehezek. Fájdalmakat nem érzek, kivéve néha mellemben, de ez már nagyon régi, s annyira megszoktam, hogy nem törődöm vele. Azt is megengedem, hogy bajom hypocondria, de ha az, akkor e nyavalya koránsem oly nevetséges, mint állítják. Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely a szellemnek szárnyait szegi, az önbizalmat, mely nélkül nem csak nagyot, dicsőt alkotni, de még a közélet kívánatainak megfelelni sem lehet, előli; hogy az ember magát mindig, mint gyámoltalan, életre nem való, semmi embert, képzelje; s összehasonlításban irigyelje sorsát azoknak, kik bolondot ugyan, de valamit mégis tesznek, mert erélyök van. S én idestova irigyleni fogom a Tubolyi zengéit s Czelder Márton költeményeit. Irigylem a charlatánt, ki egy világot el tud bolondítani, mert, csalásra legalább, energiával bír.

Bocsáss meg, édes jó Miskám, hogy ily sötét dolgokkal ijesztelek. Másszor nem írok így: másszor igyekszem téged is, magamat is földeríteni. De most *kelle* ezt tennem, mert különben nem fogtam volna előtted magamat kimentetni. Kelle, hogy ismerd állapotomat, s ne írj mindent baráti érzetem rovására. Ilyenfélét írtam volt múltkori első levelemben is, melyet eltéptem, s nem küldtem el hozzád, kímélni akarván. Enyhébb válaszsom nem elégített ki: nyilatkoznom kelle. És most isten áldjon meg. — Ölel számtalanszor barátod

JANKÓ.

[156.]

HANVA, október 21. 1854.

Édes barátom! Sajnálom, igen sajnálom, ha tán akaratom ellen nyersebben írtam hozzád, mint kellett volna el nem jöttödért, s most ez lőn oka fájdalmas levelednek. Mindent elhiszek, mindenben igazat adok, csak egyet nem hiszek: hogy t. i. állapotodot ne érteném. Értem biz én anyagi és szellemi tekintetben egyiránt! S mennél inkább értem, annál jobban sajnállak. Az anyagi dolgokra nem sok magyarázat kell! Én is szegény vagyok s szegényebb szülőket s rokonokat kell táplálnom; a jövőre, fiannak, egy fillért sem tehetek félre; ez nekem is sok aggodalmat szül. Szellemi bajodon pedig szórúl szóra átmentem! Pozsonyban 1848-ban egy Hanéli nevű öreg homeopathához azzal mentem be, hogy én „meg akarok tébolyodni“ — hányszor gondolkoztam öngyilkosságról, de nem volt hozzá elég bátorságom! Ez, barátom, mind aranyér!

Te azt hiszed, hogy én is nem úgy dolgozom, mint te? hogy én is font számra nem mutathatom meg az elkezdett és be nem végzett s soha be nem végzendő verseket? Úgy van az, barátom! Nem azt mondom ezzel: hogy vigasztalás az én levertségem neked; hanem hogy van más is, a ki bár azon bajjoktól ment némileg, melyekkel te küzködöl, még sem igen rugdalózik pegazusa; aztán ez is változik, pásztára jár az ilyen baj, mint az eső.

Mindenesetre *táplálnunk* nem kell a csüggedést és levertséget! és te különösen vigasztalhatod magadat, mert ha megszűnnél is írni: nem fogsz elveszni oly könnyen az eddigiekért már, mint más ember. De meg mi az egész magyar irodalom? sőt maga e nemzet is?

Mik egyes írók? Bizony édes Jánoskám, mind ez egykor, a mint a világ forog, fenekestől elfeledtetik. Nagyon szeretlek, édes Jánoskám! hogy nekem voltaképen írsz állapotodról; ha részvétem orvosság volna, már régen jobban lennél; nagyon örülök, hogy a velem való közlekedésből némi földérintő hasznot vársz. Hiszen csak én is sok tekintetben hasonló ne volnék hozzád! Hiszen ha két ellenkező polus volna kedélyünk és állapotunk, úgy tán hathatna egymásra! De így csak a maga baját látja a másikéban az ember. Azonban meglehet, hogy mint az aczél és kova, bár két hideg test, meleget, szikrát hoz elő: úgy mi is lendíthetünk valamit egymáson.

TOLDI ESTÉJÉT vettem, köszönöm. Nagy gyönyörűséggel olvastam végig, és ha kritikus volnék elmondanám, mint olyan, róla véleményemet. De minthogy az nem vagyok s nekünk nem is szokásunk egymásért dicsérni vagy bírálni, (mi annak a jele, hogy az íróskodáson túl, más valami is köt egymáshoz): csak úgy parlagiasan szólok egy-két szót róla. Kár, hogy sajtóhibák is akadnak meg benne; türtette helyett tűntette; bűn-tettet helyett büntetett; aztán szeretném, ha nem szeretnéd úgy népkölteményben az összetett szókat, mint ellenségvér, különben is a népi magyar nyelv ezt nem igen szereti; van ugyan kapanyél, szekérrúd stb., de még sem tanácsos sűrűn használni. Miért írod a jártányerőt jártányi-erőnek? Ott a hol Toldi az olaszt megöli még egy strópha hiányzik; láttatni a homokon holtan fekvő olaszt, a gyengébbek kedvéért. Tudom én miért van ez, és HORÁZ ARS POETICÁJA után ezeken mondták, követték ezt az elvet, de *érzem* is, hogy oda még kellett volna. Miért írtad azt az utószót? mondván: hogy ezt

nem fogadja úgy a publikum, mint az első TOLDIT stb. Ezt nem tettem volna; sok ostoba ember és kritikus alá lovat adott magad.

Egyébiránt, barátom, meg lehetsz elégedve az öreg Toldival; épen olyan derék vén ember, mint a minő ifjú volt. A Gyulafiai szerelme igen-igen szép; a viadal erőteljes, a negyedik ének legszebb, a mint visszaviszik a Rákosról a szökevényeket, ez igen gyönyörű. Az utolsó ének szinte, szóval nekem az egész költemény teljesnek látszik. Igen fain tapintat volt tőled azon *festett oroszlán* historiának *ilyetén* beleszövése; most már a DALIÁS IDŐK-ből bátran kimaradhat; elő van adva, még sincs; el van mondva s Toldit még sem teszi csúffá, mert hiszen hátha „soh' se történt ez meg!“ Szóval, én teljes gyönyörűséggel olvastam, s ne hidd azt, hogy pusztán tudomásul vétessék.

Most az isten áldjon meg! Szeressük tovább is egymást, ha bár az egész világ iránt elhülünk is. Meglásd, még mi is leszünk vígabbak. Igaz barátod

MISKA.

—*—

[157.]

1854. november.

Kedves Miskám! Lásd, azért békülj ki énvelem, hogy aztán vérszemet kapok, elbizom magamat, s egy csöppet sem sietek válaszolni leveledre. Ilyen az ember! Míg czivódtunk, egymást érte a levél, s a cs. k. postát gazdagítottuk: most pedig, a béke malasztos ölében, ugyan csak elszunnyadunk! Utóbbi leveletem meglehetősen sötét perczben írtam, hála istennek! azóta sem fordult elő olyan. Biztatásod, mely a nagyobb bajt kisebbnek,

vagy legalább nem oly veszélyesnek festi, jótékonyan hatott rám, bár nem győzött meg teljesen, mert egyéb symptoma a fejfűgáson kívül még elé nem fordult, pedig már több, mint egy éve a bajnak. Azt hiszem, ideggyöngeség, kimerülés, enervatio. Mindazáltal megszoktam már nem képzelődni róla, s ez javulásra mutat. Elég ebből ennyi.

TOLDI ESTÉJÉRE tett észrevételeidet köszönöm és szerettem volna, habár kritikus nem lévén is, elmondtad volna róla véleményedet. Az utószót azért láttam szükségesnek, nehogy a publikum azt higye, miszerint hét év óta mindig ezt a hat éneket csinálom. Aztán, megvallo, ilyen fogadtatást sem vártam. Mert az első TOLDI fogadtatására igen sokat tett az újság, a democratia felé gravitáló közszellem: most már futunk a népiestől, vagy attól, mit annak szoktak nevezni. A homokon fekvő olaszra nézve igazságod lehet; de épen ez a rész, a viadal hosszas leírása az, mit az egészben legkevésbé szeretek; nem akarám azért szükség nélkül nyújtani. A *tüntette* nem sajtóhiba, hanem igen szép tájszó, s nálunk mondják széltire e helyen: *tettette*, minél hangzatosb is, festőibb is, azt fejezvé ki: ilyen vagy olyan színben *tüntette* magát. A *jártányi* erő nálunk szintén így mondatik, s ha megengeded, grammaticice helyesben is: *jártányi* = *annyi*, hogy járni képes legyen. Az *ellenségevér*-re elismerem, igazad van, ezt így nem mondja a nép, de hiszen sok szót nem mond, a mit én használok. Tanulja meg, a fő az, hogy ne halmoztassék el új szók özöne által. Egy-kettő elcsúsz. A Gyulafiai szerelmét mindenkitől dicsértetni hallom: s ennek annál inkább örülök, mert ez episod — a mennyiben szerelemre vonatkozik, — egészen új, tehát azon fatalis korszakba esik, midőn már

magamat semmi jóra képesnek nem hittem. A tavasszal írtam belé. DALLÁS IDŐK!!! — No de várjunk, türelem: baráttáncz.

Hanem én annyit írok az én kedves rajkómról, mintha annál méltóbb tárgy sem volna. Hogy vagytok otthon, édes Miskám? Hallom, hogy az úr kertjében még szorgalmasabban fáradozol, mint az irodalomban. Predikációdból nem is küldtél: ez nem igazság! Küldj belőlök, Miska, hadd lássam őket. De tréfán kívül: én, mint költőben, nem tartom ugyan benned a jó papságot szükségesnek; de mint barátomat, örülök, bármiért — haszinte jó tánczodért — dicsérnek is, annál inkább, ha a pályán, mely kenyeredet adja, kitűnsz. Azért, édes Miskám, ide azokkal a magasztalt halotti beszédekkel, addig is, míg mint kőrösi papot, személyesen vagyis fülélyesen hallhatnálak! Szerencsés ember! azt hiszem, én igen silány professor vagyok. Nem mondta ugyan tudtommal még senki, de naponként azt a tapasztalást teszem.

Pesti pletykákból minél kevesebbet tudok.

A haldokló VISZHANG-ra az a legújabb vicz, hogy megszűnik ugyan, de azért a Gyulai beszélye folytattatik benne. Tudniillik a szegény Pali novellába kezdett, a nélkül hogy bevégezte volna, elvitte tőle Gereben, s az elejét nyomatta; most Pali, nem tudván bevégzeni, folytatja, folytatja, úgy hogy erre is el lehet mondani, mit a palócz mondott, midőn egy hajóhúzó kötelet akarván a Dunából kivonni, mivel a kötél oly hosszú volt, hogy már végét kivárni alig győzte, így kiáltott fel: „ejnye, az ebatta! valaki levágta ennek a veegit!“

No de, hogy az én levelem „veegit“ is valaki el ne vágta legyen, sietek a bezáráshoz. Igaz barátod

—e/o—

ARANY JÁNOS.

[158.]

HANVA, deczember végén 1854.

Édes Jánoskám! Nem ok TOLDI ESTÉJÉ-ben a vívási jelenet hosszúsága, hogy a homokon fekvő olasz kimaradt; mért nem hagyta ki a közepiből? Én most is megmaradok állításom mellett, a pesti bölcsék daczára, mert jobban ösmerem a népet, mint ők. Nem elég annak, Victor Hugoval Az ELÍTÉLT VÉGSŐ ÉJÉ-ben, ezzel végezni be: a kötelek síri horzsolódása hallatszott; mert szereti látni, ha nem azt is hogy' nyiszolja el a hóhér az elítélt nyakát, de legalább azt, hogy *egyet rág*. A többiről nem akarok beszélni, lehet igazam, lehet igazad. A *tüntette* pedig nekem is igen tetszik; szinte sajnálom, hogy eddig nem ösmertem.

„Egy bolond százat csinál;“ valaki rám dült a PESTI NAPLÓ-ban egy rakás dicsérettel, halotti beszédeimről emlékeztén; mi lett a következése? Sok ember elhitte, köztük te is; most újra kell Miskolczon nyomatni, hogy az a sok ember megkaphassa, (köztük te is megfogod kapni, mihelyt kijön). Azonban téged egy-magadat én magam kimentelek; a mit az ember szeret, könnyen hiszi. Én is elhinném te rólad, ha oly nagy lenne is a dicséret, mint az Ararát hegye; és épen azért, a mit még én sem mondtam senkinek e világon, neked elmondom. Én itt híres, divatos pap vagyok, tán derék pap is, de ezzel még igen kevés van mondva; csak azt jelenti, hogy a többi tán olyan sincs. Hangom monoton, imádkozni egyáltalában nem tudok, nincs abban semmi kenet, semmi buzgóság; tudj' az isten! *Szégyenlek* olyan istent lábánál fogva lehúzó tempókat és hosszú farizeus képet csinálni imádság közben, mint soktól látom. Azt azonban meg kell adni, hogy könnyen papolok,

mindig könyv nélkül, mely egyszersmind azt is teszi, hogy a praedicatio soh' sincs velem a templomban. Improvisálni a csalásig tudok, nyelvem jó, pereg mint az orsó, de ekkor nagyon siétek; és igazán néha olyan jól beszélek, hogy szinte sajnálom, hogy az egész beszéd elvész. Erre rá is szorulok gyakran, mert inkább korhely, mint szorgalmas vagyok. A *Miatyánkot* nincs annyi jutalom, hogy könyv nélkül elkezdni merjem; valóságos babonás páni félelem venne elő, ha ezt mernem kellene; pedig mondom, hogy akármely, természetesen értelemmel bíró textusról, nem nézván azt meg, csak a szószekben midőn felolvasom, ex tempore beszélek. Ennek az a históriája, hogy jó tanuló s magamra, mint mindig második s első eminensre, kevélyke diák lévén, egyszer épen karácsonkor elmentem ünnepre Lád-Besenyő, Meszes-Abodra (tudod-e hol van?) s ott a *Miatyánkot* kegyetlenül összetörtem, a szamárpap rossz testimoniumot adott. Igen resteltem a dolgot s azóta sohse mondtam könyv nélkül az úri imádságot. Egyébiránt olyan formán fejezhetem ki magamat: hogy jó középszerű pap vagyok, (*jó teljesen*, semmi esetre sem) ezt nekem sem mondta még senki, s barátom, mily gyengeség és nyomorúság! nem is szeretném ha mondaná, pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy úgy van! A beszédek majd meg fogod kapni, nem rosszak bizonyosan, de szégyenlek rá gondolni is, mint írt róla valaki a NAPLÓ-ban.

Csókolunk benneteket szívütnkből, lelkütnkből! Szeretők

MISKÁD.

[159.]

NAGY-KÖRÖS, január 16. 1855.

Karácsoni, illetőleg jános-napi üdvözlatedre „boldog új évvel“ mondom a fogadj istent, kedves jó Miskám! Az isten téged és szeretteidet tartson meg úgy, mint én azt lelkemből óhajtom, s engedje, hogy az új házban új erő s vidám kedély legyen osztályrészetek. Talán már jó magam is vidorabb leszek ezután, s megtanulom elnyelni a mi az életben keserű van, legalább jóslatod, miszerint következő levelem egy óriási visszaesés leend a fekete hangulatba, még eddig nem teljesült, s ha nem rózsaszínű, de fehér papírra írok most is „quorum pars magna es;“ a te biztató, földerítő, nyájas leveleid, őszinte, állandó barátságod, sokat tesznek arra, hogy különben elég sivár életem kellemesbbé váljon előttem. Hátha még az a nyári vacatió közelebb volna! melyet a kormány — igen okosan — ez évre is két hónapig terjeszt, daczára egy előbbi rendeletnek, mely egy hónapra szorítá vala azt. Igaz, hogy éven át aztán nem igen lebzselhet az ember, ki lévén mérve, mint a jóféle bors, hány *napot* lehet engedni a tanfolyam alatt: leghosszabb a húsvéti, s az hét nap. Így, édes Miskám, húsvétkor itthon maradok, vagy legfőlebb Pestre megyek: de a nagy vacatióban — no, nem mondok semmit. Se nem biztatlak, se nem ígérek semmit, engem ne várj, én rám ne számolj, tudod, nem szoktam teljesíteni ígéreteimet. A DIVATCSARNOK, mint más lapok jelentéséből látom, neveddel köszöntött be: én bizony nem kapom a lapot, mert az átkozott indolentia miatt, azon kívül, hogy Császárnak tavaly sem írtam, most sem válaszoltam typicus levelére, minőt úgy hiszem, hozzád is küldött, hogy t. i. íróinak nem adhat szabad példányt, ha díjért

dolgoznak, s az előfizetési összeget díjokból levonatni nem engedik. Ez, ha a szerkesztő meg van szorulva, helyes dolog ugyan, de talán illendőbb vala azt mondani: uram, itt egy példány, ezzel megmutatom, hogy becsüllek, többet tőlem ne várj, mert nem telik! Amúgy igen kalmáros. Mindazáltal, nem a levél ily szerkezete volt az ok, hogy válaszolni elmulasztottam, de mert nem tudtam mit írjak, miután nem sok reményem van apróságot dolgozhatni; ezen felül Császárnak, ki tavaly egész évig ingyen küldte lapját, azt sem mondhattam, hogy biz én nem írok semmit. Így legjobb, ő nem küldi a lapot: én pedig, ha lehet, küldök neki valamit, hogy adósa ne legyek a múlttól. Friebeisz is megküldte a NEFELEJTS első füzetét, annak is kellene írnom, mert a mint hallom, bosszankodik, hogy őt mellőzve, a HÖLGYFUTÁR-nak írtam. Ennek hübnere van. Berecz, mihelyt a szerkesztőséget átvette, mingyárt megküldé nekem lapját, s ezt folytatá egész októberig, de, mint-hogy neki, ígéretem daczára, soha egy vakarítást sem küldöttem, akkor megszűntette. Engem pedig az, a mit ti papok *kisbíróknak* neveztek, igen kezde pálcázni, hogy ez még is plusquam disznóság; a mint tehát egy pár versem akadt, siettem azzal a Berecz maneseit kiengesztelni. Történék azonban, hogy előbb megjelenik a T. K. bírálata mint az én versem, melyet pedig hogy én, amarról nem is álmodván, előbb felküldöttem, istent és Szilágyi Sándort hívom tanúbizonyságul, ki saját HÖLGYFUTÁR-át hozta hozzám, megmutatni a bírálmányt, melyet különben meg sem ismerék vala. Egyébiránt én most az egész világnak adós vagyok hálával. Gerebennek a VISZHANGÉRT (8—9 számért), Vahotnak egy-egy füzet MAGYARORSZÁG ÉS NAGYVILÁG KÉPEKBEN-ÉRT,

Caesareo Friebeisznak a DIVATCSARNOK tavalyi folyamáért, extra Friebeisznak a NEFELEJTS-ért, Szigmund et comp.-nak az ESTIKE egy számaért stb. stb. Én pedig hagyom folyni a dolgokat az ő tetszésük szerint, sem azt nem mondom, *írok*, sem az ellenkezőt, még csak nem is válaszolok; mikor aztán elúnják, akkor szidnak, fel-függesztik a lapküldést stb. Átlátom, hogy ez nem szép, hogy nem kellene így tennem: de másképp *tennem* kellene valamit, legalább tagadó választ írnom: így legkönnyebb, mert semmit sem csinállok.

Bizony nem mondhatod, hogy én praedicatio, vagy professori előadásszerűleg írok, mert ugyan összehordok tücsköt és bogarat, a mint épen tollam alá jó, de részletezmem kelle, hogy egészen méltányolhasd ez *idő szerinti* irodalmi működésemet. Van ugyan az én fiókomban valami, a mit néha-néha előveszek, s egy-egy vonást szeretettel rántok rajta, de erről beszélni, míg nem kész, nem akarok, azt is bánom, hogy eddig szóltam felőle. Csak még ezt az egyet, aztán...

Állj meg élet napja, óh állj meg fölöttem,
 Csupán míg ez egy dalt szépen (?) elzöngöttem:
 Azután nem bánom, hadd jőjön az este:
 Édes lesz a harmat, mely sírom megeste.

Erről többet majd... szóval, ha isten akarja. Gondolkoztam egy idő óta komolyabban, hogy tán apró verseimet sem kéne elhagynom veszni, széllyel a lapokban. Más, utánam, meglehet úgy is össze fogja gyűjteni, s nem úgy rendezni, mint talán én szerettem volna. Tavaszig ezt is meglátom, mit teszek vele.

No de én csak magamról danolok, mint a peleskei notárius; elég is lesz már. Pákh viccze tetszett neked,

most ismét kereng egy, de azzal úgy vagyok, mint Szilágyi rendesen szokott, midőn anecdotizálni akar: „nem jut eszembe, mi volt benne a furcsa.“ Mentovich néhány nap óta beteges. Igaz, tudod-e hogy ő fél collegád? Világi ember lévén, püspöki titkárságot visz kétszáz jó forintért, vagy is, a mint itt mondják „a püspökendusnak“ alfel ügyelője (al-felügyelő). A KÜLFÖLD KOSZORÚJA még is meg fog jelenni: Tomori lesz a bábája, kit ez iránt Szász felszólított. Úgy hallom, száz pengő honoráriumot kért érte; de hát az előfizetőkkel mi történik? azt nem tudom. Ad vocem Tomori: csakugyan megírtam neki, vagy inkább szeretett onkelének a sírverset. Gyönyörű distichon!... épen oly szép, mint a sonett, melyet a minap írtam:

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér alakban leng bálványa képe:
Ugy lebben olykor a művész élébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.
De ah! ha vére csillapodni száll,
A gráciák övét elejti szépe:
Más hölgy tolong az istennő helyébe...
Asszony, minéműt köznap is talál.

Reszkess az égit így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod
Akkor! akkor ne mulasztasz költeni!

Egyszerre mint árny tűn el az imádott
Miként a rózsafelhő, nem sajátod:
Egy percz tied . . . egy percz, az isteni!

de még szebb az arany mellű és ezüst tintatartó, melyeket érte leányom és fiam kapott. Nem szólhattam ellene, nekik adta. Szászról én sem tudok különben semmit, úgy „elvadult s elzüllött“ az a fiú.

A predicatiókat elvárom. Nem rég láttam a Heilprin kiadású regéidet, az előtt nem ismertem, de már megveszem. Küldhettél volna egy példányt, de sajtó hibáiddal mentetetéd magadat, mintha nem volna mód azokat tintával kijavítani. Ilyen kijavított példányban kaptam meg e napokban Tek. Ragályi Zsigmond parentatióját, szerzője Molnár Antaltól, kit te jobban ismerhetsz mint én. Szolgálnék vele (a dictioval, nem az aszaloí pappal) ha szívesen fogadnád, mert én nem tudom, mi hasznát venni. — Kérdésedre, hogy szent történetet tanítok-é? felelhetek, hogy nem; de azért hallottam valamit az Ararát hegyéről. Öreg szüleimnek kik patriárcchai kegyességgel ékeskedtek, egyetlen fia lévén a háznál, velök együtt olvastam a Szent írást, mi, egyéb olvasmány nem létében, szomjazó lelkem első teje vala. Aztán jött a profánus Brunszvick, a Sármány király, Rontó Pál, Peleskei notárius stb. Én csak magyar irodalmat tanítanék, s egy osztályban latint. Iskolánk nagyon megszaporodott: borzasztó a corrigendák (dolgozatok) tömege. Egy szerkesztő nálam annyival van kedvezőbb helyzetben, mert neki a beküldött ostoba dolgozatokat elolvasni sem kell végig, annál kevésbé kijavítani, mint én teszem vagy 160 darabbal két-hetenként. Azonban örömet teszem édes anyanyelvünkért míg lehet, de félek, nem sokáig lehet. A diplomatikai nyelv nagyon készül berontani az iskolákba is: akkor pedig jó éjszakát professorság. Majd jönnek Bohemiából, kik az alföldi agarász ifjúságot a tudományok tejével táplálандják.

Leveledet soha de soha nem tettem pénz nélkül a póstára, de jegyet tartani röstelvén, csak úgy küldöttem el, és többnyire nem is cselédtől, hanem több-

nyire Laczi fiamtól. Egy expeditor van ott, valószínű, hogy az akarta meggazdálkodni a sóra valót. Teszek róla, hogy jövőben ne történjék ilyesmi.

Családi körömet illetőleg, nőm, gyermekeim egészségesek. Köszöntnek és csókolnak benneteket. Én magam detto. Barátod

ARANY.

Jegyzet. A levelezésben itt némi szünet következik, mert ez év tavaszán Tompa személyesen volt Kőrösen; azután meg mind kettejük családjában betegségek voltak s leveleik csak e bajokról szóló rövid értesítéseket tartalmaznak.

—*—

[160.]

NAGY-KÖRÖS, június 8. 1855.

Kedves Miskám! A te háromszori látogatásodat csóstitól s kamatostól szándékom visszaadni, azért csak hizlald a méhet, Julcsa Laczi majd segítnek fogyasztani. Van-e házad, vagy nincs? azzal én nem gondolok, kiverlek a szobádból, és bequartélyozom magamat, mint bakancsos. Hogy pedig e jó szándék az idén csütörtököt ne mondjon, mint tavaly, már elkezdtem összeiratni verseimet, a munka foly tűzzel-vassal — eladom, a ki veszi. Ez a gyűjtés unalmas dolog; régibb versein az ember látja, hogy itt vagy ott foldozni, tatarozni kellene, itt vagy ott a ráspoly hasznos volna, — de röstelli, vagy nem tudja. Az ember megszokta azok hangját, szavait, s ha változtat rajtok, a folt úgy kirí, mintha ócska dolmányt új posztóval foldna meg; ezért, ha már ki akarja adni (s denique bolond volna, ha ezt nem tenné, mert halála után más úgy is összeszedi s nyereszkedik rajtok)

jobb hagyni úgy, a mint vannak. Ez eljárást követem én is, kivéve, hol a hiba nagyon szemsértő és könnyen igazítható. Azt hiszem, bár számra nem sok, válik belőle egy jóra való füzet, mert nagyobb beszélyek is vannak közte.

Szilágyi Sándor megkapta versedet és leveledet, — a honorariumot is el akarta küldeni, de épen nem volt apró pénze. Fene gyerök az a Sándor, itt nem is szól semmit, hanem beverbuválja az országot, s akkor súl ki, hogy ő kalendáriumot szerkeszt. Ezen egyébiránt nem csodálkozom annyira, mint azon, hogy még eddig belé nem kapott. Friebeisz, Vahot, Jókai, Gereben, minden ember mozog a naptár-irodalom friss gyeptörésén, csak ő nem! ez rettenetes. Velem furcsán járt. Sejtett nálam néhány verset, mit közelébb s betegségem alatt componálék vala, s egy nagyon megtetszett neki, — gondolá, hogy majd ráteszi a kezét. Azonban én, pünkösdkor Pesten lévén, a verseket elosztogattam — azt különösen Kemény foglalta le, a PESTI NAPLÓ számára, melynek szerkesztését átveszi. Roppant journalistikai mozgalom van ott! Török a bécsi MAGYAR KURIERT... akarám mondani SAJTÓT fogja szerkeszteni, s engem, az ő szokott modorában rútol lefülelt. Tomori páholyában, hova látogatni fölmentem, — „ki az, ki ül?“ ki más, mint T. János druzsám. Meglapított, megölt. Hogy ő neki már volt szerencséje, ő ismer, ő így, amúgy tisztel stb. „Emlékszem“ felelék, „volt szerencsém a Komlóban, — s bocsánatot kérek, hogy be nem válthattam ottani ígéretemet“ (a mondvacsinált vers, tudod). „Ah kérem, semmi, semmi, hisz úgy is most lapot indítok meg a magyar nemzet dicsőségére, Bécsben, — annak igen válogatott irodalmi tárczája is lesz, — remélem“ —

„Nem merek ígérni — eddigi ígéreteimet sem vagyok képes beváltani, lusta vagyok, nem dolgozom stb. — „De kérem így s így“ — „Igen szép dallam ez a Hugennottákban — ki az? Hollósy?“ — „Csak egyet az első számba, ígérje meg“ — (fogdosás, tapogatás...) — „Add a csövedet, Tomori!“ — „No kérem, — lehet szerencsém a lapot megküldeni, — s ottan-ottan valamely vidéki tudósítást is szívesen fogadnék“ — „A lapot nem kérem, míg érdemet nem adok rá“ — „No de az csekélység, én tiszteletből is megküldöm — csak egy verset, csak egyet, úgy-e lesz oly jó?“ — „Nem ígérhetek semmit, ha lesz, nem mondom hogy nem küldök“ — S más nap Lisznyai, ki jelen volt, mint hamis tanú hirdeti és mondja szemembe, hogy lekötöttem magamat Török Jánosnak dolgozótársul. Mit mondasz rá?

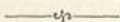
Egy irodalmi titoknak is jöttem nyomába: Tomori egy oly lapot (belletrist.) akar megindítani, a milyen még nem volt. Napi lap és heti lap egyszermind. A szerkesztés alkalmasint Jókaira lesz bízva. Friebeisz DÉLIBÁB-járól már hallhattál. Ergo: DÉLIBÁB, HÖLGYFUTÁR, VISZHANG, DIVATCSARNOK, és az *ignota quantitas*: volt-e már ennyi? Miután egy lapot nem képesek jó munkákkal ellátni, csinálnak hatot.

De elég is volt már a literaturai ostobaságokról. Egy idetartozó kérdést nem is merek említeni előtted, mert nem tudom, mikép hatott rád. Azt tudod, minő véleménynyel vagyok verseid és a magaméi felől, s nem hiszlek oly elfogultnak, hogy valaki hibája miatt rán is kiterjeszd neheztelésedet. Hagyjuk e kényes tárgyat: azt tán csak nem gondolod, hogy benne nekem is részem volna. Ha a gondolatodat tudnám e tárgy felől, én is nyiltabban szólnék s fogok is majd. Addig fátyolt reá.

De immár papirom vége felé járok,
Melyet is, mint üres fiókot, bezárok.

Híved mindenkor

ARANY JÁNOS.

[161.]

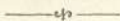
HANVA, június 18. 1855.

Kedves barátom! Én ha hozzá fogok a levélíráshoz, be is végzem, már úgy a hogy, hosszan vagy röviden, de bevégzem. Alkalmasint most is a rövidből jut neked, de vigasztald magadat, megnyered a gyorsaságon, az időben. Time is money!

Ebben állapotjunkt meg: tudósítatok előre indulástok napjáról, persze teljes bizonyossággal s azzal a kötéssel, hogy hét közepén ne induljatok, hanem vasárnap vagy hétfőn vagy kedden. Továbbá a szűnnapok elején jőjtek, azután a mikor tetszik, elmehettek isten hírével. Házunk, egyebünk lesz elég két egymást szerető családnak.

Még egyet: verseid- s verseimről, valaki hibája miatt rád is neheztelésemről stb. a mit írsz, abból egy szót sem értek. Mi alkalmasint boszantóbb, mint ha érteném. Jánoskám! így nem kell írni soha! vagy semmit a dologról vagy kifejtteni teljesen. Rögton válaszolj és fejtse ki magad! Csókolunk benneteket! Barátod

MISKA.

[162.]

NAGY-KÖRÖS, július 1. 1855.

Édes barátom! Leveled elejét a végéből próbáltam megérteni. Azt mondod *ugyanis* (ne félj, nem irok chriát), hogy ha te levélíráshoz kezdesz, be is végzed, a mi más szókkal azt látszik „hegedű-szóban-szép-mesézni“ hogy én az enyémet nem végeztem be, mert leveled végén panaszkodol, hogy a mit a versekről s bírálatról írtam, abból mit sem értesz. Istenem! hisz' ép azt akarom én, hogy ne érts belőle semmit, akkor minden jól van. De lásd, mióta azok a szerencsétlen bírálatok folytak, M. orrt fintorgat rám — P. kérdezi tőlem: vajjon nem fog-e Tompa *rám* haragunni, X. ezt már bizonyosnak tartja s utoljára magam is restelni kezdem a dolgot. Hogy Gyulai saját meggyőződését követte bírálaiban, arra, jellemét ismerve, esküt mernék tenni: de hogy e meggyőződés s annak napfényre hozási modora helyes-e? az már más kérdés. Azt hiszem, hogy ő annyira belébámulta magát minden oly poesisbe, melynek hangja az ő saját költeményeinek *antipossa*, ellenkezője, hogy a szépet csak amabban és nem egyszersmind ebben is találja fel. Innen TOLDIM rendkívüli bámulása, innen az ellenkező genre-knek kicsinylése. A lyrában csaknem eposzi compositiót kíván, a metaphorát, allegoriát effective üldözi. Kérdem, hol van az a lyrai gyűjtemény mely csupa remekekből álljon? A világirodalom egyes nagy költőinél találunk-e példát erre? S nálunk e mértéket alkalmazni nemde kissé magas dolog-e?

No, édes Miskám, hát ki vele! ha úgy kívánod. Mások, és velök én is, azt hiszik, hogy Gy. irányodban igen szigorú; de ezen felül *én még azt is hittem*, hogy irányomban nagyon engedékeny. Te tudod, mit tartok

egész poesisomról, s magok a TOLDI ESTÉJE végén olvasható soraim mutatják, hogy nem vártam ily sikert. Azt is tudod, hogy szóban forgó füzetedet (az újabb versek) nagyon jónak nyilatkoztattam, sőt, ha e kritikai „jargon“ hatalmában volna, akartam azt, nem megbírálni, de kellően méltatni, miután más nem tette. Örültem, midőn Gyulai kezében láttam a dolgot. De várakozásom nem kevésbé csalt meg, s összehasonlítva bírálatát *rólam* és *rólad*, mintegy *bűnösnek* érzem magamat, s félttem, hogy *rám*, a túlmagasztaltra, *te*, a nem eléggé méltatott, meg fogsz neheztelni. Ennyi az egész! Emberi gyöngeség volna ezt *tenni*, emberi gyöngeség volt tőlem e gondolatra *jöni*: de már megvan, hagyjuk nyugodni az egész dolgot!

Azt hiszem, ez nem fogja gátolni látogatásunkat, melynek határidejét még most ki nem tűzhetem. A tulajdonképeni iskola e hó végével bezáratik, augusztus elején lesz (talán) az érettségi vizsga, melynek bajai 9—10 napot igénybe vesznek, addig semmi sincs az indulásból. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 47 —

[163.]

HANVA, július 15. 1855.

Édes Jánoskám! A bírálat feletti aggodalmadból két dolgot tanultam meg, s mind kettőnek szerfelett örülök. Első az, hogy te még nem vagy olyan vén, minőnek magadat mutatni akarod, s az ilyen dolgok élénkebb vérforgást sőt boszankodást bírnak nálad előidézni; második: hogy te engem *ösmersz* és *szeretsz*. Mondom mindkettőnek igen örülök. Nem mondom meg, olvastam-e a bírálatot, vagy nem; s ha nem olvastam,

fogom-e valaha vagy nem; de annyit mondhatok, hogy ha akaratom, ne szóljunk e dologról soha ez életben egy szót se, szavaid szerint hagyjuk nyugodni az egész dolgot! Úgy hiszem, *becsületemben* nem sértett, egyebemet marczangolhatja, ha jól esik neki.

Kedves Jánoskám! nem is írok már én most többet neked! Majd eljössz, eljöttök bizonyosan. Jőjtek is, szívesen várunk és jőjtek, mihelyt jöhettek. Barátod

MISKA.

Jegyzet. A tervezett látogatás augusztusban csakugyan megtörtént, Arany családotúl együtt Hanván töltött mintegy hat hetet. A két költő ez idő alatt folytonosan együtt volt és kölcsönösen felvidították egymást. Sokat bohózkodtak, adomáztak, faragták a leoninus verseket, kirándulásokat tettek a szép Sajóvölgy vidékén, meglátogatták Lévay Józsefet Diós-Győrön, Szemere Miklóst Zemplénben, Miskolcot, Sáros-Patakot, az aggteleki barlangot stb.

Levelezésök még a következő hónapok alatt is az együtt töltött vidám idők apró emlékeinek felújításával van telve, s ezért, a sűrű vonatkozások miatt, közzétételre nem alkalmas.

„Mennyivel több köt most bennünket hozzátok, mint azelőtt“ — írja e levelek egyikében Arany. „Egyik emlék a másik után éled föl lelkünkben: egy szó, egy tréfa, kaland, egy kifejezés a Géza lexiconából stb. stb. mind megannyi kedves emlék; majd egyik, majd másik nyomúl az előtérbe, mint buborék a vizen: az ember egy buborékot kevés ideig lát — de mindig új meg új születik az eltűnt helyett. Így vagyunk mi az emlékezettel; talán nem éreztük a *jelent* egész gazdagságában: de most, midőn már *múlttá* lőn, hosszú időre el fog az bennünket táplálni.“

[164.]

NAGY-KÖRÖS, deczember 23. 1855.

Kedves barátom! Sajnálattal olvastam a NAPLÓ-ból, hogy egy jó asszonyoddal ismét kevesebb van, — örömmel, igaz lelki örömmel, hogy rólad oly nemesen emlékezett meg vég hagyományában. *) Köszönet a nemes szívű hölgynek! te és a tieid már biztosítva vagytok. A szerencse nem Tomory-féle marhaszerencse ugyan: de elég arra, hogy aggasztó gond nélkül tekints a jövőbe, s ne fájjon gyermeked mosolygása. Remélem, hogy Géza baba, ki, mint nődek Juliskához írt soraiból értettük, újra beteg volt, azóta jobban van. Adja isten! Eszembe jutott rajongásod a paraszt élet és lobogós ing mellett, — a szalánczi romnál! — s hogy ha valóban ez boldogságod netovábbja: immár elérted azt! De te *áldozz* és hagyd másnak a *szántás-vetést*. Hivatalod, az irodalom (?) és kis vagyonkád oly kényelmes életet biztosít számodra, hogy nem lesz többé okod a sors ellen panaszkodni. Aztán e kis fekvő függetlenebbé is tesz a papi nyomástól, — kenyeröket bármikor megköszönheted. Így fogtam én fel helyzeted változását, s remélem te is így gondolkazol. Egyébiránt, nem tudom, hol fekszik a neked hagyott rész. Tokaj környékén? minden esetre jobb volna közelebb hozzád. Csak úgy ne járj az átvétellel, mint Vörösmarty, szegény. Az ő gyermekei is a nemzet (?) árvái volnának, ha szabad volna. Ez mégis rettenetes!

Várom, hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett, de még eddig hiába. Talán ez sem szabad? — Én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tisztelem Vörös-

*) Bónis Barnabásné. Mintegy száz holdas földbirtokot hagyott Tompa fiára. De a hagyaték nem érvényesült.

martyt, hogysem középszerű tirádákkal s jeremiádokkal szentségtelenítsem sírját. A lyra nem hivatásom, ezzel tisztában vagyok, — *egyéb* az-e? avval nem. — Úgy hallok, Deák F. az árvák gyámja, s tán segélygyűjtés is történik, de csak titokban, magánúton, mert máskép nem lehet.

Pestről nem tudok egyebet, mint újságokból tudhatni. Mióta itthon vagyok, egyszer rándultam volt be, akkor is csak egy napra. De nincs is mit tudni rólok. Jókai egyszer írt, a lap ügyében akkor is. A többit nem tudom, él-e, hal-e.

Csodálkoznál rajta, úgy hiszem, ha azt írnám, hogy közelebbi levelem óta valamit dolgoztam. Tehát nem is írom azt. A hivatal apró bajai elfognak többnyire, szűnóráimban pihenek és — unatkozom. Ez így megy folyvást, hét telik hét után, s ott vagyok a hol voltam. Lelkem szárnya meg van törve, nem vonz, nem ingerel a munka: vagy percnyi lobbanás után ismét beléfáradok. No de ez nem újság, ezt már annyiszor emlegettem.

Nyolcz év óta gyült hulladék verseimet valahára csakugyan sikerült összeszednem. Heckenast fogja kiadni, márcziusra tán megjelennek. Két kötetre számítja, az apróbb elbeszéléseket is ide értve. Az első kiadásért 800 frtot ad-og-at. Mikor lesz az, hogy én ismét egy kötetet adjak ki?... Eh! félre kishitűség! Ott van TOLDI, azt ki kell egészítnem, — a hún regékből egy magyar SAHNA MÉT kell dolgoznom és még isten tudja mit. Biz úgy. Csak egészségem engedné. De ritkán vagyok jól egészen, noha mérsékelve élek s bort sem iszom. Még a dohányzást kéne elhagynom, de az nem megy. Talán e narcoticus gőz is árt fejemnek: de mit csinálnék, ha ez sem volna. Aztán meg nagy pipádat füstre kéne tennem, pedig nagyon szeretem. Az igaz,

hogy csak nyolcz krajczárost szívok belőle, de itthon az is jó. Úgy kell nekem!

Te mégis boldog vagy ott, van némi társaságod, sőt el is jársz „kártyázni a faluba“, mint ezt nekünk kéz alatt megírták: de nekem nincs, vagy nem szeretem. Kímélem a drága időt, mint fukar a pénzt, — a nélkül hogy hasznát venném. A tél szobába szorít, legfeljebb olvasok, ha van mit. Csak aztán a szoba meleg volna! Ezek az átkozott baglyák már harmincz frt árú szalmát ettek meg, még sem melegítik a szobát. Beköltöztél-e az új lakba? Azt hiszem, úgy írtad, hogy tavaszig nem fogtok átköltözni.

Képzelem, mily kietlen lehet most a szép Sajó völgy is! Már télen jobb szeretem a síkot, mert a hólepte hegyes vidék még kopárabb színben tűnik fel. Az ember ott közelebb képzeli magát a farkashoz és medvéhez. Hát Szemere Miklós hogy van? (NB. az eszmelánczolat itt nagyot látszik ugrani, pedig épen a medve hozta eszembe az ő vidéköt.) Mindig készülök írni neki, de még folyvást a jó szándéknál vagyok. Rest az ember, kivált ha olyan, mint én.

Légy jó, írj sokat, sokat! Barátod

ARANY JÁNOS.

—*—

[165.]

HANVA, január 7. 1856.

Édes Jánoskám! Örömeteket szerencsénk felett köszönjük és fogadjuk úgy a mint adva van; meggyőződve lévén a felől: hogy senki e földön, ide számítva mindenféle rokont, atyafit stb. jobban és valódiabban nem örül azon, mint ti! E vagyon által bizonyára mind az elérve van, mit leveldben írsz, ha ma kellene is

meghalnom, nagy lelki megnyugvással hunynám le szememet, mert legalább biztosítva tudnám őket. Fájdalom és háládatosság fogja el lelkemet e nemes lelkű nő és barátném emlékére. Ez egyetlen eset a magyar irodalom történetében. Aztán elérve van még egy: hozzátok ha szívben s lélekben nem is, de egy kis módban s következőleg térben is közelebb vagyunk; s ha minket már ösmertek valóban, el kell hinnetek, hogy ez ránk nézve, a szerencse és öröm nem legesekélyebb része. Ábrándozásom a szalánczi romnál — nem csak ott, de mindig s mindenütt — hamarabb megvalósulhat, mint gondolod; ne hidd, hogy uraskodni tenném félre a reverendát, (ennyiből nem is lehet) de munkálkodni és megszökni az emberi társaságból.

De halld tovább: én épen annyit tudok még erről az egész dologról mint ti, az *újságokból*, legkisebb hivatalos vagy bizonyos irat sem jött még eddigelé hozzánk. Ha utoljára is kisül, hogy az egész egy szép hizott kacs! Azonban legyetek nyugodtak, erre is készen vagyunk, kivált feleségem. S még ha igaz is: nem Tokaj körül, de legalább három annyira Bereg vagy Szathmár megyében lenne az a föld; az *illetők* nem tesznek-e akadályt stb. stb. *milyen*-föld az? stb. stb. ezekről még mit sem tudunk.

Vörösmarty árváinak részére itt is kerengnek ívek. Bizony, bizony szomorú! S nem volna szabad nyilvánosan tenni? Igaz, hiszen a megboldogult compromittált egyén volt! Én, tudom, hogy soha ez életben meg nem énekelem, pedig tiszteltem s ösmertem, de épen azért nem fogok bele! én is úgy gondolkodom, mint te.

Igen örülök, hogy verseid összeírva vannak. Nagyon szépen nyilatkoznak a lapok, s ezt te teljesen megér-

demled, bár mint szerénykedjél is. Aztán ne üsmerd félre: hogy jó angyalod is van irodalmi működésedben; én bár mit s milyet írnak a kutya sem ugatja meg; emlékezel-e két versemre: A KÖLTŐ FIÁHOZ ÉS SÓLYOM? Szerinted mind kettő jó vers, ki látja azt meg? Azonban én már megszoktam az ilyen dolgokat, s nem is mondanám el másnak, mint neked. — Oh, te, kis egy szobából álló paraszt ház! ködmön és ösztöke! zajtalan mezei élet! isten jó voltából közelítetek felém!

Isten segítsen szép föltételeidben, melyeket előszám-lálsz; bizony senki nem fog úgy örülni annak (magad sem) mint én. Majd megküldöd nekem a pusztára, ha delelni kifogunk, előrántom; én leszek a te igaz és hű publicumod. Aztán magatok is eljöttök, megölelitek a ti paraszt-barátotokat, és olyan szép órákat töltünk hogy.....! Igazán szerető barátod

MISKA.

— — —

[166.]

NAGY-KÖRÖS, június 25. 1856.

Hosszú idő az, édes barátom, mely közelebbi válaszd óta elfolyt s én mindig készültem írni, de mindig a készületnél maradtam. Most a „kis bíró“ annyira korbácsol, hogy tovább nincs mód ellentállanom ázsiai indolentiámnak.

Az első, mit írhatok, szomorú: a geszti kis poéta — ki egy időben téged is érdekelt — nincs többé. Ma kapok levelet volt nevelőjétől. Ők a telet Afrikában és visszaútazva Ázsia partjain töltötték, május végén érkeztek haza. Június elején még Pesten voltak, akkor én is felrándultam, hogy láthassam, — onnan Gesztre mentek, a fiú ágyba esett és 21-én meghalt. 18 éves

volt még. — Sajnálom, igen sajnálom: ha nem egy jeles író, költő, de mindenesetre irodalom kedvelő főúr veszett el benne.

Tehát végre csakugyan az új házban*) laktok; Légyen te kőfalaidban csendesség, békesség, öröm és boldogság! Elhiszem pedig, hogy az a ház igen alkalmas lenne elfogadásunkra: de, édes barátom, beszéljünk komolyan. Azt csak nem gondolod, hogy én serio tettem ama kifogást, hogy mit mondana a világ, ha nyakatokra mennénk. S te komolyan visz e tréfás argumentum ellen. Hát bálnám én, akármit mondana Péter vagy Pál? De nem az van ez alatt, édes Miskám, csak nem akartam a dologról komolyan beszélni. Te magad is elismerheted, hogy, bár együtt lennünk halálig jól esnék, — *látogatásnak* az a két hónap elég volt, s indiscretio lenne ismételni, legalább míg ti is vissza nem adjátok. Szalontán már négy év óta nem voltunk, s hogy most sem megyünk, annak is ilyenforma oka van. A szíves unszolás, részeteokról, áldott jó lelketekre mutat: a mi részünkről illik vissza nem élnünk barátságtokkal. Azért hát csak itthon maradunk — legfelebb rövid kirándulást teszünk Pestre, vagy valahova.

A dolog, szerelmes papom, így áll: nyugodjál meg benne, s azért ne vádolj bennünket hidegséggel. Ki tehet róla, hogy a múlt évi kirándulás örömeit — részben — megzavarta a czudar körülmény? De hisz azért mulattunk mi, örültünk mi eleget. Most is, ha jó órát akarunk szerezni magunknak, csak a hanvai kirándulást hozzuk elő, veletek mulatunk. Az emlékezetből hamar eltűnik az, a mi tán keserű volt — az *édes* megmarad

*) Új parochia; akkor épült a régi rozzant ház helyére, szép kilátással a Sajó völgyére.

s ez áldás az emberi nemre. Cholera stb. eszünkbe sem jut: de a kedves visszaemlékezés gyakran fűszerezi sivatag jelenünket.

Az én bajom alább hagyott, de nem múlt el, nem is fog talán soha. Örömet elhinném, hogy *csak* aranyér: de e nyavalyának szokott jelenségeit nem tapasztalom: ellenben sok jel oda mutat, hogy idegek elgyöngülése a baj. Minden, kissé feszített vagy folytonos munka (sokszor a pusztá olvasás is) eltompít — néha izgatott, néha szerfelett lehangolt állapotba hoz. Éjjel, az elszunyadás percében, egy-egy fájdalmas nyilallás testem alrészén, mely alulról fölfelé tart, riaszt föl — egy percze zsibbadok, hevülök, aztán vége. Orvosom nem mondja, mi bajom, tudja-e? nem tudom.

A napokban Kecskemétre hívtak tanárnak, még pedig directornak egyenesen, 900 frt fizetéssel. De nem volt miért elfogadnom. Az ottani főgymnasium még a szülemlés kínjai közt vajudik, lesz-e? nem lesz-e? az is kérdés. Aztán meg a mostani viszonyok közt inkább szeretek közlegény lenni, mint — káplár: az a *directus* directorság nem gyomromnak való. Ha már e kenyeret kell ennem: Kőrösön ép oly jó, ha nem jobb, mint akárhol. Itt legalább egy stációval közelebb vagyunk egymáshoz.

Szilágyi S. épen most bukkant be hozzám és hajt a szőlőbe — nem a magáéba persze, — hol valami tivornyát akar adni; pedig czudar hideg idő van a forróság után. De én már csak bevégzem leveletem, őt pedig elkergetem — mert úgy szoktam vele bánni, mint *te*, a Tomori multságán. Mentovics Erdélyből vár meghívást a m.-vásárhelyi gymnasiumba. Csak én veszek itt Nagy-Kőrösön — örökösön!

Kaptad-e küldeményemet? a versek voltak és a kézirat, mit rám bízta — azért mondom meg, hogy ha netalán nem vetted volna, tudhasd. Tornallya felé utasítottam. Azok az emberek ugyancsak tele szájjal fúják a trombitát s két ököllel ütik a nagy dobot. Ha nem ismernél, azt mondhatnád, hogy czimboráskodom velük, de így elhiszed nekem, hogy Gregusst egyszer láttam életemben, akkor sem beszéltem vele, csak szóke bajuszára emlékszem. Hisz ez mind jó! de miért mellőznek mászt, vagy miért gázolnak keresztül olyanokon, kik méltánylást érdemlenének! Kazinczy szokta volt mondani, hogy a tömjénfüst is *fojtós*: te értesz engem. Szerencse, hogy ismerem azt, mi az enyém, s tisztában vagyok a felől, — hogy a világ minden dicsérete sem képes verseimnek egy hajszálnyival több belbecset adni, (mint nem levonni a kritika másokéból) mennyi azokban valósággal létezik. Kisérlet egyben s másban ... ennyi az egész.

Írtam-e már, hogy Juliska mily koszorúkat aratott a kőrösi műkedvelők színpadán? Dehogyan írtam! pedig valami az! Kisfaludy CSALÓDÁS-ait adták elő — nagyok, nem gyermekek — rendes színpadon, belépti díj mellett, jótékony czélra. Juliska a vén kisasszonyt, Luczát, személyesíté s csakúgy bukdácsolt a koszorúban. Pedig bizony — daczára a kívülbelől sarkas, négy újni magas topánnak — kicsiny volt ő! Hanem jól játszott, — úgy sikoltott, mint az áspis kigyó. Nem hiába mondta ez nyolcz éves korában: anyám, én színésznő leszek. De most lakol ám a művészi szenvedélyért, pár hét óta ingeket kell varrnia nekem, s ez úgy hiszem, sokkal nekivalóbb foglalkozás, mint a másik. Híved

ARANY JÁNOS.

[167.]

HANVA, július 4. 1856.

Edes barátom! Nagyon megörültem valóban szomorú híren kezdődő tudósításodnak; s erősen követelem: hogy te is örülj meg jelen válaszomnak; nézz meg benne minden betűt, forgasd meg előre hátra, jobbra balra, mert ez a levél az, melyet én csak egy kicsibe múlt, hogy neked *soha* meg nem írok. T. i. bolondságból majd meghaltam. Június 17-én anginám támadt, rögtön tizenegy pióczát tettünk rá s minden párgolást, füstölést, gurgulázást elkövettünk vele, de mind hasztalan. Ez keddi napon volt, az azt követő szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton, vasárnap reggelig, nem ettem, nem ittam, nem aludtam. Akkor, t. i. vasárnap éjjel, a homeopathiához folyamodtam s reggelre túl-lettem az életveszélyen. Torkom baloldalát foglalta különösen el, ha a jobb oldalra is oly mértékben átjön s léleklő műszeremet tökéletesen bezárja: okvetlen meg kell halnom, az orvos véleménye szerint is, de éreztem ezt magam is. Ha nem volnának, kikért élnem és kínlódnom kell a világon, s egy-két jó ember s barát is nem akadna, kiktől rosszul esnék elszakadni: bizony-bizony nyugodt lélekkel bírnám behunyni akár még ma szemeimet; de gyalázatosan, egészséges testtel megfulni, *még akkor* sem akarnék. Azóta semmi bajom testikép, de kedélyem megromlott; lelkemnek mind két oldalon anginája van; mely oly nehézé teszi neki a léleklést. Undorodom az élettől, haragszom mindenkire; másra, magamra.

Tehát a szegény geszti kis poéta csakugyan meghalt? Én nem láttam soha személyesen, csupán *tükörből*, mint az írás mondja, s általad ösmertem, de minden-estre szívemből sajnálom; annyival inkább, mert két

szomorú példa, épen ilyen, csak mostanában történt nálunk, 22, 23 éves fiúk mell-bajban vesztek el; de olyan remek fiúk, hogy valóságos veszteség az emberiségre nézve. Nem tarthatta hát meg az afrikai lég sem szégyent? s még némi nyomorú szerencse, hogy ott nem halt el.

Jól van édes barátom! ha nem jöttök, hát maradjatok otthon; én többet nem mondhatok! Sehova sem mentek, Szalontára nem mentek; de azért ide se jöjtek, mert az indiscretio lenne. Persze az! attól nem félsz, hogy a *világ* megítél, nem is gondolsz vele mit sem; tehát *köztetek* és *köztünk* van az ok, miért nem jöttök. Hiába, indiscretio! az pedig nagy szó.

Miután pedig itthon senki sem maradhat velem, megengeded, hogy veled is veszekszem egy kicsit, mint a fenebbi sorokban már tevém is, s hogy beléd akadok e pontban, mely így kezdődik: *az emlékezetből* stb. én ezt így tapasztaltam mindig, az emlékezetből hamar eltűnik az mi *tán* édes volt, s a keserű megmarad. (Hogy aztán áldás-e ez vagy átok az emberi nemzetre, azt nem vitatom.)

Mi verseidet s a bírálatot illeti: ilyen dologról, tudod, hogy mi nem igen szoktunk beszélgetni. Minek is az? De most mégis, minthogy elérte, pár szót. Verseidre minden kétségen kívül büszke lehetsz; az lehet az irodalom, az is; a kiemeltetést megérdemled, annak mi, kik tégedet nem csak ösmerünk, de szeretünk is, a leg-összintébben örülünk. (A *mi* alatt magamat értem s azon másokat, kik úgy éreznek mint én, s kik nem szoktak kritikát írni.) De a Greguss bírálata nekem, — furcsa! bár igazat mond, — még is csömörletesnek látszik; a hang, a mint tartja azt, csömörletes; ... *egy* emberből

akar irodalmat alkotni, a mások teljes lenezésével. Emlékszem jól rá, midőn valakit bántottam előtted, ezt írtad: „Egyikünk sem oly nagy, hogy egy maga legyen minden mindenkben, és senki sem oly kicsiny, hogy használható ne lenne.“ Én tábornak nézem az irodalmat; lovasság, gyalogság, tüzérség, utászok, mérnökök stb. mindenki a maga helyén! de ezek az urak a generalis nyakába dobot akasztanak, kezébe zászlót adnak, hátára ágyút kötnek, hogy ő maga legyen egy tábor. Aztán az a forcírozás, melylyel Gr. beszél, az az igen kötése a publicum szívére annak, hogy Arany milyen költő, az boszant engem; tudja azt mindenki; ebben a nagyon kínálgatásban sok ember étvágyat veszíthet. — Édes barátom! légy lelkedben meggyőződve, hogy én *barátságunkat* többre becsülöm íróskodásunknál, s engem a mellőzés *többé* nem bánt; szinte megijednék, mint az egyszeri híres szónok, ha valaki tapsolna, megijednék: hogy nem mondtam-e valami bolondot. S épen *barátságom* s irántad igaz indulatom jogosít arra, hogy verseid bírálata felett kimondjam őszintén véleményemet. Mi pedig azt a szavadat illeti: kísérlet egyben-másban: annak ellene mondok, s kész vagyok veled rettenetesen összeveszni. Szerencséd, hogy ösmerlek s tudom, hogy a mit mondasz, őszinteséggel mondd, mert különben azt hinném, hogy *értem* akarod kevesbíteni magadat. Azonban halld tőlem, és hidd el, hogy nincs, épen nincs ebben igazad. Csak téged az isten sokáig éltessen!

A HÖLGYFUTÁR-ból olvastuk Juliska szereplését, örülünk és *tünődünk*; nem kap-e a gyermek kedvet a színvilághoz? Tudj' az isten! szép szó ez a művész és művészet, de mégis igen közel van ehez: czifra nyomorúság. Ez azonban csak felvillant nekünk, reméljük az

egész gyermeki kedvtelés; s ha úgy van, szebb játékkal s hasznosabbal nem tölthetné el üres idejét. Isten áldjon meg benneteket! Barátod

MISKA.

[163.]

A szünnapok elsőjén 1856.

Édes barátom! Minapi leveled nagyon megijesztett volna, ha nem praeveniálsz, hogy örüljek, mert megszabadultál a bajtól. De így is szívünkben sajnáltuk betegségedet, s elképzeltük az aggodalmat, melyet az okozott. Áldassék isten, hogy szerencsésen átestél rajta. A *lélek-angina*, melyről írsz, nálam sem szokatlan dolog, azon különbséggel, hogy én a *világra* soha sem haragszom, de szeretnék belőle menekülni. Egyébiránt ez tán nem is annyira *angina*, mint *csira* vagy *píp*, minő a madárnak szokott lenni, „ki bús, ki rab, hallgat, komor, fázik“

Mentovics, a mint olvashattad, elhagy bennünket. Sajnálom. Igen jó fiú volt. Ki csinálja ezentúl a *charivari*-kat, melyekben ő oly nagy mester. Mikor a mi megerősítettségünk (8-ónké) megjött, Szilágyi nem volt a megerősítettek közt. Mentovics lerajzoltatta Sándort, hogy egy kádban fürdik, s aláírta: Szilágyi Sándort a kormány meg nem erősítvén, vasas fürdőben erősíti magát. Van itt a természetrajznak egy tanára, ki nagy költséggel állattömő eszközöket hozatott, azonban nem értvén hozzá, még eddig semmire sem bírt menni a tömésel. NB. az ember roppant nagyehető. Mentovics kapja, rajzoltat egy asztalt, rakva mindennemű peccenyével, mellé a mondott kollegát, aláírva: „L. professor, állattömési mű-

küldésében.“ — Legújabbán a kecskemétiiek, mindenféle professorokat hajhászván, miután a directorságot én, Kis Lajos és még vagy hat ember nem fogadta el, Mentovics ilyen ötletre jött. Van itt egy államhivatalnok — előbb szabó mester — ki, magyar létére, nem átalotta azon nemes foglalatosságot felvállalni, hogy egy deszka szekérrel — minőben a choleras halottakat hordják — naponkint bejárja az utcákat, s a száj-kosaratlan ebeket elfogja, dobja a ladás szekérbe, s viszi nyúzni. Mentovics a drót-hurkot, melylyel a kutya-manipulatio történik, a kecskeméti deputatusok kezébe adja, kik kerülgetik a mi gymnasiumunkat, aláírva: „a kecskemétiiek professort fogdosnak.“ stb. — Ily jó kedély igen nagy jótétemény volt ránk, melancholicus emberekre nézve.

Szegény Domokosom hagyatékából néhány igen jó s igen szép kötésű könyvet kaptam emlékül: a külföldi költészet remekeit. Négy aranya volt: kettő közülök 20 frankos napoleon: ezeket gyermekeimnek küldték el a szülők. Szegény fiú!

Tomory öt arany jutalmat tett fel ez évben, legjobb tanítványom számára. Két fiú volt kitűnő a többi fölött: egy lyricus és egy epicus. Amaz egy nagy füzet verset adott, melyek általában véve nem rosszabbak, mint a legifjabb költői nemzedék nyomtatott művei: ez egy eposzt, öt énekben, ETELKÖZ cím alatt, (TOLDI modorában) melyhez Kinizsi kutya sem lehet. Megosztottam a jutalmat. Nevök Hagymási és Szilády (ez a halasi pap fia).... majdnem „Szilágyi és Hajmási.“

Czelder Márton is felszólított, hogy írjak a losonezi naptárba. Szívesen tettem volna: de nem győzöm én, barátom! lyrai emótióm ily egyhangú életben, mi sincs; eposzt, vagy balladát pedig nem lehet írni, minden

fütytyentésre: ahhoz tárgy is kell, mely engedje magát kellően feldolgozni. (Ezt a szép magyarságot az utókor számára tettem ide.)

Juliska iránti aggodalmotok talán nagyon is komoly. Többször nem hagytuk fellépni, s ő könnyen belényugodott. Bezzeg dolgozott aztán női munkát is eleget: nekem ingeket varrt, és egy pompás abroszt horgol, két barátnéjával, az úrasztalához, ajándékol. Örülök ennek, bár egy kis költségbe kerül, mert a fruskák *magoktól* jöttek e kegyeletes eszmére, midőn itt először communicáltak. Csak szép az a női szív, míg romlatlan, tiszta! Egy hitvány kávé abroszon áll a szent kenyér, a helyett csinálnak egy gyönyörű, virágos és kelyhes terítőt, közepén a húsvéti báránynyal. Gyönyörű mustra. Azonban ez titok, nem szabad tudni senkinek, hogy meglepő legyen az ajándék.

A mit verseim bírálatáról mondasz, abban nagy részt igazad van, de ha nem volna is egészen, mégis becsülnöm kellene baráti őszinteségedet. Ha engem ismeresz, tudhatod, hogy nekem nem az a bajom, hogy sokat tartok magamról, hanem, hogy minden dicsériádák daczára nem vagyok meggyőződve az út helyességéről, melyen jártam s járok, s nem tudom bálványozni kedves szüleményeimet. Most már ugyancsak foly a vita, csak egymás hajába ne kapjanak értem! Én pedig nevetem az egész béka-egér harczot: de minek szólnék bele. A historia egykor fölöttem is kimondja részrehajlatlan ítéletét, addig hallgassunk.

Sajátságos, hogy valahányszor valamely levelem félben, vagy pecsételetlen marad, azt rendesen nem küldöm el. Hozzád, a mióta soraidat vettem, háromszor kezdtem bele, írni, de vagy kizavartak belőle, vagy

kedélyem volt izgatott, félbe maradt mindig. Így vagyok a költeményekkel is, kivált ha valamelyiket töredékben más előtt felolvastam, soha sem készül az el.

Hát azt a gyalázatos hangsúly-pert olvasod-e? Rám nézve annyiban érdekes volt, hogy eszmét költött. Eddig t. i. én is hittem, hogy van *grammaticai* hangsúly, az az minden magyar szónak *első tagja* megnyomatik. Nem vizsgáltam, de annyit fecsegték a fülembbe, hogy elhittem. Azonban most, figyelmeztvén a dologra, rájöttem, hogy a magyar nyelvben afféle hangsúly (mint a német gyökszótagban) *nem létezik*; egy szótag sincs, mely néha hangsúly *nélkül is* ne mondatnék a beszédben. Hanem van *szókötési*, vagy *logikai* hangsúly, vagy *hangemelés* a beszédben, s minthogy ez többnyire a szók első tagját nyomja meg, onnan csinálták az elsőt. Ha ezt mondom: „szeretem“: igaz, hogy az első tagot megnyomom, mert *ez egy mondat*, tehát *logikai hangnyomattal* ejtem ki: de ha már ezt mondom: „*nem szeretem*,“ szeretném látni a fület, bármily hosszú is az, mely a *sze*-szótagon legkisebb hangsúlyt érezne. Tudom, hogy te az efféléken röstelsz gondolkozni: de ha mégis ama pert olvastad, im tudd véleményemet. Egyik félnek sincs igazsága.

De bezárom leveletem, mielőtt jobban elaljasodnék, — már is grammatizálásba estem. Áldjon meg a jó isten, kedves Miskám, hogy még soká szerethessük egymást, úgy mint eddig. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

Tompának erre következő levele — 1856 augusztus 12-ről — leginkább aprólékos megbízással, valami versek leiratása iránt, van telve. Írja különben, hogy a napokban

nála járt Lévay s még egy miskolczi tanár; hogy sokat kártyáztak és iddögáltak, jó kedvök volt s mind elnyerték a Lévay pénzét. A hangsúly vitára megjegyzi, hogy azt kevésbé kísérte figyelemmel, különben sem gondolkozott sokat e kérdésen; aztán panaszkodik, hogy még nem kapta a kőrösi iskola azon értesítvényét, melyben Arany értekezése a nemzeti versidomról épen akkor jelent meg.

— 43 —

[169.]

NAGY-KÖRÖS, augusztus 30. 1856.

My dear Miska! Nem telt ugyan még el a szokásos egy hónap, mindazáltal válaszolok leveledre, két okból:

1. Mert egyéb dolgom nincs.

2. Mert nóm levele nődhöz vagy tíz nap óta borítékra vár. Tekintsd hát levelemet, mint pusztán borítékot, s ahhoz képezt feszítsd fel idegét várakozásodnak.

Tehát ti ott kártyáztok mint a disznó és isztok, mint a spiller? Fiú, fiú! bizony elfajultatok mióta én köztetek nem vagyok. Ha én elmegyek, mindez más-kép történt volna! Mikor én nálad voltam, nem lumpoltál, nem éjtszakáztál, hanem már hét órakor.... aludtál! Pedig írva van: a ki jól alszik, idvezül. (*qui bene dormit, salvabitur*). De az sehol sincs megírva, hogy a ki kártyázik: idvezül. Azért, fiam, jobbítsd meg magadat és többé ne vétkezzél! Átokká fordul a vendég-szeretet, méreggá a barátság, pokollá a társas élet, szitokká a dal, eczetté a bor, gúnynyá az élez ott, hol kártya van. Ezt belé tehetd közelebbi prédikációdba.

Hogy programmot nem kaptál, azon fölülte csodálkozom. Hivatalosan küldetett el számodra, mint a postakönyv is bizonyítja. Hihető azonban, hogy valahol

hevert, s azóta megkaptad. Ha ellenkezően volna: még küldhetek példányt. Különben nem nagy dolog az egész; csak kellett írnom valamit, s ezzel 12 évre ment vagyok hasonló munkától. *Tizenkét év múlva!* írok-e én akkor értekezést?! Nem hiszem.

Mint a lapokból láthattad, „Arany János Pesten mulatott, barátai stb. körében.“ Csak ez a nyegleség ne volna! Ha az ember irodalmi ügyben jár, például új munkát visz fel stb. akkor ám említsék meg: de ha valaki főlrándul, hogy például kabátot vegyen, (NB. én azt sem vettem, pedig átkozottúl kéne) ki nem állhatom, hogy mingyárt megütik a nagy dobot. Hanem erről tenni lehetlen, mert az újdondász, ha megkéred, megígéri, hogy nem szól s megy a nyomdába rögtön, s kürtöli ki. No hát Pesten voltam. „Mit írnak néked, kedves jó barát“ az én pesti mulatásomról? — Ott voltam hét nap: péntektől péntekig. Ebédeltem Jókainál és Csengerynél, a Svábhegyen. Jártam színházba. Találkoztam néhány emberrel. Haza jöttem Gyulaival. Most magam ülök itthon, várom Keményt. Olvasom Dantét és Ariostot — olaszúl! Nem írok semmit, kivéven ezt a levelet.

Mentovics már elköltözött kilenczed magával: annyi tagból áll a család. Azóta Erdélyben van. A collegatus többnyire széllyelfutott, mint a csirke, csak Szilágyi Sándor van itthon, mint egy passer solitarius. Ő és én dicsően mulatjuk a szünidőt. „Szervusz!“ — Szervusz, mi újság? „Semmi!“ Az sem sok. Gyűjts rá. „Szervusz!“ Szervusz. Az ajtót húzd be, mert bejönnek a legyek. — És ez így megy rendesen mindennap egyszer. Azt veszem észre, hogy pár év óta mindinkább elfelejtek *beszélgetni*. Még megérem, hogy néma leszek, mint a hal.

De csak az írást is el ne felejténem! Másszor, ha én levelet írtam, rendszeren kevés volt a papír, és a tárgyat magát sokszor át kellett vinnem a következő lapra, mely már nem existált: most nem egyszer állok meg az írásban, s gondolkozom, hogy uram teremtem mit kéne még írni, hogy a négy lap beteljék. Mert a Szilágyi Sándor-féle nyúlfarknyi leveleket nem szenvedhetem. Ő például e levelet így írta volna meg: „Barátom! Idezárom nóm levelét. Hát Lévy nálad volt? Programot küldtem — ha nincs, fogsz kapni. Pesten voltam. Öllelek, üdvözlöm a komámasszonyt! Barátod A. J.“

Így aztán meglehet írni mindennap 10—12 levelet, fűnek-fának, holott én többnyire adós maradok minden levélre, ha csak nem tőled jó.

Si aliquando sanus fuero — fontosabb levelet is kapsz tőlem. Addig fogadd legszívesb ülelésemet! Igaz híved

ARANY JÁNOS.

—*—

[170.] DEÉS ÉS KOLOZSVÁR, szeptember 26. 1856.

Tisztelt Uram!*) Tudván, hogy Ön Tompa Mihálylyal, -- ki nekem nem csak név- de vérrokonom s leghívebb s legbizodalmasabb barátom, kinek igen sokszor adtam vers-eszméket s igazítottam ki a mit írt, s kinek titka sincs előttem, — tudván, mondom, hogy ön vele baráti lábon áll: én is bátorságot veszek önhez intézni e pár sort; e levélben ugyan úgyszolván semmi sincs egyéb szíves jó indulatnál: még sem borzadok

*) Elváltoztatott írással, de a melyen Tompa kezevonása első pillanatra megismerhető.

elküldeni ezt; mert ugyan nem ír-e ön is néha, ha kivált az aranyér ráesik, egészen tartalom nélküli leveleket? Vagy igen! Azért fogadja jó szívvvel jelen soraimat.

Valóban örülhet Nagy-Szalonta városa önnek arczképét bírhatni; így már ez a város *két* dologról lesz híres; de javalhatnám, hogy kalapban festesse ön le magát, még pedig *két* kalapban, melynek egyike fehér, másika fekete lenne; mert az ön feje két kalapot is megérdemel, a mint hogy történt is, hogy ön *kettőt* akart egyszerre a fejére tenni valamikor.

Én részemről igen tisztelem önt, mind a mellett is, hogy bátorságáról és vállalkozási szelleméről itt némely vidéki darúk nem épen jót kiabálnak: de én nem vagyok olyan véleményben; kell, hogy ne legyek! nem lehet-e azt rossz néven venni, ha nincs bébüni kedve valakinek egy *rókaljukba*, bár váltig sarkalják is?! és hogy nem mér egy pár csomó dohányt a zsebébe dugni a szomszéd vármegyéig, hanem a helyett inkább két cizilinder pálinkát visz el?! láttam már én olyan embert is, a ki Pestről várván barátját, három lúdat, két csirkét és egy verebet süttetett meg, s mikor nem érkeztek meg a vendégei, maga megette, s ki egy húszason egy nagy tajték pipát megvenni nem áttal. Azért csak bátorság! mind jóra viszi azt a köszörű. *)

Most már többet nem írok mert megúntam, hanem a felől bizonyos lehet ön, hogy máskor is írok. Addig is isten áldja meg önt minden boldogsággal!

TOMPA MÁTYÁS MÓZES,
fehérmegyei közbirtokos stb.

*) Vonatkozások a hanvai időzés apró tréfáira. A *rókaljuk* az aggteleki barlang egyik része, melyet együtt látogattak meg.

[171.]

NAGY-KÖRÖS, október 4. 1856.

Hallja kend! Kendnek tekervényes és csavargóványos leveléből, melyet szept. 26-áról Dézsről és Kolozsvárról hozzám lóditott, azt értem — hogy semmit se értek. A póstajegyre nyomott korombélyeg nem olvasható — tehát nem tudom hol tétetett föl a levél, de hogy megjárta Kolozsvárt és Debreczent, azt látom, a nélkül, hogy ki tudnék belőle okosodni. Már a kedves komámasszony leveléből észrevettem, hogy kend valami bolondságon töri fejét, mert azt írta, hogy nem szabad megírnia, miért nem ír kend, majd *megtudjuk*. Természetes, hogy mi ezt úgy magyaráztuk, hogy *meglepátus* készül, s egy szép este a kend „meg-Szuhay-sódó“ homlokát fogjuk látni, a mint ajtónkon, a légyellenző ponyva alól betolja magát. De már ez, a körülmények szerint, aligha valószínű: hanem mindenesetre kutya van a kertben. Hogy kend, hírem nélkül Erdélyben kóringyálna, azt nem gondolom; bizonyosan megírta ez ostoba levelet Hanván, s odaadta valakinek, a ki Erdélybe ment, hogy ott tegye föl és küldje hozzám. A levél Medgyes Lajosnál pecsételtetett le, annyi szent, ki vitte Erdélybe? nem tudom, de gyanítom, hogy Toldy — de nem Miklós, nem is János — hanem a tudós-társaság titoknoka — vagy Kazinczy Gábor, — vagy mit én tudom, miféle csavargó! Kend maga nem vihette, mert kend, az új rendezés szerint négy napnál több időre el sem hagyhatja a parochiát — a szomszéd *koronaországba* plane nem mehet, még a superintendia engedelmével sem. Kend hát otthon kuttog Hanván, s neveti, hogy bolonddá tett, de jelenthetem, hogy ez egyszer nem sült el.

A miket pedig kend azon levelében emleget — például hogy ön hazánk kosz-orrú(s) költőjével Tompa Mihálylyal legszorosb barátságban van stb., azt én nem hiszem, azt előbb be kellene bizonyítani. Ki vekszálja azt az úri embert annyit, mint épen kend? ki haragítja fel minden istenadta nap, a legkisebb ok nélkül? ki okoz neki bűt és bánatot a világon — kenden kívül? ki epesztí, macerálja annyira, hogy szegénynek csak a csontja-bőre — és hája? Hát avval az áldott jó feleségével mit el nem követ kend? hányszor durcázaskodik, gorombáskodik vele? hányszor keseríti a jó lelket minden ok nélkül, a mit később maga is megbán és szégyell? Meg a kis fiát avagy nem kend kényeztette-e el apja akarátja ellen. Bizony, bizony sohase dicsekedjék kend, hogy Tompa Mihálynak oly testi-lelki barátja, mert nem hiszem.

Hogy már ma 4-dik október van, azt odafelül is írhattam volna, de itt is jó lesz előhozni, mert abból megtudhatja kelmed, hogy mi nem élünk már oly supinus korhelységben mint kelmed — gondolja, ki négy hétben papol egyszer a *csíz*eknek, *) hanem fáradsággal és arczunk verejtékével eszszük a mi kenyerünket. Egyébiránt, ha érdekléné, azt is megírnám kigyelmednek, hogy az egész két hónapos szünidő alatt egy árva betűt sem dolgoztam, de azért elég unalomban volt részem, vagyis akarám mondani, elég részem volt az unalomban. Pesten voltam vagy kétszer 5—6 napig, de ez nem kivétel az unalom alól. Egyébkor itthon ültem és olvastam Tassót meg Ariostot, meg Dantét — most először *eredeti* nyelven. Vártam magát, hogy majd

*) Tompa egyházának egyik filialéja volt *Csíz* falu.

csak meglep már egyszer minket (azaz *bennünket*) de maga azt nem tette, kutya egye meg a dolgát.

ARANY JÁNOS.

—cŷ—

[172.]

HANVA, október 8-án 1856.

Drága professor úr! Méltóztatik igen nagy tévedésben lenni, ha azt gondolja, hogy én onnan írom leveleimet a honnan nem írom. Úgy tessék a szemem közé nézni (majd jövő augusztusban) hogy én útazott ember vagyok! most is, mint Szenczi Molnár Albert, láttam sok földet s tengert — Erdélyben; mert valósággal ott voltam, ott a helyszínén! Medgyes Lajoshoz épen akkor toppantam be, mikor a bihalat fejték, s a málét hordták a hiúra. (hiú, héj, ház héja) Azért hát, — hogy dühömet és autoritásomat egy végső sentenciában egészen kifujjam — hátrább az agarakkal!

Igen biz a', édes Jánoskám! Valósággal Erdélyben jártam. Hanvai Károly *) örökölt Deésen; oda kellett utaznia, *félt* maga menni s elvitt; így én megláttam Erdélyt. Debreczenen, Kolozsváron útaztunk keresztül. Mindenütt a legnagyobb kitűntetéssel, sőt mondhatom (neked csak) ünnepies diadallal fogadtak. Estélyeztünk, nevem estéjét gr. Mikónál tartottuk, az az ő tartotta részemre meg. Minden lépésemen előismeréssel fogadtattam. Tudván, hogy ennek te örülsz magam után legjobban: neked azért írom meg. A részleteket természetesen elhagyom. Gondolj útamról sok szépet, jót, sőt dicsőségest, s tudod milyen volt az.

*) Birtokos Hanván.

Láttam Kolozsvártt Krizát, (egy valódi kedves jó ember) Kővárit, Fekete Miskát, Gáspár Jánost s még sok más derék jó fiúkat. Gyönyörű világ van ezen a Kolozsváron! Nemzetiség és vallás erőben, díszben. Az irodalom iránt a legélénkebb, legmelegebb részvét, emberei iránt valódi tisztelet. Debreczenben megismerkedtem a professorokkal s papokkal, meg K. Tóth Mihálylyal, Kovács Jánossal (szegény Domokosod Mentorával) s mondhatom neked, igen-igen jól éreztem köztök magamat. Kovács nagyon derék fiú, igen megszerettem, csak többször is lehetne alkalmam vele s velük találkozni, de isten tudja mikor mozdulok én ki ismét fészkeimből! Igen jól esik itthon. Pedig mondom, hogy útam gyönyörűség volt. Tán engem is megilletett már egy kis méltányos kritika. Nőmet, kis fiamat egészségben találtam, leveled is várt, ekképen semmi híja sem volt boldogságomnak haza jöttömkor. Heckenastnak egy levelét költeményeid díszes példányával most kapom; összes költeményeimet kéri; oda adom. Csak az a baj, hogy Friebeisz nem rég adta ki VIRÁGREGÉimet, ezzel mit csinálók? Emlékszem TOLDID esetére; még majd magamnak kell megvenni, a mit magam írtam. Szeretnék e tárgyban veled találkozni, személyesen persze nem lehet, ha csak még jövő augusztusig nem halad a kiadás, így csak levélben. Mit gondolsz: elkülönözzek-e minden különeműt, például a lyrait az elbeszélőtől? Úgy-e: a NÉPREGÉT külön, a VIRÁGREGÉKET szinte? a másnemű elbeszéléseket ismét külön? Gondolod-e, hogy a lyricumokban is tegyek osztályokat, mint például most legközelebb Lévay? erre épen nem vagyok hajlandó. Érezze meg a ki olvassa, hogy micsoda? Átalában a te komoly ítéletedet s tanácsodat

óhajtom a rendezésre nézve hallani. (Vegyem legalább valami hasznodat, azért a sok jó eleségért, borért, szivarért, dohányért, melyet nálam tavaly elpusztítottál, erre úgy sincs többé kilátásom, mert hiszen Kovácsnak magad panaszoltad, hogy olyan szívesen láttunk, mikép nem volnál képes többé hozzánk jönni, a terhünkre válás félelme nélkül. Oh ember, ember! bizony kárjában vénültél meg, ha még most sem ösmered meg az emberek közt: kicsoda Gyurka, János, Pesta és Mózes-Mátyás!? De hiszen *mi* sem akarunk másnak terhére lenni, ezt jól jegyezd meg jövő augusztusra magadnak!)

János! mit gondolsz, mit kérjek összes költeményeimért? hidd el, én magam sem tudom, tán te jobban hozzá vethetsz. Azonban ez az egész dolog maradjon még köztünk, nehogy időnap előtt nyelvére vegye a *journalistica* szajkója.

Hallom, hogy Szalontára visznek tokban. *) Ennek igen-igen örülök, meg is érdemled, de meg aztán az irodalom iránti becsülésnek, a hozzá való ragaszkodásnak is általában szép lendület adatik általa; figyelem, részvét ébred. De annak megvallom (csupa önzés) nem igen örülnék, ha magatokat is elvinnének oda mindenestől. Mert Debreczenben hallottam valakitől, hogy valamely ottan már létező vagy létezendő jó hivatalra (nem tudom: főjegyzőség-e vagy mi) meghívni szándékoznak. Ne menj el! ismét messzebb leszünk egymástól. Ha két helyen lehetsz, ne légy egy helytt. A hol ideális létezésünk, nimbusunk, arczképünk van, ne menjünk magunk is oda; ne vigyük el a húst és csontot, a rossz kedélyt és az aranyeret, gondolod-e hogy ott mint köz-

*) Arczképét lefestette Szalonta városa.

hivatalnok minden összeütközést kikerülj azokkal, kik lefestettek? Gondolkodjál e tárgy felett és maradj!

Szerető igaz barátaitok t. i. TOMPA MIHÁLY és az övéi.

—*—

[173.] (KELET NÉLKÜL, 1856. október vége felé.)

Kedves Miskám! Nagyon örülök erdélyi kirándulásodnak, de még inkább azon szép fogadtatásnak, melyben részesültél. Mindaz, a mi a te kedélyedre jól hat, elégedettebbé tesz, nekem is igen jól esik — mert óhajtalak boldognak, megelégtülnek tudni, — azt elhiheted. Annyi mellőztetés után a kritika (?) tollvezetői részéről, elhiszem, kedvesen hatott rád a méltánylat az életben — én ez utóbbival nem igen dicsekedhetem — meglehet visszaszító személyiségem is lehet ok benne.

Egyébiránt a felszólítás, melyet Heckenasttól kaptál, szinte beillik borostyán ágának, mit győzelmi koszorúba fonhatsz. Heckenast jól számít: ő tudja, hogy neked közönséged van, s verseidnek jó keletet remél. Heckenast oly ember, kivel gentleman-módra lehet bánni, — ha a maga hasznát nem feleli ki a számításból, ez természetes... Engem mindig pontosan fizet, — s a mely órában megszorulok, van pénz nála. Hogy mit kérhetnél verseidért, azt categorice meg nem mondhatom; az függ a kiadási körülményektől: egy kiadás-e? s hány példányban? bizonyos évekre-e? vagy míg a kiadás elfogy? mind ez és hasonlók sokat módosítanak a dolgon. Tudod, hogy én két kötetemért, öt évre átadva (de csak, ha az első kiadás el nem fogy, mert ha ma elfogy, a második már új alkura megy) 800 fo-

rintot kapok, egy év alatt, részletekben (300 a munka megjelenésekor, 300 félév s 200 egy év múlva): 2000 példányban. Ebből számíthatsz a magadéra, de ne feledd el azt se, hogy nagyobb munkát aránylag nehezen fizet úgy mint kisebbet; mert az árt aligha növelhetné aránylag, és drágább könyvre kevesebb vevőt számít. No lássuk már most: két kötet vers, három kötet *rege* úgy-e? ez mindössze öt. Talán méltányos lenne 2000 forint? de természetesen ő ezt egyszerre, vagy pláne előre le nem teszi. Ha ez volna föltételed, akkor sokkal kevesebbet adna. — Azonban te lásd: ez csak az én gondolatom, s nem munkáid *belbecse*, hanem a kiadási körülmények figyelembe vételével szabtam meg. — Lehet, te erre azt mondd, hogy Friebeisz aránylag többet adott: de nagy különbség van 1 és 5 pfrtos munka kelendősege közt. — Aztán meg az enyém *első* gyűjtemény.

Hogy a lyraiakat elkülönözd, azt nem tanácslom, először mert azok a címek: *természet*, *érzelem* stb. ritkán találunk; természet és kedély-világ egymást magyarázza a lyrában, és se te, se más jó költő nem fest egy *fát*, például, azért, hogy *fá* legyen. A rendezésben tehát elkülönözést nem, csak változatosságot ajánlok, *víg*ra szomorú — *jobbra* gyengébb; így, míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, — ha egy gyöngé ki nem elégti, az erős utána annál erősbnek tetszik stb. Én legalább ezt követtem, tudván, hogy *varietas delectat*. Tehát a lyraiakat együtt adnám, egy vagy két kötetben (a mily alakú a kiadás lesz) a regéket külön-külön — virágregék, népregék, elbeszélések s balladák. Ezeknél, az előbbi kiadások rendjét, a mennyire lehet, megtartanám — mert egy

megjelent könyv már irodalmi tény, min helyes ok nélkül nem kell változtatni. (Im ez komoly tanácsom a felpanaszolt rossz vinkóért, dibdáb kotyvalékért, kapadohányért, bürgemosó szivarért a mivel tavaly meg akartál ölni, — meg is ültél volna, ha ideje korán (?) el nem szököm.)

A szalontai meghívásról semmit sem tudok, még csak nem is gyanítom, mi lehet. Hogy Szalontán szeretnék lakni, annyi igaz, de még csak képzelni sem tudom, mi lehetnék ott. Jegyző nem, — egyéb sem. Magánzó, ha módom volna benne.

Egy idő óta homoiopathice élek; de kevés sikerét érzem. Denique sem aranyér lesz a bajom. Akármí, — az az egy jó, hogy már nem törődöm veled, s ez sokat könnyít a dolgon. Isten veletek!! Barátod

JANÓ.

— 27 —

[174.]

HANVA, november 4. 1856.

Kedves Jánoskám! Talán elsül összes költeményeim kiadása. Friebeiszszal volt egy kis eligazítani valóm, nem viselte magát rosszul, bár azt mondja, hogy verseim nyakán vesztek. Jövő ápril táján megpendülhet a dolog az irodalomban; addig titok, nálad is legyen az. Az általad említett árt csaknem sokallom, azaz: gondolom, hogy annyit nem fog adni. Mindegy! legalább kiszabadulok a kalendárium-formatumokból; a kiállítás a tiedhez lesz hasonló.

A lyrai dolgozatoknak (melyek mindenesetre elkülönítve lesznek) micsoda címet adnál? DALOK? vagy LANT-DALOK? nekem ez utóbbi tetszik, az az a mit ki-

fejez, csak az az átkozott *t-d* ne jönne össze. Ezek közé lehet a leíró költeményeket is beosztani úgy hiszem, valamint mindent, a mi *nem-elbeszélői*.

A mint írtam s kiadtam verseimet, azt a rendet megtartom, bár nem teszem oda (úgy-e ne tegyem) 1844—1848—1856. De barátom, arra mit mondasz, hogy igen sok versemet el akarok vetni s nem szándékom összes költeményeim közé felvenni? Erre úgy hiszem, teljes joga van az írónak. (Zárjel közt mondvá, míg el nem feledem, nem lehetne nálatok VERSEIM 1847. egy példányát kapni? igen leküteleznél, ha kerítenél, Pesten a könyvtáraknál nem kapható.)

Ennyi körülbelől, mit verseimre ez úttal mondhatok. Nagyon köszönöm kedves barátom, erdélyi útam feletti megelégedésedet, én tudom azt, azért írtam, s épen azt érzem, ha te nem panaszkodol s írod, hogy jól vagytok. Őszintén szólva, én úgy hiszem: hogy mi már barátok vagyunk; nagy szó! alig láttam rá példát, mióta élek! Isten áldjon meg benneteket! Igaz híved

MISKA.

—*—

[175.]

Deczember 7. 1856.

Édes Miskám! Ne haragudjál rám, hogy ily soká megvárakoztattalak. Ha Kazinczy tollával és kedélyével bírnék, ki végnapjaiban is ívekre menő levelet írt barátjához, nem győznéd olvasni irkáimat. De így, sokszor magamnak is terhére vagyok s elmondhatná rólam Berzsenyi „szenelője mellett Tépi bajuszát.“ Ez egy kényelem, ez a jó vaskemence, melyben ropog a tűz — s barátokzik velem.

Azóta, remélem tisztában vagy Heckenasttal. Örülnek, ha a dolog kedved szerint ütött volna ki. Meglehet, valamit lekér az általam javallt összegből — mert nagyban nem úgy megyen az alku, mint ha kisebb összegről van szó.

A lyrai költeményeket én egyszerűen *daloknak* nevezném. Mit jelentene az a *lant-dalok*? Vagy van oly dal is, mely nem lantos költemény? vagy, ha azt hiszed, hogy ez nem mind *dal*, hanem a lyrának más fajai is képviselve vannak közte, nevezd egyszerűen *lantosok*-nak. Lant-dal, a mellett hogy *kimondhatlan* rosszul hangzik, nem is különböztet meg semmit, mert a lantos költemény genus, a dal species: nem pedig a dalok oszlanak lantosokra és nem lantosokra. — A *leíró* költemény nálad (széles értelemben vett) idyll, mint olyan, az is lantos költemények közé való. Például az *Erdei lak* idyll, bárha nincs is benne Menalcas és Tityrus.

Hogy verseid jelenlegi rendjét megtartod, azt helyeslem: az, ki őket már olvasta az eddigi kiadásokban, könnyebben tájékozza magát. De érdekes is az olvasóra nézve kísérni a szellemi fejlődést, haladást, vagy átmenetelt egyik időből, phásisból, a másikba. Az évszám legfejebb így volna jelezhető: 1848 előtt és 1848 után. Azt hiszem, ez év a te költészetedben is lényeges fordulópontot képez, -- nem, a mint mondta valaki, hogy azóta írnál jobban, hanem a hang változott mindenesetre. Azelőtt a *kép*, azóta a *gondolat*, ez tagadhatlan.

Verseid 1847-diki példányát bírom, s idezárva küldöm, a mint látod. Hanem szeretném tudni, minémű verseket akarsz te kizárni gyűjteményedből. Nem jársz-e úgy vele, hogy olyanokat hagysz ki, miket mások szerettek volna s megfordítva? Ez a legbajosabb az íróra

nézve: kiválasztani, mi való tűzre. Én, megvallom, nem mertem nagyon válogatni, — kihagytam ugyan egy párt és mit? — RÓZSA ÉS IBOLYÁT a többi közt. Emlekszel-e, mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nevében jobbnak tartom TOLDI-nál? az 7—8 évvel ez előtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna.

Családi életünkben — megvagyunk, — jól, mondhatnám, a mi a *jelent* illeti. Nőm, gyermekeim egészségesek. Én leszek-e valaha?

Isten áldjon meg édes jó Miskám. Többet akartam írni — de félek, nem lesz benne köszönet. Barátod

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Másnap.

Malacgot öltünk, édes Miskám, szívesen látlak egy kis friss kolbászra. Barátod

A. J.

[176.]

Március 28. 1857.

Édes Jánoskám! — — Nagyobb baj az édes barátom! hogy hozzátok mikép menjünk legezélszerűbben? Beszéljünk egyenesen és világosan. Vacatióban nem megyünk, ez már bizonyos. Vacatió előtt kevéssel kellene mennünk, akkor pedig neked, mint írod is, legtöbb dolgod lesz, de collegáidnak is, kikkel társalogván, téged kímélhetnélek. Aztán ki tudja, lesz-e pénzünk? itt oly olcsóság uralkodik, hogy a mi gabonám még van, ha eladom mind is, nyomorúlt összeg kerül ki. Nekem szép állásom van, de rossz gazdák vagyunk feleségestül együtt, soha sincs semmink; napról napra eltart az igaz,

de szegények vagyunk; a jövőről, megtakarításról semmi szó Végre: lesz-e fiúnk vihető állapotban? ez a legfőbb. Csak ennyit előre, szívünk legfőbb óhajtása, hozzátok menni! Az akadályokat valahogy elhárítjuk; kis dolog fel nem tartóztat. Még egyet elfeledtem: mind én, mind nőm ruhátlanok vagyunk; ő egyszerű asszony, sehova sem jár, így öltözékekre nem nagy szüksége van; de azért tudja, hogyan kellene s ha hozzátok megyünk, azt mondja, hogy ez sincs, az sincs! Nekem volt egy pár becsületes darab ruhám; kíméltem, nem hordtam; itt falun akármiben eljár az ember. Most eszembe jutott, hogy milyen jó lesz! előkerestem, hát szépen megette a moly! hidd el, a mit éreztem csaknem elkeseredés volt! ilyen bolonddá régen nem tett a sors! Beh jó, hogy levelünket más nem olvassa! Milyen kisszerű embernek mondana főnebbi nyilatkozatomért! pedig nem lenne ő kegyelmének igaza!

Isten áldjon meg benneteket! Hived

MISKA.

— 42 —

[177.]

Kőrös, április 19. 1857.

Kedves Miskám! Nem addig van az fiú: nem levél kell nekem, hanem magad, magatok. Te ugyan a májusi határidőt szépen kerülöd a válaszbán: *kevéssel* vizsga előtt kellene jőnöd — írod — akkor pedig én el leszek foglalva: tehát nem is jósz, vagy majd — talán, ha — így — úgy. De hát miért *kevéssel* a vizsga előtt? Egyetlen elfogadható akadály volna, ha, mit ne adjon az ég, szeretett Gézátokat nem hozhatnátok: a többi lári-fári. Nincs pénzed? De hisz *te* tanítottál meg engem

hogy az út Kőröstől Hanváig nem kerül oly sokba — nem gondolnám tehát, hogy Hanvától Kőrösig valami roppant összeg kivántatnék. Valóban, az a pénz felőli sopánkodásod ép olyan, mintha csak én írtam volna. Jut eszembe, én írtam neked, sötétebb óráimban, ilyeneket, s kísértetbe jövök azt gondolni, hogy az én régi leveleimet szedted elő, s azokat másolod — gúnyból! Egyébiránt, hogy az se legyen baj, ime ajánlkozom neked olesó kamatra (csak 5%-re) kölcsönözni annyit, mennyi az útra kivántatik. Tréfán kívül, édes barátom, én tisztelem becsülöm házi körülményeidet, de kötve hiszem, hogy a finánczia akadály lehessen, ha igazán akarod. Heckenast is haza jött: vele rövid nap tisztába jöhetsz, csak gyere, még passus sem kell, látod. A gőzhajó megindult, — „a lég megennyhült“ (most is fűtött szobában írok) „vidul a határ“ (olyan szél fú, hogy majd feldönti ezt a rossz házat): Ruhátlansági panaszodra pedig csak azt mondom, hogy mellettem ugyan meg nem szégyelled magad, mert én sem vagyok arszlán — aztán meg Kőrös se Páris. Hozzám jöttök, ha tetszik megyünk valahova, ha nem tetszik, itthon is elmulatkozunk.

A hideg fürdőt illetőleg még semmire sem határoztam magamat. Tanácsot kellene kérdenem orvostól — de kitől? Fürdőorvos mind biztatni fog, a homeopatha diétára utal, az allopatha (mint az én Károlyim) vállat vonít s az egész bajt *képzeltetés*-nek mondja. Hisz ép az a baj, hogy *képzeltetés*: miért nem képzeltetem másszor! A pesti nagy orvos, hogy nyakáról lerázzon, miután bő fizetést nem várhat, mond valamit, akármit: hideg víz? jó lesz! meleg víz? az is jó stb. Aztán meg két hónap, az is híjával, elég lesz-e? Van itthon zuhanyom,

melyet a helybeli bádoggossal teremtettem saját tervem szerint — az is megteszi mindennap. A másikat — majd meglássuk.

Hallj most egy új dolgot. Kemény, valami 3—4 héttel ezelőtt nálam volt és beszéltünk arról, hogy a semmi komolysággal nem bíró, és ipar gyanánt úzótt szépirodalom ellen, mi, a kik az irodalom ügyét szívünkön hordjuk, mintegy protestálnánk azzal, hogy egy zsebkönyvet alapítsunk meg — a hajdani Aurora szellemében — melybe évenkénti *legjobb* termékeinket adnók; kizárván abból minden *barbar* poesist, sőt egymás iránt is szigorúak lévén a bírálatban. Első törvény lenne, hogy minden tag köteles munkáját a többi tagok kritikájának alávetni, mielőtt az elfogadtatnék. Ennek gyakorlati kivitele, miután a zsebkönyv évenként, tehát az első új évre fogna megjelenni, nem oly nehéz: addig levelezés, eszmeesere történhetnék a tagok közt; nem is volna szükséges, hogy minden tag mindent elolvasson, csak például kettő, kiknek ítéletével ha a szerző meg nem elégednék, hivatkozhatnék az összes tagokra. A kiadást Pfeiffer, új könyvvarus, kész a legjobb díjazás mellett elvállalni. No már, édes Miskám, én, Kemény egyenes megbízásából is, felhilak, nyilatkozzál, kész vagy-e szellemed „vasárnapját“ egy ily zsebkönyvnek szentelni? Poéta, kettőnkön kívül, nem sok lesz, annyit mondhatok. A prosaicusok hasonlólag kellő választékban. Egyébiránt, ha lenne is, miután mindenkinek *vissza lehet* vetni művét, meglenne a kezeség, hogy a könyvbe semmi rossz be nem kap. Ez valaha az én eszmém volt, most Kemény felújítja: kérem *egyenes* válaszodat.

Az ünnepeket itthon töltém, de voltak vendégeim Pestről: Csengery, Salamon — és a kinek nevét már

ki sem írhatom. *) Csengery fölvitte Juliskát, ki most Pesten van.

Olvastad-e a Lisznyai „Talpraugrott egészségének vízi liliumlevelét“? El akartam küldeni neked, de hátha te is kaptad.

Naptárba, lapba én nem dolgozom — sehová sem dolgozom. A múzsa elhagyott, vagy én hagytam el, nem tudom, de már régóta nem versificálok. Hát a drámaírók protestatióját az academiai bírálókat ellen olvastad-e a HÖLGYFUTÁR és VASÁRNAPI UJSÁG-ban? Az is szép. Mászor, ha megbuktunk, elhallgattunk szépen: most a bukott angyalok kardot vonnak. Csak az van hátra, hogy a pályázó rámenjen a pályabíróra, kivont karddal, vagy pisztolylyal kezében: „életed, vagy 100 arany!“ — Igazad van, eből állunk irodalmastúl.

Most olvasám a Riedl prágai tanár által fordított régi cseh költeményeket. Erőtjeljes néppoésis maradványai a messzehajdانبól. Csak nekünk nincs semmink!! Mythológiát csinálni kell, régies eposzt csinálni kell — különben ür és pusztaság.

Erdélyi J.-ról mit tudsz? rám aligha nem neheztel, egy levelem miatt, melyre nem válaszolt. Barátod

ARANY JÁNOS.

—cjt—

*) Gyulai; a kire Tompa *akkor* nagyon haragudott. Később teljesen kibékült vele.

[178.]

1857. május 28.

Édes barátom! Rég nyomta már a lelkemet, hogy ápril 19-én költ leveledre, mind e mai napig nem válaszoltam. Mily nagy vala pedig ez a nyomás, megítélheted abból, hogy a szent ünnepekre át nem vihetem, hanem ma csütörtökön, május 28-án, bár ilyenkor sok dolga van a papnak, megszabadulok tőle, e jelen sorokban. Aztán, igazat vallva, örömet is halogattam az írást, mert olyan dolgot vagyok kénytelen írni, mi nekünk igen rosszul esik, s jól tudjuk, hogy ti is úgy lesztek vele. T. i. nem megyünk hozzátok! nem mehetünk hozzátok! Pedig idő van, mind a mellett is, hogy engem először a császár elé tisztelegni, másodsor Patakra a két hétig tartó vizsgálatokra egyházmegyei biztosul kirendeltek és hajtottak; pedig pénz is volna, Heckenasttól felvettem 400 pengőt, ennek egy része még megvan; még sem mehetünk hozzátok! Géza miatt sem maradna el az út, hanem elmarad szegény feleségem miatt, ki tavasz óta folytonosan gyengélkedik, s most már annyira erőt vett rajta az erőtlenség, hogy naponként folytonosan beteg. Mihelyt az idő teljesen felmelegül s nyárias jellemet ölt, mennie kell a fürdőbe, ez máskor is segített rajta, úgy hisszük, most is segít. Azért nyugodjatok meg! bizony ez a dolog nekünk valódi keserű érzést csinál; két év óta melengetjük keblünkben a reményt, hogy meglátunk benneteket, s imé, vége van! Te is menj fürdőbe, gyógyuljatok meg, s a jó isten csak éltet még mindnyájunkat.

Mi az általad felhozott vállalat tervét illeti: az igen szép — papíron. Biztosítalak, hogy sosem lesz belőle *ügy*, a mint ti akarjátok, semmi. Volt már, tán Er-

déli szerkesztése mellett, ilyen formán kezelt almanach, de korán halomása történt. Olyan emberek közt, minők mi vagyunk, ha még a legjavát szeded is össze, ez a dolog, csekély belátásom szerint, kivihetetlen. Majd ha belekezdetek, látandjátok, mennyi minden mellék-körülmény jön közbe, mely a főszmét alapban rendíti meg, szépségét és függetlenségét semmivé teszi. S hogy én irok-e bele? ez nagy kérdés, barátom! Valami kötelességérzet-forma azt súgja, hogy kell írnom, de az iszony a pesti sajtó iránt, megfojtja bennem a sugallatot. Minden esetre azok neveit kérem, kik dolgozni fognak, kikkel egy tálból kell cseresznyét ennem, akkor határozottan nyilatkozni fogok. A nyilatkozatban sokat nyom majdan bizonyosan az, hogy te is ott vagy, s érted s barátságodért sokat kész vagyok tenni.

Jánoska! arra az 50 aranyas Nádasdy-féle jutalomra írunk-e? írjunk-e? Én azt hiszem, igen! csak hogy a jó isten tudja mikor veszem én rá magamat, még csak gondolkodni is erről a dologról. Két év alatt végtelenül sokat vénültem, a hajam is nagyon elhullt, de kedélyem, lelkem is rozzantabb lett. Úgy érzem, hogy ha az enyémeek nem volnának, ha a kötelesség irántok nem léteznék, nem sokára jó lenne tán már meg is halni. Az ördögnek van egy hajszálnyi öröme is ebben az életben! kivált néha...! épen most is olyan formán vagyok. Feleségemre nézek, gyenge vánnyadt fiamra nézek...! aztán látom, hogy lehetne örömem, s egy-szersmind érzem: hogy *nincs!* Igaz barátod

MISKA.

[179.]

NAGY-KÖRÖS, június 26. 1857.

Kedves Miskám! Valóban rosszul esett, hogy a viziontlátásnak közöttünk ismét el kelle maradnia, holott arra már mint bizonyosra számítottunk; de rosszul esett nem oly értelemben, mintha e miatt rátok legkisebb neheztelésünk is volna, mert meg vagyunk győződve, hogy jőnétek, ha jöhetnétek.

Én még most sem vagyok elhatározva, mit teszek a nagy vacatióval. Budára menni, nem tudom ér-e valamit, miután augusztus közepe előtt az érettségi vizsgák miatt bajosan indulhatnék és szept. vége felé haza kellene sietnem. Mit ér a vízgyógyból ennyi? Aztán meg vízgyógy-e az ott Budán, kipótolná-e Graefenbergget? Végre használna-e valamit a víz? Mindezt én nem tudom, legsajátságosabb pedig, hogy nincs is kitől megkérdenem. A nem vízgyógy-orvos vállat vonít az ily bolondságra, annak mindegy, megyek, nem megyek; a ki vízzel gyógyít, az mind a világot odavonná. Így én nem tudok kitől orvosi tanácsot kérni. Ha allopathától kérek: kanalas orvosságra szorít és laxál, a homeopatha koplaltat stb., de azt egyik sem mondja, menjek Budára, vagy Graefenbergbe. A budai vízgyógyító pedig természetesen azt fogja mondani: óh, igen, tessék, jó lesz. (Neki mindenesetre.)

Meglehet, minden nagy feltételek mellőztével szépen itt maradok, vagy legfőlebb Szalontára megyek. De megvallom oda sem vágyok, mert ott most nagy komédiát tennének velem, hadd felejtsek egy kissé az arczképet. Furcsa az, hogy az ember ily borús kedélylyel oda menjen, hol minden szavát úgy fognák lesni, mint oraculumot. Én nem vagyok már a lakomák, toastok és vivátok embere.

Mindazáltal ne gondold, hogy mostanában többet, vagy csak annyit is szenvednék, mint ez előtt. Fejzúgásom ugyan még tart, de mértékletes életmód s egy kis testmozgás mellett tűrhető állapotban, s ha nem vig, de nyugodt kedélyvel vagyok. Csak a hűhót és lármát nem szeretem, legörömöstebb vagyok családi magányomban. Iskolai dolgaim elfoglalják időmnek nagy részét, a mi fenmarad, eltöltöm egygyel és mással. Verset nem írtam ősz óta — legalább semmi egészet; majd ezentúl prózát írok. Képtelen az, mily rossz az én prózám, régóta nem gyakorolván azt. A Csengery SZEMLE-jébe, ha telik, küldök valami prózát, az ÚJ M. MÚZEUMBA is szándékozom. Nyelvészeti s aesthetico-literaturai dolgokat morzsolgatok. Így, barátom, kinek *lova* nincs, járjon *gyalog*. De a munka, bármi lassan halad, enyhít, s nekem az kell.

Húsvétkor és pünkösdben is vendégeim voltak Pestről: Csengery és a két Hunfalvi, meg Toldy Ferencz. Az utóbbi nem nyugodott, míg holmi eposz-töredket nem olvastam neki, s a TOLDI közepével (azaz a mi kész belőle) nagyon meg volt elégedve. Biztatott erősen: de én nem zengek többé a *parasztoknak*. — Sok ember még ma is azt hiszi, azért ír valaki népies verset, hogy a parasztok gusztusát eltalálja.

A múlt héten Pestről azt kérdezték tőlem, nem lenne-e kedvem egy újon állítandó kereskedelmi iskolában a magyar nyelv és irodalom tanszékét felvállalni, melyhez mintegy 1400 pfrtot szándék kapcsolni. Ez szép pénz, kivált ha nem Pesten volna, de én mégis kitérőleg feleltem, nem azért, mintha Kőröst oly rendkívül szeretném, de mert ily kedélyállapot mellett nem érzek bátorságot, hogy magamat egészen új viszonyok

közé vessem. Azonban még most is egyre sarkalnak, — elvárom mikép lesz a vég megállapítás, mennyi dolgom lesz, kitől függök stb. de inkább hiszem, hogy *nem* fogadom el, mert irtózom a változástól.

Olvastad-e a báránnyfelhős verset? Ha igen, úgy értesz engem, ha nem, akkor nem magyarázhatom ki jobban. L-szny-ynak becsületére válik; úgy-e? Engem is felszólított az a jó úr, aranyokat ígérve sokat, sokat, de én legjobb akarat mellett sem tehetém meg, beteges állapotom miatt.*)

A Kemény-féle vállalatban már magam sem nagyon bizom. Nem bizom pedig — részemről: mert nekem új évre alig lesz *nagyobb* elbeszélő költeményem.

Én, édes barátom, semmiféle jutalomra nem pályázok. Őszinte szó, tőlem futhatsz. Nem pályázok pedig nem valami elvből, hanem mert rám nézve lejárt az efféle dolog, — ides-tova még a versírás is. Ha te kopszodtál két év alatt, én meg őszültem tíz évre valót, bár különben elég jó *húspan* (viczezelj no!) vagyok. Mind a mellett távol legyen, hogy halni óhajtsak, én bizony szeretnék élni, ha csak tűrhető állapotban is —

*) Egy legmagasabb látogatás alkalmával, megrendelésre, készült költemény. Lásd bővebb magyarázatát a következő augusztus 4-iki levélben. Tompa ugyanis július 3-án kelt válaszában, mely legnagyobb részt neje betegségének s fürdőzési tervének hosszabb elbeszélésével s ismét Hanvára invitálással van telve, e pontra vonatkozólag ennyit jegyez meg:

„A *báránnyfelhőt* nem értem, — csak sejtem.

„Én azóta furesa verseket írtam, *irattattam*, de aligha lát napvilágot, bizonyos körülmények miatt; de ha a körülmények elmaradtak volna is, *aligha*, magáért a versért, — mert rossz.”

„Te sem értesz engem egészen, de, úgy hiszem, sejtessz.”

még egy jó darabig, de ha nem lehet, azzal sem törődöm sokat. Ez nekem most a legegészségesebb philo-sophia. Isten adjon nektek, édeseim, derültebb napokat — áldjon meg minden jóval, úgy a mint én kívánom: barátod

ARANY JÁNOS.

[180.]

NAGY-KÖRÖS, augsztus 4. 1857.

Kedves barátom! Mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függünk jelenleg az írás és szóbeli érettségi vizsgák között. Tegnap végeztük az elsőt, holnapután kezdjük a másikat. Hogy a közbeneső vacatiós idő hiába ne vesszen, lerovom régi bűnömet, válaszolván leveledre.

Először is azt mondom, hogy fürdőbe már nem megyek. Eleinte úgy volt: a doctor biztatott, én vérmes reményeket kötöttem a budai vízhez. De kéz alatt értesültem, hogy nem megy biz az oly könnyen.

A pesti dolog azóta függőben van. Nem tudom, mi lesz, milyen lesz, nem határozhatok. Annyi bizonyos, hogy nem könnyen hagyom a verebet a tűzokért.

A „bárányfelhő“ — Lisznyai. Azt megértette minden ember. Előbb nekem voltak ígérve azon aranyok. De én beteg voltam. Sajnálom. Az egészset nem érted, ha a hivatalos lap *aranyos* számát nem olvastad. *)

Verseid azóta ki lesznek nyomva? no csak hadd jőjenek ki hamar, én is akarok most egy füzetet kiadni — a Domokoséból. Nem előfizetés útján, nem is eladni, csak elajándékozni. Mind a mellett, hogy privát kiadás

*) Valóban aranyos festékkel volt nyomva.

lesz, irodalmi becs tekintetében is mérkőzni fog némely ifjú óriáséval, úgy hiszem. 200-nál számosabb verséből 80-at válogattam ki, egy sem üres egészen.

A tepsedő pocsolyába, melyet *életnek* nevezek, közelebbi levelem óta senki se vetett göröngyöt, de még egy béka sem ugrott: azaz egyhangúan folytak napjaim. Legnagyobb esemény a Hubai színtársulata, mely pár hónap óta itt koplal, és a torony gombja, melyet vásárnap húztak föl, nagy hűhóval. Eszembe jut erre a füzfa költő verse, mely hasonló alkalomra így zeng:

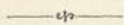
1-ső sor: Torony gombja:

2-ik sor: Együnk, igyunk, vígan legyünk, ne legyen ma mi közöttünk senkinek, semmire, semmi gondja! „Vívát!”

Mi ugyan nem ettünk, ittunk, de néztük a mi *ezer-mesterünket*, ki a kőrösi tornyot — állás nélkül — csupán egy szál kötélén lógva, mint pók a fonlán, egész' újra zsindelyezte, festette, a gombot, kakast lehozta s megint felvitte. „Terem az ember“ úgy-e?

Fogadjátok legszívesb üdvözlötünket! Barátod

ARANY JÁNOS.

[181.]

NAGY-KÖRÖS, október 4. 1857.

Kedves Miskám! Már nem győzöm várni válaszod. Elindulásom előtt írtam, s megkértelek, hogy, ha felelsz, Szalontára utasítsd a levelet. De te nem felelsz; elmentem, visszajöttem, itthon ülök, még sincs levél. Ez aggaszt. Bizonyosan bajod van. Ezért bűnnek tartám, tovább várni válaszodat. Légy szíves, csak egy sorban megnyugtatni bennünket.

Én bezzeg szórakoztam eleget, ha a szórakozás használna nekem. Aug. 13-án indultunk, szept. 18-án érkeztünk haza. Hogy kedves vendégek voltunk, — *érti magát*. A mitől féltem a Szalontára menetelben, szerencsésen elejét vettem. Megmondtam, ne komédiázzanak; mert azonnal szököm. Így elmaradt a nagy részvényebéd, dictiok, toasztok stb. melyekre erősen készültek. Csupán egy kis éji zenét kapott a lyá-nyom s egy tánczeste rendeztetett.

Különben az időt lehető legjobban töltöttük, a mennyiben jó időtöltés a *dolce far' niente*. Egy betűt sem dolgoztam, még csak nem is olvastam. Közelebbi s távolabbi kirándulások a környékbeli rokon- és barátainkhoz tették változatossá az ott mulatást. Többek közt a híres Körösvölgyét is láttam száz meg száz bizarr alakú szikláival, — s mondhatom szebb ám, legalább vadregényesb, mint a szép Diósgyőr. Szóval, mulatás, hegymászás, commotio volt elég.

Mindazáltal én nem tudom, javúlt-e egészségem. Azóta sem bírom a munkát, s egy idő óta gyakran szédülök. A tavaszon, nyáron, már jobban voltam, most súlyosodni érzem a bajt. Isten tudja, mi lesz ebből: az az egy szerencsém, hogy már megszoktam, s nyugton, képzelődés nélkül tűröm. Ha látom, hogy a munka terhemre esik, pihenek, s várok jobb napot. Ez a mit tehetek helyzetemben.

Szalontát nagyon megváltozotttnak találtam. Öt év óta sokat épült, csinosodott: nagy négyszög piaczat többnyire díszes épületek környezik. Az idén megnyílt casinója kedves helyiség; könyvtára szépen gyarapúl, asztalán 9—10 újságot láttam. Szép nagy terme is van. Ott létemkor színészek voltak, s két-három hónapig fel

bírták tartani magukat. A *nadrágos* közönség (melyben sok az *intelligens* is) 3—4 annyira szaporodott; a szolgabírói-, adó-hivatal árva bizottmány stb. sokat tévén e szaporúságra. Szóval útban van, faluszerű mezővárosból csinos kisvárossá emelkedni.

Mindazáltal én nem tudom, mikor megyek Szalon-tára — lakni. Találgatták jó embereim, mikép lehetne ezt kivinni, — de nincs benne mód. Városi hivatal, a mostani viszonyok közt, nem megy. Ahhoz nem fűlik többé a fogam. Mint privát ember szeretnék, de nincs annyim, hogy megélhessek belőle. Kénytelen vagyok tehát tovább is Kőrösön próbálgatni, hogy lehet 700 forintból 1400-at költeni el!!! És ez nem nagyítás: folyó évi jegyékem mutat ily bilánczot. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 42 —

[182.]

HANVA, október 24. 1857.

Kedves barátom! Nem válaszolhattam leveledre sokáig, hejh, válaszolhatok már most!

Azután, hogy utolsó levelemet írtam, melyben hit-tunk ide benneteket, elvittem családomat a fürdőbe. Szeptember 26-án kis fiam verességbe esett, de szerencsésen átment rajta; 14 nap múlva dagadni kezdett, de megint meglohadt és jobbacskán volt; végre a legkifogásnélkülibb gond, ápolgatás, kuráltatás daczára is okt. 23-án reggeli 7 óra után meghalt. Feleségem leírhatlan állapotban van; magamat is, bár férfi vagyok, majd megtébolyít a fájdalom. Ha láttátok volna most ezt a gyermeket, gyenge testében mennyi szellem, kedély volt. Mindennek vége!

Ezért nem írhattam nektek. Isten áldjon meg benneteket! Megszomorodott barátod

TOMPA MIHÁLY.

Jegyzet: E levélre Arany kétségkívül azonnal válaszolt, e válasza azonban nincs meg, sem Tompától semmi újabb levél a következő 1858 febr. 5-ig.

—*—

[183.]

NAGY-KÖRÖS, december 29. 1857.

Nem várom tőled, édes barátom, hogy írj; de vádat emelek magam ellen, hogy oly rég hallgatok. Ünnepe előtt sok dolgom volt, most, egy pár napi szünidőm lévén, mire használhatnám jobban, mint ha téged felkereslek. Ne múljon el az év hanyagságomon, úgy is e végnapok az emlékezés napjai, s kire emlékszem én szívesebben, mint rátok. Ha feledni tudnálak is, emlékeztetne a fakép, mely Vahot lapjában megjelent: az a pár alak, mely ott a tornáczon alig kivehető, talán ránk is gondol néha-néha. Eltakarva az aláírást, mutatam meg családomnak: Laczi azonnal megismerte a tájat, az anyja is, mihelyt feltette szemüvegét, Juliska nehezebben. Mondanom sem kell, hogy mindnyájan oly édesbús hangulatba estünk; nem mintha a kép valami jó volna, — de . . . stb. Emlékezetünk jobb festő volt, mint Vízkeleti, vagy hogy híják. E hangulatból még az impertinentia sem tudott kizaklatni, melylyel a nagy Vahot czikke végződik, midőn *magára* idézi Sárosi versét: „Dicső anyám“ . . . stb. Csak szép ennyi szerénység egy csomóban!

Miután közelebbi leveled óta rólad mit sem tudok, mit sem hallok, nem tehetek egyebet, mint hogy csak magamról és magunkról beszéljek. Állapotunk a régi. Egyhangúságban telnek napjaink — oly háziasan, mint csak lehet. Én rossz munkákkal vesződöm, nem a magaméival — mert én rosszat sem írok már — hanem a fiúkéval. Néha M. G. . . . vagy más cseperedő poéta is megtisztel zsenge munkáival, hogy nézzem át s bíráljam meg: de engem ez sem gyújt Kazinczy-örömré. Nem látom az „isten fiak“-at — milyenekről a halhatatlan öreg álmodott, kik átvennék a jövőt.

Szemere Miklóstól nem régiben kaptam levelet, s egy csomó bírálatot, melyeket ő régebben Petőfi mellett és újabban én mellettem Erdélyihez írt volt. Jól esett megemlékezése, nem mivel dicsért, de, mert látom, hogyan óhajtja megtartani barátságomat, s mintegy igazolni *múltját* is irányomban. Azt gondolta — elhiszem — hogy nem viszonzom eléggé barátságát, hogy hidegebb vagyok, mint ő képzelte, vagy óhajtana. Persze, találkozásunk azon időre esik, mikor én már nem voltam a régi, midőn már e fatalis baj kínzott, s ő ezt hidegségre magyarázta. Válaszoltam neki, oly melegen, mint csak tőlem még kitelik, s így, remélem, szent a békeség.

Lévayról mit sem tudok. Igaz, hogy magam hibája miatt, mert ő írt nekem s én nem válaszoltam. Vádolhat s méltán: de ő nem tudja, mint fáj nekem az írás; magamról csak panaszt írhatok, — másról meg mit? — Felszólalása a Kazinczy-émlék ügyében igen szép volt: de a pestiek azt mondják, hogy ilyet *most* nem lehet kivinni. Demonstrációnak veszik, betiltják. Ezért nem karolta fel a pesti sajtó; féltek, hogy „írói nyugdíj intézet“ lesz belőle. S meglehet, igazuk van.

Pesten, több egy événél, hogy nem voltam. Az ünnep alatt egy pár pesti ember időzött nálam — az öreg Brassai és Gyulai. Semmi hír ott, aprólékos pletykánál egyéb. Nem is vágyom közéjük. Invalidusnak kórházban helye, nem a küzdők sorai közt. Ezért nem kaptam az állomáson (talán írtam volt neked) mikor a kereskedelmi akadémiához meghíttak. Most Debreczenből hallék olyan szót, hogy meghíjának, ha tudnák, hogy elfogadom. Miért menjek oda is? Jobb nem lesz, mint itt — s új viszonyok új emberek közé szokni! Irtódzom. Ha valahol *nyugalmat* találnék oda elmennék, — de az nem lesz, csak majd odalent. Vesződni itt, vagy ott: mindegy. Igaz barátod

ÁRANY JÁNOS.

[184.]

HANVA, február 5. 1858.

Édes jó barátom! Igen régen készülök írni hozzád; s imé most is, midőn már a toll kezemben van, nagyon kétséges, képes leszek-e az első lapot végig írni? Régen voltam én olyan állapotban, hogy írhasak, hogy gondolkodjam, hogy valami komolyat vagy okosat csináljak. Igazán, szinte megdöbbenek, midőn egy baráti levél szavainak összerakása, fáradságomba, elme-törésembe kerül, mint mikor az első magyar stylust csináltam. Ez az állapot, melyben én vagyok, melyben mi vagyunk, nem szomorúság, nem fájdalom többé; ez betegség, a lélek elgyengülése, melyen a legelszántabb akarattal s igyekezettel is erőt venni nem tudunk. Tudom, hogy nem jól van így, már nem is természetesen, de hogy másképp legyen: nem tehetem. Mi nem élünk, csak tengünk; mi barátom, leszoktunk az alvásról! s csudálatos,

még sem veszünk el! Én nem csinállok semmit, nem írok, nem olvasok, nem tanúlok, nem gondolkodom, nem társalkodom; én senki és semmi sem vagyok, — de még is vagyok valami: mesterségem, kenyérkeresésem martyrja; a templomba kell járnom, papolnom, *halottat temetnem!* dicsérnem a megboldogultat; beszélek az isten jószágáról a szomorú feleknek: a ki bölcsen tette, a mit tett; *vigasztalom* a megkeseredett szívűeket stb. stb.; aztán jót nevetek a sors e gyalázatos satyráján, úgy hogy ez a legnyomorúttabb, legszerencsétlenebb teremtés, ez a csontváz, ez az élő halott, a kit én feleségemnek, *szeretett feleségemnek* nevezek: ijedten veti rám beesett szemeit, gondolván: hogy tán megtébolyodtam! Ilyen életet élünk mi! meddig tart így? nem tudom.

Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

— u —

[185.]

NAGY-KÖRÖS, február 9. 1858.

Leveled, édes jó barátom, megörvendeztetett, de ugyan meg is szomoríta bennünket! Épen irandó valék hozzád; mert a mint egy részről ily körülmények közt nem igényelem sűrű válaszodat, — úgy nem tehetem, habár ellenedre volna is, hogy időről időre fel ne keresselek soraimmal; hogy — olyan a milyen — vigaszt nyújtani ne igyekezzem. Jól tudom, mily kevésbé vagyok arravaló ember, hogy mást — haszinte legjobb barátomat — vigasztalhassak — s a legjobb vigasz is mily kevésbé férne bánatodhoz; hiszen, noha más ok idézte elő bajomat, én is átéltem a fásultság, csüggedés, semmivélétel azon phasisait, melyekről te most panasz-

Arany levelezése. I.

28

kodol; én is tudom, mi az: a legvigabb társaságban *egyedül* lenni, minden kültárgyban csak önbajunkat látni; járva-keelve halottnak, — sőt annál többnek: *szenvedő* halottnak lenni; örömet semmiben nem találni, sőt magától az örömtől futni mert az is fáj, mint betegnek a kaczagás; — mindezt én átérzettem a közelebbi évek alatt, — s hozzá még azt a gyötrelmet is, hogy bármely leverő volt az óra, azért a kötelességet teljesíteni, a családért munkálni kellett; felállni és beszélni órákat naponkint nyilvánosan, féken tartani az éretlen pajzánságot, ügyelni szavamra, mozdulatomra stb. a legapróbb részletekig, nehogy egy vagy más dolog nevetségesnek tűnjék fel olyan hallgatóság előtt, melynek mindegy akár Caesár akár Tóth Pál a professor, de ha szerit tehetné, hogy kikaphasson, kikapna rajta. Hordoztam hát én, édes Miskám, a tiedhez hasonlító kínokat; azt is tudom, hogy a vigasztalás semmit sem ért. Könnyű annak, kinek semmi baja nincs, azt mondani: végy erőt magadon, ragadd ki lelkedet a fásultságból, akarj és megjön a kedv. Mind ezek szép tanácsok, de az a baj, hogy épen a lélekerő hiányzik, mely kivitelére szükséges; mint ha ágyba szegzett súlyos betegnek azt javaslanók: csináljon commotiót, mingyárt jobban lesz. Köszönöm, de ha nem lehet.

És mégis, kedves jó emberem, azt tanácslom neked ama bölcsekkel: csinálj commotiót, lelki mozgást magadnak. Probatum est. Míg én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogon — tartottam: semmi remény nem volt javuláshoz. Örökös töprengésben éltem, mint az a hypocondricus, ki meggyőződve, hogy lába két szalmaszál, örökké remegett, hogy eltörik. Újabb újabb rémképeket csináltam, majd e,

majd ama nagy veszély függött felettem, mint damoclesi kard: de biz az csak nem szakadt le. Évek folytak s én, ha jobban nem, rosszabbúl se lettem, mint eleinte valék. Ez némi megnyugvást adott, megszoktam a bajt. Aztán kerestem, miben találnék még *érdeket* a világon. Sokszor csekélység hozott pillanatnyi szórakozást. Egy nagy súly nehezült még lelkemen, azon meggyőződés, hogy én többé nem vagyok képes költői művet alkotni. Próbáljuk meg. Kezdem valamit, *) s folytatom még ma is; naponkint — nulla dies sine linea — egy-két sort írva, de jót, vagy legalább olyat, mi teljesen kielégít. Bevégezem-e? azt nem tudom, de hogy e folytonos foglalkozás a lelket enyhíti, azt tapasztalásból mondhatom. Írok nem taps, nem jutalom végett: írok lelki nyugalmamért.

Ám olvasd tehát a kedves elhunytadat érdeklő végrendeletet, ám káromkodj', vagy panaszkodjál — csak hogy tégy valamit. És keress valamit, a mi némileg érdekeljen. Mindegy akármi: perlekedés a consistoriumban, huzalkodás a tractussal, akármi, csak érdekeljen, ruganyosságot adand lelkednek. Eleinte nehezen megy, tudom. De minél több lesz az érdeklő pont: annál kevesebb jut amaz *egynek*. Sőt még velem is veszz össze ha tetszik — miért írok ily hosszú s bolond levelet — ez is használ. Adj hálát Istennek, hogy hivatali bajaid vannak, azért is. Nekem bármily nehezemre esett némelykor a tanítás, de ha kibeszéltem magam, mingyárt könnyebben lettem. Ellenben a szünidő — ha csak nem útaztam — megült. Okát igen könnyű el-

*) Talán az UTOLSÓ MAGYAR lehetett. Lásd alább a június 5-én kelt levelet.

találni. Jól rendelte a gondviselés, hogy apró bajokat adott az embernek: a tyúkszem s fogfájás hathatós szer a hypocondria ellen. Míg az fáj, nem gondolunk a nagyobbra.

Ilyen *tyúkszemeket* nekem bőven adott a „fellegeterelő Zeüsz.“ Például, az őszön azt súgta: „fiam János! ha már poéta nem lehetsz tovább, légy kupecz!“ Jól van, istenatyám, mondék, hisz tőlem az is kitelik; teljes életemben szerencse fia voltam: egyszer lettem egy félpatkót, az is rozsdás vót, (rím aztán, jegyezd meg); de meg, emlékszem, ha zsiros kenyerem elesett, az is mindig a zsiros oldalával esett porba: tehát előre! Ide a nyelét annak a kupeczségnek, csak megfoghassam, majd elbánok vele! Az egyetlen nyél, mely nekem hozzáférhető volt — a búza vásárlás. Mióta itt lakom, a búza mindig 10—12 pfért volt, néha több is. Az őszön leesett ütre. Beletenyerelek tehát, az én cassámnak jelentékeny összegig: most febr. közepe táján vagyunk s eladhatnám *locó* 8 váltó forintért, ha *vevő volna*. De minthogy az nincs, várom, míg rám dohosodik. Ez is egy tyúkszem.

Pár héttel ezelőtt fél fejem — a koponyától az orron keresztül államig hasítva — oly iszonyú rheumát kapott volt, hogy csaknem ordítottam belé, s néhány nap szobámat sem hagyhattam el. De már elmúlt, és így kényelmesebb. No, ez is megjárja tyúkszemnek.

Az én kedves Juliska leányom, — még mindig kicsi ugyan — de már mégis nagylány, vagy mint Kőrösön ejtik: *nallán*, mert az idén nyilvános tánczvizgalomban volt. Ezt nem akarom a tyúkszemek közé számítani.

Verseid gyűjteményéről mélyen hallgat az írás. Nyomják? s még sem nyomták ki! Vagy abbamaradt az egész alku? — Azt hiszem, már nem sokára meg

kellene jelenniök. S aztán, édes barátom, ha azok megjelentek, például májusban, egy kis kirándulás Pestre, a budai vizekre, és talán a kőrösi homokra is, nem használna-e? *nektek?* Írd meg közelebb: nem gondolkoztál még erről? Fájdalmas lenne a találkozás, elhiszem, de csak az első percekben. Ha egyszer a bánat panaszba, könnybe ömölhetne ki, hidd el az enyhítne mégis. Ot-tani környezetet talán sokkal jobban megszoktad már, mint hogy azok társasága úditőleg hathatna rád, rátok. — Új emberekkel — s nem rossz embereiddel — találkozás elszórna legalább.

Kedves jó komámasszony! (nem merem most *kicsi-nek* nevezni) higye el, itt is van rokonérző barátja, ki ma is sírva mondta: a szívem hasad meg szegény Tompá-ékért! Jőjenek! igyekezzenek szórakozni, felejtetni. Miska ugyan nehezen mozdul, azt tudom; káplánja nem lesz, pénze nem lesz, búzája nyakán veszett, szénáját elvitte a Sajó, Heckenast nem fizet stb. de utoljára sem kell igen sok költség, nem akarnak ragyogni, lelkem, kevéssel beérhetik. Jőjön, sírja, panasolja ki magát. Remélem, nincs annyira rosszul, hogy meg ne tehetné ezt az utat. Tegye meg, kérem, bizony nem lesz rossz!

Isten téged, kedves barátom, áldjon meg: adjon erőt, nyugalmat. Írj néha valamit, ha másért nem, szórakozás végett. Sokszor vagyok én úgy a levélírással, mint te most: alig tudom összekovácsolni. Sokszor hárm-at is eltépek, míg elkészül egy. De megint próbálom, és nyugodtabb órában sikerül, úgy, a hogy. Fogadjátok legszívesb ülélésünket s mindenkori barátságunk őszinte nyilvánítását. Isten veled! igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[186.]

NAGY-KÖRÖS, április 17. 1858.

Kedves jó barátom! Vén asszony nem vagyok, nem is adok az álomra semmit; de mostanában oly gyakorta s legközelebb két éjjel egymás után oly élénken álmodtam rólatok, hogy szinte babonás sejtelem kezd háborgatni. Meglehet, hogy mindez csupán beteges agyam éji káprázata, „aegri somnia“, semmi egyéb: de meglehet az is, hogy e megmarkolható, fontolható, rőfölhető világon kívül más is létezik körülöttünk, melynek kárpítja olykor-olykor lebben fül csak, sokkal rövidebb időre és titokszerűbben, hogysesem a tudomány a sejtett valót kétely nélküli igazsággá tudná kristályosítani, hogy magazinjába rakhassa, mint valami kőszót. Azért nem állhatom meg, hogy míg ez álmok benyomása alatt vagyok, meg ne kérjsem tőled: hogy vagytok édes jó barátom? Az éjjel hozzám jöttetek, előbb a kedves komámasszony, fényes hintóban, két hatalmas lóval, melyekben a „Fátyolt“ *) és társát sehogy sem bírtam felismerni, s komámasszony sem az én „kicsi“ komámasszony volt, hanem egy junói termetű hölgy, magas, telt alak, kedvesen és sokat csevegő; vonásait mindazáltal felismerhettem. Számára lakomát rendeztünk; te azután érkezted meg csikorgó rossz szekeren s gebe lovakon; arczod s egész termeted: „heu! quantum alter ab illo Tompa erat“ — kivel harmadfél éve az agtelki barlangban bujkáltam: sovány, sárga szomorú alak. Efféle bolondság okos embert nem zavar ugyan meg, de teszem, hogy itt laknátok a szomszédban, hol ez a nagy „kinlódium“ terpeszkedik, bizony csak benyitottam volna

*) Tompa lovának neve.

én mingyárt reggel hozzátok, megkérdezni: „édesim, hogy aludtatok; oly furesát álmodék, nincs valami baj?4 mit nem tehetvén, a kérdezést jelen soraimra bízom.

Mi, hála érte annak, a ki a jót és gonoszt méri, tűrhető állapotban vagyunk.

Isten téged és az én jó komácskámat szeressen minden jóval örökkön örökké, híved

ARANY JÁNOS.

—47—

[187.]

HANVA, május 3. 1858.

Édes jó barátom! Alig tudok rámenni, hogy válaszoljak leveledre. Pedig tehetném sűrű dolgom felől, mert hónapok óta épen semmit se' csinálok; nem írok, nem tanulok, nem olvasok, még szórakozás kedvéért sem. Olyan unalmas az nekem, azon gondolkodni: mit akar más mondani? aztán nem is érdekel, bármit akar, s bármit mond. Hanem mérem egész nap a tornácztot és pipázom annyit, hogy gyakran csak mikor elszédültem, akkor veszem észre. Volna tán kedvem a kertbe menni, de minek? nincs ott egy fűszál sem; olyan idő jár itt, hogy a nyolczvan éves öregek állítása szerint, ember emlékezetére nem járt ilyen idő. Bátran elmondhatni: hogy egy év óta nem volt eső; a télen semmi hó, azóta egy harmatcsepp sem. A föld megégett; mindennap szakadatlanul orkán és vihar, 5—6 falu ég egyszerre, éjjel úgy, mint nappal. Agteleknek csak a helye maradt; mikor a múlt héten egyszerre 8—10 helyen lángot vetett: nem volt egy kanál víz sem a faluban. Marháink bögve, nyargalva járnak haza, ottkүн semmi, itthon semmi enni-való. A vetés megsárgult, elégett;

s az élet ára a piacokon kétségbeejtőleg leszállt. Adó, cselédbér, napszám, ruhaféle háromszorta magasabb, mint mikor negyven forint volt egy köből búza. Búza nem kell, marha nem kell, a hús, szappan, gyertya magas áron, s az, a miből ezek kitelnek, t. i. a marha, negyed résznyi árán sem kell. A magtáratokat szétoztották a részvényeseknek, mert egy lélek sem vett ki egy ficsórral sem. Inség van a nagy bőség miatt; fülünk erősen a zsírba. Felfordult világ! Nálatok szinte így van, úgy-e, édes gabnakereskedő poétám!

Lám, lám! azt akarnám affectálni, hogy engem nem érdekel a világ; pedig dehogy nem!... Álmodra térek. A *Fátyol*, persze nem olyan, mint ez előtt, zabom nem terem, pedig most épen egy árú a kenyérnek-valóval. Rólam azt mondják, hogy hízom, hogyne! igen jól érzem magam s boldog vagyok! kedves komádaszszony, majd igazán az általad álmodott szekérre jutott, szépen felöltözve, mint álmodtad, hanem annak a szekérnek *ló* a neve, t. i. az én szent druszám lova; — nagyon beteg volt, most már jobbacskán van az ő módja szerént. Siet szegény ő is valahova, én is látom, ő is mondja; úgy mondjuk, hogy azt kell olyankor mondani: áldott legyen az ő neve *érette!* erre az a rim: hogy *elvette*. Látod, hogy még verselni is tudok! bolond volt, a ki az első *lábra* megtanított! Igaz barátod

MISKA.

[188.]

NAGY-KÖRÖS, május 11. 1858.

Emlékszel-e még, édes barátom, az aczél-kova-féle bolondságra, mely egyike volt „ifjonti“ enyelgésinknek? Én — korántsem szilárdságomat értve — aczélnek neveztem magam, s téged kovának a levelezésben, mert ha én nem írtam, te is hallgattál ugyan, de mihelyt én a kovát megütöttem, azonnal szikrát vetett az. Most a kova kissé megkopott, félek, hogy a körmömet is elverem ezután, míg egy-egy szikrát ki tudok belőle csalni. Legjobb lesz tehát a kova szerepét is elvállalom, azaz oly rögtön választ küldenem leveledre, mint te szoktál volt néhanapján. Ez nekem élvezet, neked, nem tudom, ha nem bosszúság-e? de én önző kívánok lenni s élvezni akarok, habár a te rovásodra is... Úgy sem írok egyebet; a versek „elérhetlen távolban lengenek fölöttem“; miért foszszam meg magamat a részemre fenmaradt egyetlen irodalmi munkásságtól? Reszkess tehát egy levelezői szörnyetegtől, ki téged nem sokára agyon „H. Péterez!“*)

Hogy pedig az aczél-kova historia épen most eszembe jutott, annak oka az, mert mint afféle ősz öreg ember, ki Petőfi szerint „nem előre szeret nézni, hanem hátra“ én is a múltban találok többnyire élményeimet s közelebb épen leveleid szedtem rendbe s nagyobb részét újra olvastam. Nem hinné, a ki nem próbálta, mennyi élvezet rejlik az ily foglalkozásban. Az ember tudja, nem feledte el, mi történt közte s barátja közt, de csak nagyában: újra átlapozva e leveleket, minden emlék

*) H. Péter úr, Tompa egyik gyakori, néha talán kelletlen, látogatója, otthon Hanván.

színt, életet ölt, s ez édesfájós állapotban, mint az én Domokosom írja:

A multban aluvó örömek, fájdalmak
Felriadt serege zajgó szívébe gyűl.

Tizenegy éve, — egy hó múlva annyi lesz — hogy megkezdtük a levelezést. Az „egy harmadik“ ki mintegy bemutatott bennünket kölcsönösen, június 1—10 napjait nálam töltötte — hol van ő azóta!... Te még akkor Bejében, — aztán egy gräfenbergi levél, — aztán félharag köztünk valami ostobaságért; hosszú hallgatás után ismét kedélyes levélváltás; néhány dátum Kelemérről: a krumpli alakú paplak rajza — szeszély és panasz, öröm és bú, felváltva; aztán hanvai levelek sora a látogatás előtt és után stb. stb. biz isten oly valami borongó derű van abban, a mit az ember hosszú idő alatt élt, egy pár percz alatt újra élni! — De nem folytatom, mert félek, vesztegetőnek kiáltasz, hogy ily semmiségért, a mit a nélkül is tudunk, 6 kr. postabélyeget kivetek. Nem egészen ok nélkül beszélem e régi historiát, — mert levelezésink folyama már is egy kis történet. Tudom írtál chiát e feladatról: historia est magistra vitae. No lásd: nekem e levelekben rejllő történet bölcs tanulással kedveskedett. Látom, egyik levél borúlt, csaknem kétségbeejtő, másik vidorabb sőt enyelgő, felváltva. S ne érném én azt többé, hogy az én Miskám vidámabb leveleket is tudna írni, mint ezek mostanság? Hát az idő balzsama csak pusztá szó, hazug beszéd, poetai czafrang volna? Ez az, a mit elhinni nem tudok. Hisz én, én nyomorodott ember, árnyéka annak, a mi egykor voltam — elég értelemmel bíró arra nézve, hogy átlássam, miszerint értelmi, szellemi tehetségim

sínlenek: én is tudok még örülni ottan-ottan, — tudok nyugodt, sőt vidám, kedélyes is lenni: s te sohase tudnál többé? Nem, édes barátom, az nem lehet, az ne is legyen. Ám pipázz te, szédülésig! én is azt teszem, s keveset tudok tenni azon kívül: mégis, ha egy pár óráig nyugodt lehetek, nem utasítom el a kínálkozó örömet.

De bőjt elmúlt már, minek a bőjti predikáció. Lássuk mit írtál, hadd válaszolok. Panaszkodol szárazságról. Itt is volt, országszerte volt: de épen az nap, melyen leveled kaptam, hozott egy szép essőt, mely országosnak látszott lenni. Itt sem volt egész télen se hó, se eső, a vetés sínlik, kifagyott, de tán segítne még jó időjárás. Agtelket — azt a különben is szánandó, sovány fekvésű Agtelket szívemből sajnálom — és derék papját is, hű társunkat a barlang iszapjában, ha igaz a rettentő eset, mit a lapok írnak. Drágaság és olcsóság itt is egész aránytalanságban; de tűz még nem volt — régideje nem volt itt.

Szegény komácskám (ő szokta volt így mondani, az áldott lélek) betegségét szívünkből sajnáltuk s hogy mért nem lehetünk közelebb! Istenem, mily távolság, az ember csak akkor tudja meg a bajt, mikor már el is múlt. De csakhogy elmúlt: jó a nyár, a fürdők, s talán egy kirándulás, melyet említettem, testi-lelki üdülést nyújtana. Gondolkozzál erről, édes Miskám, de ne soká! Szinte bánom, hogy ostoba álmodat megírtam: te abból is rémképeket csinálsz. Azóta is, az előtt is álmodtam én rólatok annyit s annyifélet, hogy ha elmondanám, nincs az az álmoskönyv, mely kiokosodnék belőlök. Szeretlek, édesim, sokat gondolkozom rólatok émette — nem csoda (Dionysius Cátóként, ha

tanultad valaha e rigmusokat) ha éjjel is veletek tépelődik lelkem.

Hogy pedig átkozod poétaságodat: az is mehetne, csak legalább versben tennéd, mint Ovidius vagy Kölcsey. Jaj nekem! jaj annak a ki engem verset írni bűmra megtanított! Hanem, édes Miskám, én a mondó vagyok, hogy az ily *Schlag*-beli ember, mint te és jómagam, versírás nélkül is *poëta* maradt volna; poëtai kedély; olyan ember, kinek a lelke mindenfelől csupa *könyökből* áll, s minden érintkezést fájdalmas ütésnek érez. Nem voltam 12 éves, mikor egy apai feddés miatt elkeseredve, *világra* akartam bújdosni, el is mentem egész a „homokgödrökig“ (tudod hol vannak, Szalonta alatt?) ott iszonyú elkeseredéssel tűnődtem sorsom mostohaságán, mindaddig míg — haza éheztem. Mikor látom ismét azt a gonosz mosolyt nyírt bajuszod végén, melyhez hasonló csak egy van a világon, az itteni szolgabíróé? Ritkán jövök ezzel össze, de akkor oly jól esik látnom szakasztott mását annak a mosolynak, melyről mindig tudtam: no most Miska ismét gonoszkodik!

Isten áldjon meg, édes lelkeim, jó kedvvel, bőséggel! Fogadd legszívesb ülelését igaz barátodnak

ARANY JÁNOS-nak.

— 47 —

[189.]

HANVA, május 28. 1858.

Édes jó barátom! Pataki studens koromban egy szegény tanuló gyerek a Bodrogbá fult; csakhamar kifogták s mindent elkövettek, hogy felélesszék; a többek közt az orvos egy tollon át erősen fűtta szájába a levegőt. Mikor legutóbbi leveledet elolvastam, ez a halott-

gyerek és a légfuvó orvos jutott eszembe. Barátságod és szereteted egész erejével fúkálod te is énbélem a lélekzetet, s habár annyi haszna lenne is csupán fáradtságodnak, mint a dr. Baronyaiénak volt: (a gyermek nem éledt fel) mégis az nekem fölötte jól esik. Azért csak vállald el mind az aczél, mind a kova szerepét; fogj középre engem száraz taplót, ki tudja: nem kapok-e majd szikrát? ámbár lánggal égni és torvadni*) nagy különbség.

Nyomorúság biz ez, édes-jó barátom! magam is átlátom, hogy az; de nem tehetek róla! Hitem nincs-e elég, vagy férfiasságom? de hiányzik valami. Nem bírom magamat a földről felemelni, hova az isten legázolt. Értelmem a legszebb rendbe hozza a dolgot, de érzelmem egy hajszálnyit sem enged. A képzelődés és emlékezés ülnek meg. Az est legiszonyúbb; szinte kezemmel verdesem el a képeket, melyek szemem közé, agyamba csapódnak; fejem lángba borúl, s félőrülten ugrom fel az ágyból. Itt van árnyékom — feleségem — ő épen azt teszi, a mit én; ő tán azért mert én teszem; én tán azért, mert ő teszi. Egymásra ragasztjuk a gyötrelmet; rongáljuk egymást akaratlanúl, öntudatlanúl. Beszélj te azt nekem folyvást: hogy az idő megorvosol, én akarom hinni, akarom elfogadni; mert ez az állapot végre is kitarthatlan. Azt mondják nekem sokan: nem kell már azon törődni! bolondok! nem mondják a köszvényesnek: menekülj meg köszvényedtől! *felejtse*, hogy hasgatódik lábszárad! s nekem azt mondják: felejtsem, hogy lelkem hasgatódik! De lehet-e? vagy hogyan?

*) Vagy *torvadni* (?) Nincs tisztán írva s ilyes szót a szótárakban sem talállok. De nem *sorvadni*, mert az első betű világosan *t*.

ezt nem mondják meg. Parancsold rá valakire, hogy ne gondolkozzék! annál inkább fogja tenni azt.

De elég lesz ebből. Láss már „a bajúszom végén“ is valamit.

Én is jártam úgy, mint te. Rimaszombatban születtem, anyám korán elhalt, apám földönfutó lett; levittek akkor Igriczibe (láttad a falut!) s ott nevelődtem a nagyapám házánál; egyszer elveszett a kis reszelő; ki vitte volna más el mint én? Nagybátyáim egyike azt mondta: Fiú, ha elő nem lesz a ráspoly, a felhőbe csinálj házat! Ezen nagyon megilletődtem; (nem láttam a ráspolynak színét se) hozzám akadt egy szinte száműzött, malecontent fiú, s elbújdostunk az *oláhházba* (kis erdő Igriczi alatt), s nem különben haza-éheztünk estére.

Egy más hőstetemet még nem ösmered. Ez is Igricziben történt. Míg a rektor a templomban volt: mi, a *kisasztaltól* bementünk a *fehértázas* seperi. Én levettem a rektor puskáját és a fiúk közé durrantottam — nyúl sréttel. Igaz, hogy nem akartam, de biz az mégis elsült. Szerencsére nem lőttem agyon senkit. Ekkor nem bújdostam el; bevártam a dühös tanítót, (ki a könyörgés alatt hallotta a durranást, s jött haza, mint a fúria); a tanító úr aztán elkoptatott rajtam három vesszőt. Kortársaim közt még ma is eldöntetlen kérdés: vajon 101-et kaptam-e, vagy 102-öt, de hogy sok volt, azt tudom, mert nagyanyám (mikor hazamentem) a kantárral szinte elő akart fogni; már fel is emelte azon részemről a csurapét, a mely részéről Théroigne de Malicourt vagy Mericourt húgomasszonynak a francia forradalomkor a frakkot felemelték, de látván, hogy véres vagyok, nem bántott; sőt más *fejéret* adván: vette

észre, hogy lábamon, mellemen, hasamon szép kék csikok vannak, azon vigyázatlanságot követvén el (én) az executio alatt, hogy *hemperegtem*. — Így láthatod, hogy én is olyanforma gyerek voltam, mint jó magad; sőt igen meglehet, hogy épen egy nyáron tettük a bújdosást, mert csak gondold meg: én véletlenül két évet vénültem a múlt ősszel. (Oh a múlt ősszel én 100 évet vénültem!) Öreg apám számítgatása után régen elhatároztuk, hogy én 1819-ben születtem; azonban a múlt ősszel a rimaszombati káplán, épen gyűlés alkalmával kiterjeszti előttem a matriculát, mondván, hogy ilyen *jéles napon* már csak adjam meg az áldomást, t. i. mikor épen 40 éves vagyok! Akkor látom: hogy 1817. szept. 29. Látod, egy évben születünk! (ha tudni illik, történetesen te is meg nem fiatalodol, vagy meg nem vénülsz mostanában). Tegyen bizonytságot ez a levél a maradék előtt az igazságról, ha majd roppant vita lesz születésem éve felett!

Olvasván, hogy leveleimet összeszedted: én is rögtön összeszedtem a tiedet; s látom nagy álmétkodás és boszúsággal, hogy az első, *október 1. 1852-ben kelt*. Hát az elébbiek hová lettek? először iszonyú hányást-vetést tettem miattok; azután jutott eszembe, hogy Kassán veszték el. Igazad van a levelekre nézve! én is szívesen átolvasnám a tiedet (számra 51) de még most, bizonyos vonatkozások miatt nem merem. Hanem azon ezélra, melyre Kazinczy Ferenczék leveleiket írták, a mai levelezés (legalább az enyém) bizony egyáltalában nem alkalmas. Én írom, a hogy a tollamra jön, a hogy beszélgetni szoktam; s néha, míg boldog voltam, olyan dolgokat is írtam, melyek mint tudod „nem kinyomatni valók.“ Tőled sok levélom oda van, pótold ki, írj sokat

sokszor! bizony igen jót teszesz vele nekem, édes Jánoskám!

Nekem is épen „patvarkodásom“ van Fraenkel miskolczi könyvárussal; 1851-ben bizonyos költeményeket adtam el neki; most (7 év után) joggal gondoltam befoglalhatni *Verseim* közé! s ime előáll 420 példány, hogy fizessem ki vagy vegyem meg! Most, édes barátom, én három annyit fogok neki fizetni, mint ő adott nekem eredetileg. Úgy-e szép multság?!

TOMPA VERSEI (már mind az öt kötet) megjelentek. Szép arczkép is van az elején; Heckenast írta, hogy menjek fel *ülni*; de én azt válaszoltam, hogy csinálják meg akárkiről, ha Gregussról csinálják is, de én ugyan nem megyek; természetes, hogy aztán nem is vagyok találva. Mindegy! ha ennél nagyobb bajom nem volna!!
Isten áldjon meg mindnyájatokat! Igaz barátod

MISKA.

—*—

[190.]

N.-Kőrös, június 5. 1858.

Kedves barátom! — — — a poézis nálunk is (rím!) szűnetel (nehogy *szűretel*-nek olvasd). Kivéve azon *egy* fordítást, *) mely talán nem került ki figyelmed — az egész év alatt nem írtam semmit. Kezdtém egy költői beszélyt — rövid nyolcz tagú sorokban és rímbe — de kezdetnek maradt. Az Ázsiában apáinktól elvált s ott elpusztúlt magyarság halálát akartam megénekelni, szóval olyan: „utolsó magyar“-félét componálni, közös

*) Goethe „BALLADÁJÁÉ“. Akkor jelent meg a BUDAPESTI SZEMLE-ben.

vigasztalásunkra. A múltban tükrözni a jövőt. De nem bírom, belefáradtam. Aztán az olaszokból kísérltem meg egyes strophákat — Ariostóból, Tassóból, — de nem megy. Methusalemi kort kellene élnem, ha akármelyiket be akarnám végezni.

De minek ez a közönyös csevegés. Levelem egyedüli czélja tudatni veled, hogy a tiédet megkaptam s hogy hű részvéttel osztozunk bajaidban. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 27 —

[191.]

NAGY-KÖRÖS, augusztus 25. 1858.

Itt ülök, barátom, a vacatio kellő közepén, felemögöttem, fele még előtttem s elgondolom, mily czudarság az a sorstól, hogy se én el nem mehettem hozzátok, se ti hozzánk.

Tanártársaim széllyelvannak az egész világon, alig másod magammal kongok itthon, — még eddig mit sem dolgoztam, de majd fogok (?) a szűnidő hátralevő részében (!!) hisz ez elmúlt 3—4 hét alatt mit is lehetett volna még csinálni, mikor az embernek naponkint nincs több szabad órája 24-nél. Azaz hogy akartam biz én: elolvastam Tompa verseit, mind az öt kötetet; némely részét kétszer, háromszor is, összevettem a régiebb kiadásokkal, megjegyeztem a variánsokat (NB. néhol *rontottál*), csináltam jegyzéseket, szóval útban valék oly kritikát írni, hogy Planche Gusztáv, Schmidt Julian és Gyulai actu Gregussá vált volna tőle; de mégsem hiszem, hogy a bírálat meg legyen írva. Mihelyt arra kerül a sor, hogy eszméimet össze kéne

szedni, valami önállót, összefüggőt, *szerves egészet* kellene alkotni, elhagy az erő; s ha írni kezdek, prózám jobbra-balra bicsaklik, — el kell dobnom a tollat, vagy szomorú állapot ez édes barátom; no de stb

Én még eddig *sehol* sem voltam a szűnőd alatt, s hihetően sehol sem fogok lenni, kivéve tán *egy* napra (29-én), mikorra Szentkirályi Mór hitt magához nagyon, ki itt nem messze lakik. Pestre menni semmi szándékom — szomorú hely az nekem.

Hát Szénfi úrnak válaszoltál-e hazafiúi felhívására? Az összejövételből nehezen lett valami, mert te nem mentél és én nem mentem. Erdélyi, a mint sejtem, fordult meg Pesten, de ő is aligha abban járt. Én írtam volt neki:*) hogy rólad nem hiszem, hogy felmenj, s elmondtam miért, Erdélyi lehet fölmege, ha más dolga is lesz, de hogy csak e hazafias czélért annyi költségbe verje magát, azt, mondám, nem hiszem. Írja meg tehát, mi választ kapott tőletek, én bolondjába egyet sem lépek. De biz ő nem írt mind eddig; gondolom szidja magában a poéták hazafiatlanságát, kik a nagy eszme körül nem akarnak bábáskodni. Pedig utoljára is az egész egy kovát sem ér: van már magyar rhythmus, vannak népdal schemák; az ember maga kifütyöli, hova kell hosszú, hova rövid szótag: s hajt rá csak egy is a cseperedő nemzedék közül? Hisz ezt következetesen kivinni, a zene kívánalmait pontosan megtartani, még nehezebb volna, mint a jambus, vagy trochaeus, melytől a nagy reményű ifjak háta nem azért borsószik, mert idegen, mert a mi zenénkkel össze nem vág, hanem: mert — *mérték!* Csak adnának oly rhythmust

*) Azaz, hogy már Szénfinek.

A. J. jegyzete.

verseiknek, mint például a tied: „Nyugszik a nap“ vagy: „Itthon vagyok...“ lehetne azt osztán dalolni, — de mind úgy ír, mintha süket volna. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— 42 —

[192.]

HANVA, szeptember 22. 1858.

Édes jó barátom! Sokáig várt leveled felette — elszomorított; most történt először, hogy leveledet nem fogadtam szívesen, de most csakugyan megtörtént. Hogy sokáig nem írtál, azt gondoltuk, megleptek bennünket, s milyen örvendetes lett volna ez a meglepetés, még a gyanítás után is. Hanem elmaradtatok bizony ti! mi sem mentünk! Ily roppant világra szóló kívánságát (20 mértföldre egymást láthatni) két családnak, két barátoknak, szóval nektek s nekünk hogyan teljesíthetne a sors! Más egyszer tesz a lutrira s 200.000 forintot nyer, ismét más híres költő, drámaíró s minden lesz a tehetség árnyéka nélkül; ez semmi, ez nem nagy dolog, megtörténhetik, de a mit mi kívánunk, az nem lehet! Ne beszéljünk erről többet.

Tudtam előre, hogy nem írsz te kritikát, minek is írnál? barátságatlanság volt tőlem előhozni is, ámbár te hoztad elő, igazság! Ne gondold pedig, hogy itt is gúnyoros hangon szólok, mint feljebb, komolyan s egész szelidséggel mondom ezt. Hogy verseimen rontottam, elhiszem, nem sokat gondolok vele; annyi jut csak eszembe, hogy némelyiket a régiek közül egészen túrhetlennek sőt utálatosnak találtam, azért javítottam ki. Erről se beszéljünk többet. Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

— 43 —

[193.]

NAGY-KÖRÖS, szeptember 29. 1858.

Hisz ma nagy nap van, édes Miskám, *neved, születésed* napja s minden! Hogy az én Istenem téged tartson és áldjon meg örömmel, egészséggel, reményed és hited fölötti boldogsággal!

Hát ti is azon öncsalásban éltetek, a miben mi? Hisz épen úgy voltunk az egész szüenidő alatt. „Tompá nem ír: bizonyosan jönnek.“ — „Én megálmodtam az éjjel“ ... „Csörög a szárka: Tompák itt lesznek.“ — „A vasúti omnibusz csengője még nem hallatszott — ne vetkezzünk még ... Tompák ma itt lesznek“ stb. Effélék napirenden voltak nálunk. Pár napra Szentkirályi Móriczhoz rándultam, ki itten, a pilisi vasútállomástól egy óránnyira lakik, régen hi, meglátogatott, vissza kelle adnom: de *félve* indultam útnak, hogy az alatt eljöhettek. Nem is voltam másutt az egész *mélő* vacatióban: majd megevett az unalom, a dolgozni akaró dologtalanság. Pestre semmi sem vonz. A szüenidő elején szóban volt köztünk, hogy legalább *solo* ránduljak el pár hétre Gümörbe: de számot vetvén a cassával, úgy találtam, hogy az itthon maradók megkoplálnák — s így abbanmaradt.

Hogy te némely régibb versedet túrhetlennék, utálatosnak találtad: az nem bizonyít semmit. Az velem, és úgy hiszem mindenkivel úgy van. Ha az ember valamit megírt, egy darabig gyönyört érez benne, de később megszokja, megúnja. Így vagyok én csaknem minden költeményemmel: a Toldi *hangját* már ki nem állhatom, s ezért lehetetlen volt a harmadik részt folytatnom. Sehogy sem tudom lelkemet azon naiv hangulatba tenni, melyben, kivált az első rész írásakor, gyönyör-

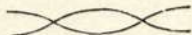
ködtem. Úgy vagyok a többivel is. Miután balladáimat egy pár száz majmolatban parodiázva láttam: ez a hang is elvesztette rám ingerét, s a legjobbnak tartott darab is visszatetszik. De vigasztalom magam azzal, hogy ez tán még sem a művek rosszasága, hanem az untilig megszokás miatt van így. Különben kétségbe kellene esnem egy *elfecsérelt* élet miatt.

Nem hiszem ugyan, hogy olvass újságot, de mégis megüthette füledet a hír, mi *kacsa* gyanánt az egész hírlapvilágot berepedeste, hogy t. i. a főherczeg*) nekem ezt s ezt mondta. No hát, édes barátom, tudd meg, hogy ebben semmi igaz nincs. Tisztelkedtünk hivatalosan. A szolgabíró, midőn bemutatott, hozzá tette nevemhez: „bekannt aus der ungarischen Literatur“ — a főherczeg erre: „und machen sie noch immer Verse?“ „sehr selten, Ew. kais. Hoheit!“ — „Adieu!“ s ebből fűjták fel azon óriási hazugságot, mihez még azon pesti pletyka is járult, hogy gyémánt tűt kaptam tőle. Így csinálják a hírt. Tiltakozhattam volna . . . de kényes a dolog. Demonstratióknak vehették volna, patriota értelemben. Inkább hadd száradjon rajtam.

Nem képzelheted, mily rossz nekem az egy idő óta, ha nevemet nyilvánosan emlegetik. Te a mellőzetésről panaszkodol: engem az ellenkező öl meg. Emich Petőfi újabb verseit hirdeti — mit a közönség évek óta úgy vár, mint a Messiást — és mégis szükségesnek látja nevemmel ajánlani. Petőfit az *én nevemmel!* A Vojtina-féle ostobaság közt (emlékszel-e még? hisz feleltél is rá) volt egy sor: *Burns Róbert, a scótok Petőfije*. Ezzel én koránt sem azt akartam mondani, hogy a két költő egy-

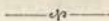
*) Albrecht; Nagy-Kőrösön.

forma nagy; csak annyit, hogy mint nálunk Petőfi, úgy a scótoknál Burns rendes tanpályafutás nélkül is jó költő tudott lenni; aztán még van hasonlat a népies eredetben, geniusban stb. Most e szamarak azt mondják, hogy én *Petőfit* neveztem *magyar Burns*-nek s azt hiszik hogy ez Petőfire ajánlat. Mintha a magyar közönség jobban ismerné Burns-ot mint Petőfit, vagy mintha Petőfinek szüksége volna a Burns nevével kölcsönözni fényt. A SZÉPIRODALMI KÖZLÖNY pedig neki esik köztem és P. közt *parallelát* vonni, de a mi így sikerül:

Küldöznek-e te hozzád a süldő poéták annyi rossz verset, mint hozzám? Én nem tudok mit tenni az istenadtákkal. Nem válaszolni, haragusznak, kevélynek mondanak; válaszolni és dicsérni: nem visz rá a lélekismeret; nem dicsérni, igazat mondani: egy egész generatio ellenem bősziúl. De azért én leginkább mégis az utolsót választom. — Én nem tudom, honnan szedte egykor Kazinczy az „istenfiakat”: most a legtöbb . . . majom! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[194.]

HANVA, október 25. 1858.

Édes Jánoskám! Kelemérben-laktomban élt ott egy D. . . . Károly nevű különös fősvény öreg úr. Károly estéjén több igen derék úri ember jelent meg a paplakon, s felszólítottak, hogy menjünk át az öreget megköszönteni s én legyek mint pap a szónok. Úgy is lett. Elmondtam a dictiót s D. Károly ezt felelte rá: mind hunczfut, bolond, a ki nekem ezt kívánja! Bocsáss meg,

édes barátom, de névnap-i köszöntésedre, ez a historia jutott eszembe; később sokat nevettem s félbolondnak tartottam az öreget, most egyiket sem teszem. Nem mentem pedig annyira, hogy téged akár egyik, akár másik nevezettel tituláljalak, csak azt gondoltam, tiszta szívből jót kívánsz nekem nevem napján, de mi az ördög hasznát venném én ennek a hosszú életnek?! Mert a hozzátett remény fölötti boldogságból semmi sem lesz. Igazán jól írtad Lévaynak: szegény Miska, míg baja nem volt, maga csinált magának, s most nem bírja elviselni, hogy igazán baja van! Szegény Miska vagyok én, irtóztató szegény! Mellesleg mondva: ne gondold, hogy Lévay elárult; nem, csak a levelet hagyta kívül s én megismervén a te írásodat, átolvastam. Nem haragszom szavaidért, igazán nem, mert aligha teljesen igazad nincs, de mért nem mondtad te ezt egyenesen nekem, ember?? A legkomolyabban megkérlek, Lévaynak legtávolabbról se hozd elő ezt a dolgot. Bolondság volna, gyermekségből ennél többet csinálni; hisz még a múlt tavaszon láttam s azóta nekem is csak most jutott eszembe. Nem haragszom én semmiért, barátom!

Lévayról jut eszembe, hogy Lasztóczon voltunk: ő, Tóth Endre és én; sokat emlegettünk téged is. Szemerenél másfél nap mulattunk; bolondokat beszélünk, anecdotáztunk, stb. stb. Örültek a fiúk, hogy én is olyan *víg* voltam, mert, barátom, iszonyúra vittem a család mesterségét; néha úgy nézek ki, mint a legboldogabb ember s kinek egy év óta egy becsületes napja s nyugodt éjszakája nem volt: rettentően meghíztam s külsőm legkevésbé sem gyaníttat belsőmre. Ime a lélek és test közti viszony! tessék meg-pípálni! mint a híres hazafi T.... mondja. Tehát vígan voltunk, de már második

nap iszonyú nyugtalanság lepett meg s haza-vertem Gömörbe, Borsodba, a Zemplénben szüretelni vágyó compániát. Miklós tűrhetően van, családja hasonlókép. Patakon mentünk keresztül, etettünk is, de egy lélekhez sem tértünk be.

Leveled irodalmi részére nincs mit felelnem. Elég baj, ha úgy vagy, a hogy vagy! A pletykát kár lett volna megezáfolnod. Burns Róbertet ösmerem német fordításból, Szemerénél olvastam, iszonyú kis féljújjnyi füzetben; Petőfitől is hallám emlegettetni 1846-ban vagy 47-ben Bejében; nevezetesen ezt az anecdotát beszélte Sándor a mint Murányba mentünk, Beje és Otrókóc közt: költeményeimből olvastak Heinenak, ki így kiáltott fel: ah! ez nagy költő, mint Burns vagy Béranger! Értem jól, mit találsz nevetségesnek a szajkó lapok fecsegésében. Igaz barátod

MISKA.

—*—

[195.]

NAGY-KÖRÖS, november 28. 1858.

Édes Barátom! Az én jó feleségem, noha betegen, neki ült a levélírásnak — én is elvégezvén a correcturát (nehogy *nyomdait* érts!), e hűvös borongós vasárnap hátralevő részét veled társalkodva akarom eltölteni. Rég szurdal már a lelkiösmeret; irtam is volna, de oda-jutottam, hogy minél kevesbet dolgozom, annál több dolgom van, mert a mi eddig könnyű volt, most nagy fáradságba és sok időbe kerül. Így esik, hogy bár iskolai munkán kívül semmit sem csinálok, mégis elmondhatom, hogy igen sok dolgom van, melynek nagy részét teszi a fönnemlített lélekölő correctura. Valami

120—140 darab ficzamadott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítani*) nem is oly mulatságos dolog, — s ha egyre-másra $\frac{1}{4}$ órát számítok is darabjára (a mi bőven felmegy), mégis 25—30 órát vesz igénybe, mihez a leckeórákat hozzáadva, a mi magamnak marad, bizony pihenésre is elkél. Annálfogva nem tudom én, mennyit lendíthetek a kürtölt Shakespeare fordításon; de nem maradhattam Tomorytól. Talán egy, vagy két színművet lemorzsolok: eredeti munkára úgy sincs kilátás. Azt pedig, hogy Pestre várandó valék, ha olvastad, nehogy valónak vedd: itt ülök biz én a kályha közelében, — mely, nem tom mi ördög jutott hozzá, most úgy füstöl, hogy majd megfuladok tőle. Pesten, daczára a könnyű közlekedésnek, közel harmadfél év óta nem fordultam meg, a mi nagy érdekeltséget tanúsít irodalmunk központja iránt, nemde? Hiába! elmúlt az az idő, mikor egy-egy új munkával állíthattam be oda: ha többé nem lehet („*teneros ovium depellere foetus*“) eladó birkát vinni; hát csak hadd maradjon az „*Urbs*“!

Czudar dolog ez a megvénülés, Mihály barátom. Nem épen az évek ellen panaszkodom, hiszen 42 még csak leszek; s ily kor még nem a „*decrepita aetas*“: de már is annyi erőtlenség környékez, hogy szinte félek tovább élni. De azért nem szídom össze, mint te, a ki hosszú éltet kíván, sőt ezt is, akármilyen, szeretném vonszolni még egy ideig; nem magamért, hanem *őértök*. S e tekintetben neked is van még kiért élni:

*) Ez nem túlzás. Arany minden tanítványa tudja, hogy a beadott dolgozatokban egyetlen helyesírási hibát sem hagyott javítatlanul, pedig négy osztály dolgozatait revideálta.

éljete is *egymásért*, szeretett barátim, még soká, soká: ériétek meg azon időt, mikor a *keserű* emlékezet *édessé* válik. Mert eljön az, elébb vagy utóbb, de eljön; s az ily fájdalom aztán egy neme lesz a boldogságnak. Soha sem hatott meg annyira semmi, mint midőn Recskinénél voltunk; hallottam volt tőletek férje iránti nagy szeretetét, őszinte igaz özvegyi bánatát; el voltam készülve sopánkodásra, savanyú arczra, könnyekre, „a boldogult“féle czélzásokra: s mennyire meglepettem az életvidám arcz, friss elevenség stb. által! Már kétleni kezdém a fájdalmat; midőn gyümölcsfái s lugasai közül felvezete bennünket a halomra, hová kertéből minden — nem haszonra való — tehát disznóvényt összpontosított, hová virágait ültette: s férje *sírhalma* volt az! Nem tudom, mennyiben csalódtak érzelmeim, de ez oly megragadóan szólt lelkemhez: itt és *csak itt* látni a kert *luxusát!* Később megkisértém akkori érzelmeimet költeménynyé fenni: de a benyomás frissége már el vala enyészve, nem sült el a vers.*) Ilyennek óhajtom én fájdalmatoakat: egy felvirágzott szent emléknek, hová mosolygó arczczal vezetjük a látogatót.

Lasztóczy úrad nagyon meglepett; arról mit sem tudtam. Beh jó lett volna köztetek lenni! Ha nem volnék az, kit az angol igen jellemzőleg *misernek* mond, t. i. oly *fősvény*, ki azért ragaszkodik utolsó filléréhez, mert nincs reménye többé másikat *szerezni*, ha elkölte: bizonynyal én is ott lettem volna. Hisz megcsináltam a marsrutát, a költségvetést, hogy csak így *solo* is meglepjelek a szűnidő alatt: de a néhány forintért, mibe

*) Vázlata és néhány sora megvan. Lásd az I. kötetben a For-
gácsok között.

az út kerülendett, vagy tőkémhez (*tőke!* inkább nevezhetném *forgácsnak!*) kellett volna nyúlni, vagy családomat a mindennap szükségéstől megfosztanom. Így elmaradt. Talán a gondviselés, „mely táplálja a verebet“, jövőre jobban intézi el. Örülök, hogy Miklóska *tűrhetően* van: hisz e „keserű lében forgó“ földön csak *tűrhetően* lenni is „boldogság“ számba megy. De micsoda bakafántosság volt tőled a szüretet meg nem várni! emlékszel, midőn én Lasztóczon voltam, mily kevéssé siettem vissza az enyéimhez?

Minék rontsam én tovább, édes Miskám, ez apró betűkkel szememet! Hisz úgy sem tudok egyebet írni, mint azt, hogy megvagyunk, élünk s nektek is a jó istentől mindazon áldást kérjük, a mi sorsotokat enyhítheti, s életeteket ismét boldoggá teheti. Mert van, — a legbensőbb meggyőződés hangján mondom, — van istennek ily áldása, csak bízni, remélni kell. Nem akarok papi szakmádba vágni, praedicatiót tartani neked; de ne vedd rosszul tőlem, ha ismét a *hit* balsamához utasítlak. Petőfivel hasonló esetben talán nem mertem volna tenni: de ha a te öt kötet költeményed elolvasom, esküdni mernék rá, hogy az alaphang, a *hit* sohasem fog szívedben elnémulni. Ehhez utasítlak, édes barátom; ez adjon neked enyhülést, vigasztalást, reményt a jövőre. Rosszul áll tán levélben az efféle, nem is divat, azt tudom, nincs benne semmi *esprit*: de el kellett mondanom. Fogadjátok legforróbb ölelésemet és baráti csókomat mindketten édesim! Híved a koporsóig

ARANY JÁNOS.

[196.]

HANVA, február 12. 1859.

Édes jó barátom! Nov. 28. 1858 óta (mikor utolsó leveled kelt), nem láttuk egymást; s én, nem-találkozá-sunkért, vádolom magamat.

Utolsó leveledet előkerestem s elolvastam, hogy felfrissítem a benyomást, melyet az, első elolvasáskor reám gyakorolt, mert emlékszem: mintha hittem volna akkor félig-meddig vigasztaló szavaidban, melyek hinni s a jövőben bízni tanítanak; most nem érzem többé, mit akkor éreztem, s nem hiszek egy betűt sem abból, mi leveledben írva van. Az egyéniségtől függ minden e széles világon! Mit Recskynénél észleltél, azt igen szépen mondod el nekem s alkalmazni akarod reám, reánk; de feleled, hogy ugyanazon betegségben, ugyanazon gyógyszer alkalmazni mindenkinél: céltalan, sükertelen munka lenne. Én érzem, hogy egyéniségemre, az általam eddig üsméret gyógyszerek hatástalanok! És vajon tehetek-e róla, hogy ilyen vagyok, a milyen vagyok? A túlvilág ama bűvös vizéből kellene nekem egy jó pohárral, mely feledni tanít; de az emlékezés és imaginatio az én életem ördögei! Elrontottam kedélyemet, lelkemet az ostoba versírással, képzelgéssel; s most ébren és alva folyvást költök, fonok valamit, akaratlanúl, tudtomon kívül, mint a tébolyodott. Ha két sor gyermekvers eszembe jut, — gondolhatod: mért jut eszembe? Elmondja lelkem százezerszer egymás után, és oly kínos, gyötrő, kétségbeejtő e repetálás, hogy gyakran futni szeretnék magamtól, emlékezéseimtől, mindentől. Hát még az éjtszakák! az álmok! Jób szerint azok is bántásomra rendeltettek énnékem. Próbáltam a munkát: nem segít; szinte örültem, mikor Fraenkel

megszoritott; de barátom, nem képzelheted, mily iszonyú silány dolgokat produkáltam a legnagyobb erőfeszítés és verejték-hullatás mellett is; most látom, hogy ez a cura sem való nekem! Voltam azóta vizitálni; nem tudom, érted-e, mi az? két pap és egy világi az egyházakat látogatják meg, széllyel-nézni, hogy jó rendben vannak-e mindenek? Gyötrő, boszantó munka, annál inkább, mivel pénzt is kell összeszedni, számadásokat vezetni, s a $8 + 6 = 14$ sem corrigált rajtam semmit. De hagyjuk ezeket, nincs ezekről mit beszélni! Az ember végre is majd elvész csendesen, s azután nincs baj többé! A megvénülés, mely ellen panaszkodol, csak közelebb visz a célhoz. Az élet maga felette nyomorúlt, édes Jánoskám, hozván a vénülést, erőtlenséget, fájdalmat stb., mint Seneca mondja, (*Consolatio ad Polybium*): *Quid opus est partes deflere? tota vita flebilis est!* — —

Igazán örülök, hogy az académiáé ily szép megkülönböztetéssel járt el irányodban; legkevesebb a mit mondhatok ez: *Megérdemled!* és ha a fizetés rögtön megkezdődik, anyagi állapotod is javult. Kedves, derék családod fentartása ezután nem okoz annyi erőfeszítést; aggodalmaid szélednek, kedélyed emelkedést nyer s tán egészséged is meg fog javulni. Látod, látod, nem igaz az, hogy a sors vak; hogy szeszélye csak belemarkol az emberekbe s felemeli a kit megkap. Nem csak szépen, de hasznosan is történt, a mi történt. Adja isten, hogy sokáig viselhesd! Igaz barátod

MISKA.

[197.]

NAGY-KÖRÖS, február 20. 1859.

Édes barátom! Épen bálból jövök. Képelem, mily nagy szemet vetsz e szavakra, s nem tudod elgondolni, igazán levelem olvasod-e, vagy valamely süldő-novellát. Pedig úgy van, én bálból jövök. Évek óta nem cselekedtem ilyet; hanem az este, midőn feleségem és Juliska, a női készültek hosszú nyüglődései után valahára elindultak, s engem itthon hagytak oly jó reménnyel, hogy legott lefekszem: dévaj ördögöm, ki már régóta nem kísértett, azt súgta fülembé, hátha én is elmennék s jelenlétemmel nagy „meglepátust“ *) csinálnék őnekik. Az ötlet már születése percében tetté izmosodott: borotva, szappan, fehér ing, fekete ruhák percz alatt elkészültek, s félóra múlva megcsinált gavallér — bedugtam képemet a tánczterem ajtaján. Egyéb baj nem történt.

Ha neked az én „töltött káposzta“ curám, melytől magyar meggyógyúl, a német „krepiroz“ — nem tetszik: arról édes barátom, nem tehetek. Győződjél meg, hogy a doktorban megvolt a legjobb szándék: de ha a halálos betegnek fogát kihúzta, megköppölyözte, megnyírta, megborotválta, eret is vágott rajta és mégsem használ: mit tehet ő arról. Szívét nem okolhatja senki, legfölebb tudományára lehet panasz, hogy „nicht ausreichend.“

Sh. fordítását illetőleg: — — én, mondtam már, leginkább azért elegyültem bele, hogy el legyek foglalva valamivel. Bezzeg el is vagyok. A NYÁRÉJI ÁLOM-ba kezdtem, s egy pár felvonást idestova lenagyolok. De minő munka ez! $\frac{3}{4}$ része rimelt jambus, melyet magya-

*) Meglepetés, örményesen ejtve; Jókainak egy humoros elbeszélése után.

rúl hasonlóval kellene, sorról sorra, visszaadni; ki az angolnak szóróvidségét, tömötségét, s a magyar szavak hosszadalmasságát ismeri, az átlátja, mily nehéz munka ez, kivált ha a nyelvet nem akarjuk kerékbe törni. Eddigi dolgozatomban vannak sikerült helyek: bár néha csaknem áthághatlan bökkenőkre találok.

Hogy az akadémiai histórián örvendesz, ismervé téged, teljesen elhiszem. Bár én tudnék örvendeni annak. De, barátom, hidd el, jobb szerettem volna, ha nem történik. Ismered állapotomat, te legjobban mindenek közt, s ez meggyőzhet, hogy nem képmutatásból beszélek. Azt mondani a festőnek: fess! midőn ecsetjének már csak nyele van kezében! Elég erről. De mégsem tehettem, hogy kereken visszautasítsam. Vannak emberek, a kik vagy kimaradván, vagy szerintök nem eléggé méltányos kitüntetést nyervén, most kigyót-békát kiáltnak az akadémiára — ezek azt mondanák, az ő érdekükben demonstráltam, s takaródnának nevemmel. Mások politikai demonstrációnak vehetnék; szóval minden egyébnek, mint a mi valóban fogna lenni: szerény visszavonulásnak azon helyről, melybe nincs reményem *belénőhetni*. Meglehet azonban, hogy lemondás nélkül is elérem célomat, ha értekezésem egy év alatt el nem készül; pedig ezt inkább hiszem, mint az ellenkezőt. Szándékosan nem hanyagolom el, sőt iparkodni fogok e „*conditio sine qua non*“-t teljesíteni: de azért, meg lehet, semmire sem boldogulok.

Nem voltam biz én, barátom, sem Pesten, sem sehol. Nagyon szobai életet folytatok, nem mintha éjjelnappal dolgoznám, de lusta vagyok, munka nélkül is fáradt, s pihenni jól esik. Ősz óta felhagytam a járkálással — a fürdéssel már régebben — mindegy, akár

így, akár amúgy. Nem mondhatnám, hogy rosszabbúl vagyok, sőt annyira megszoktam már bajomat, hogy számba sem veszem; s ennyiben javúlt helyzetem. —

Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[198.]

HANVA, április 2. 1859.

Édes jó barátom! A feleségem irván feleségednek: egy füst alatt én is szólok veled egy-két szót, ha ugyan haza kerültél már a bálból. Én is voltam bálban, sőt bálokban. Lévaznál ültük meg József napját, Vágónak *) a József-nap estéje előtti estét szentelvén. A miskolci tanári testületben csupán hat József van. — Azután Kazinczi Gáborhoz mentünk neve napjára; temérdek sok nép volt ott; hivatalnok, catholicus és protestans pap, tanár, ügyvéd, orvos, gyógyszerész, mérnök, tanító, úr és cigány szép harmoniában; sőt volt egy fényképész is, ki készült levenni a társaságot, de ebből később semmi sem lett. Én is ott ütődtem-verődtem mint a harangban az ütő; régen volt az, mikor én jól mulattam, pedig értettem hozzá valaha! Mind a mellett még toasz-tiroztam is, mert meg volt mondva, hogy a ház *becsülete* úgy kívánja. Kétszer ittam, egyszer magamért, egyszer Lévaért, ki a botrányig el volt rekedve. —

Jó barátod

MISKA.

*) Miskolci igazgató tanár.

[199.]

NAGY-KÖRÖS, virágvasárnap 1859.

Édes Miskám! Dolgoznom kellene — persze, nem tudok. Össze kén' valamit tudóskodnom, szék-foglalónak: de még sehol sincs semmi. Már gondoltam is, jobb volna szépen lemondani, mielőtt, az év elteltén, infam-cassiroznak: úgy is mit csinállok én köztük, mikor *semmit sem csinállok*. De megint hozzám lopózik a festett arcú rima — a remény — s azt mondja: „tűrj, nem lesz ez mindég így.“

Jót nevettem a minap. Egy collegám Szathmáron, vagy Szoboszlón vagy hol, föllelkesült s írt hozzám egy erősen gyenge odát, mottóul véve Horatiusból, „*Quis desiderio sit pudor aut modus tam cari capitis*“ — *cani, cani*, mondtam nevetve s belökém az irományt többi ereklyém közé. Mert tudnod kell, hogy én mingyárt-mingyárt kapok a póstán, ismeretlen celebritásoktól egy-egy nyaláb verset, hogy bíráljam meg, azaz mondjam ki szerzőikre a halhatatlanság *anathemáját*. De én nem vagyok oly kegyetlen. E félelkből már is szép gyűjteményem van. Hát a minap hogy járok. Beállit hozzám egy fiatal ember, hogy ő színész, hogy őt egy barátja küldte hozzám, ki hasonlóan színész, egy csomó verssel. Mingyárt eszembe jutott Petőfi a Pönögei Kis Pál bőrében, s éltem a gyanúpörrel, hogy ifjú barátom Bajzát akar velem fogatni. Kapom a csomó verset, forgatom, erősen majmolja Petőfi gyengéit. Mondom a legénynek, hogy barátja úgy látszik sokat olvassa Petőfit — „igen — válaszol — azt olvassa, mindig *csak* azt.“ Én tanácsolám, hogy miután némi tehetséget látok, próbáljon barátja egy kis önállóságra tenni szert, mert két Petőfi nem

lehet, nem is lesz. Azzal elment az ifjú, de verseit nálam hagyta, hogy tűzzek ki egy napot, mikor ismét eljön értök. „De hát tovább itt marad ön?” „Igen, a fogadóban leszek még néhány nap.” „No hát forduljon elő holnapután, akkor üres időm lesz.” Azóta sem láttam többé, de kapok a helybeli szolgabírótól egy levelet, melyben kérdi: igaz-e, hogy valami Th . . inger Márton verseket hozott hozzám, — s mit tudok e fiatal ember-ről, mert a városi rendőrségnek feltűnt, hogy a fogadóban napol, s azt vélik elme-háborodott, mert mindig csak jár fel s alá s fenhangon beszél (szavalt persze). Én mondtam rá a mennyit tudtam, s így elszabadult, de felém sem jött. Hanem hetek múlva ír Túl-a-dunáról egy levelet „Beeskereki Márton“ név alatt, melyben mennyre-földre kér, hogy bíráljam meg verseit, küldjem haza, s mindenek felett mondjam ki, hogy ő poéta, mert ő az akar lenni, mert ő olyan, mint az őrült stb. Nem feleltem rá, — magam is féltetni kezdém a fiatal embert, hogy baja van. Idő múlva kapok egy új levelet, de egész más hangon. Szó sincs többé az én bírálatomról. Lóháton beszél. Elmondja, hogy ő még az őszön Vahot Imrénél járt, s átadott neki egy csomó verset. Vahot válaszolt neki, lapját is megküldte, de ő nem volt honn, más ember kezébe került s attól csak most kapta meg mind a levelet, mind a lapokat. A levél a legmagasztalóbb kifejezésekkel írva, a lap első száma az ő verseit hozza, ajánlat mellett. Tehát tőlem *csak azt* kéri, küldjem haza nálam hagyott verseit. Vahot már őbelőle embert farag. „Cs. . . . Márton.” — Ha a NAPKELET-et olvasod, vagy látod, ismerheted e nevet, melyet Vahot mostanában éig magasztal. Én nem látok még eddig benne semmit: csak azért írtam e curiosumot, hogy ha

majd egykor Cs . . . nevétől viszhangzik a két haza,
emlékezzél velem történt kalandjára. Barátod

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Szabó Károly is itt hagy: Enyedre megy
professornak. Ide s tova én leszek itt az utolsó Mohikán.

— 27 —

[200.]

HANVA, május 31. 1859.

Édes jó barátom! Régen készülök leveledre vála-
szolni, régen mondogatom magamban, hogy már írni,
igazán írni kellene, derekasan hozzá látok minden reg-
gel — a feltételhez: hanem ma ott vagyok a hol ten-
nap, azaz nem írok. Kimentem tökéletesen mind az
írásnak, mind az *írásnak* a sodrából. Szemerével évek
óta nem váltottam levelet, mással még úgy sem; Lévy-
val nagy ritkán, veled legtöbbször beszélek ilyen módon.
De ne ütközzél meg, édes barátom, ha maholnap neked
sem írok; megvénültem, összerogytam egészen; lelkem-
nek, kedélyemnek vége van, kárpótlásul testem gyara-
púl; a három akós hordó nem sokára szerény átalag
lesz mellettem. Bárcsak jövő télen *magamforma* disznót
ölhetnék! Így ni, viczeljünk!!

Azonban, hogy nagyon mélyen bele ne merüljek
a *kutyáskodásba*: átnézek az oldalszobába, hol feleségem
fekszik. Szegény asszony! ez is nem tudom miért él?
Fáj és fáj, e két szótól cseng a fülem évek óta min-
den nap.

Már most, mondd meg: hogyan induljak vagy in-
dulhatnék útra vele? pedig bizony jó lenne egymást

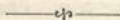
látnunk, legalább még egyszer az életben! A mi rád nézve áll: rám nézve sincs máskép; én is szegény vagyok; különösen az idén, a szigorú idők miatt, fizetésemnek jelentékeny része künn veszett. Egyikünk nagykőrösi tanár, másikunk hanvai pap, firkászok, poéták, akademikusok vagyunk s nincs annyi módunk, hogy egymást meglátogathassuk. Nevetséges, de igaz!

Gondolkozunk az útról néha, az akadályokat félrefélre lökdössük: beszédünk vége néha így hangzik: no majd csak elmegyünk; máskor így: nehezen lesz abból valami! A szűnnapok alatt kellene mennünk, ez természetes; igen de én augusztusban nem mehetek az újkenyéri communiók miatt. Szeptemberben történhetnék meg a mi menetelünk, akkor meg ti kezdetek ismét a diligentiához, nemde? — Csak főzzük ki biz azt valahogy.

Olvastad az újságokban, hogy Rima-Szombatban nagyon szerepeltem. Ne hidd! A szónoklást, háromszori erőltetés után se vállalván el, egy kis rövid dictióval vágtam ki magamat a papok gyűlésén, ennyiből állott az egész.

Hát én mikor csinálom meg a székfoglaló beszédet? Ezt már igazán, a jó isten tudja! De nem is tudok én írni! Én *igazán* bolond voltam elfogadni a tagságot. Pestről, irodalomról mitsem tudok, lapokat nem olvasok. Hallom, hogy háború van (vidékünkün, Miskolczot is ide értve, tömérdek az önkénytes; persze csak salakja a társaságnak, de elég az hozzá, hogy van elég); hallom, hogy politizálnak az emberek, ennyi az egész. De azért ha nekem ilyenféle valamit (irodalmi dolgot) irsz: igen szívesen olvasom. Mert nem igaz az, hogy ne fájna az embernek ilyen korán, az élet derekán, mindenből és mindenünnen egyszerre kimaradni.

Légy jobb mint én, írd hamarébb, többet és okosabbat mint én. Isten áldjon meg benneteket! Igaz barátod
TOMPA MIHÁLY.

[201.]

NAGY-KÖRÖS, június 4. 1859.

Kedves barátom! Ma vettem rég óhajtott leveledet, s ha isten segít, ma válaszolok, példát akarván ez által adni a gyors levelezésre neked is. Mert az csak nem megy a fejembe, hogy te ezután még ritkábban írd — protestálok, ellenmondok, óvást teszek az ily privilegiált tunyaság ellen. Hogy lelked, kedélyed meg van romolva, roncsolva, azt szívesen elhiszem, de az nem ok; e tekintetben jó magam is úgy vagyok; egész kedélyállapotom nem ér egy irgalmas kiáltást, de azért próbálgatom feltartani a fejemet, mint az én öreg Benczém a derekát, s csak akkor hunyászkodom meg kissé, ha látom, hogy az bizony sehogy sem sikerül. Kivált a napokban igen jó kedélyflastromra találtam bukkanni, s ez Kölcei „Vanitatum vanitas“-a, melyet máskor csak tréfára véltem, de most betű szerint hiszem, vallom és követem, kivált utolsó versszakát:

Ne gondolj a világgal,
Böles az, ki mindent megvet:
Sorssal, kincsesel, méltósággal
Tudományt, hírt, életet:
Légy, mint szikla, rendületlen
Tompa (ez szójáték rád), nyugodt, érzéketlen,
Kedv emel, vagy bú temet,
Szépnek, rútnek, húnyj szemet.

S azon vagyok, hogy minél inkább egy érzéketlen tuskóvá lehessenek, mert nem érzeni — oly boldogság!

Azért, fiam, én tőlem ne is várj nagy részvétet sorsodban és bajaidban: én nem akarok részvevő lenni, se szánakozó rajtatók — mert orvosilag tiltva van. Nem is szeretlek valami nagyon, csak oly adagban, a mi izgatást nem okoz: emotio tönkre tenne legott. Ha bölcs akarsz lenni, tégy te is ekképen, felelj meg a névnek, melyet viselsz.

...Nekem előérzetem van, hogy mi az idén sem látjuk egymást. Az én reményeim arra a nyereségre vannak építve, mely búza speculatióból fordul, — hanem ez az egész speculatio, úgy látszik, felfordúl. Megérdemli, hogy elmondjam történetét. Vettem 1857 október s november hóban, tehát mikor a gabna legolcsóbb szokott lenni, egyre-másra 5 jó forintjával köblét. Azonban mi történik, ára mindig lefelé megy, februárban (58) már 7—8 frt váltóban. Ha most vettem volna! sóhajtozánk, mennyivel szerencsésbec volnánk. Egész tavaszon s a nyár elején, lassanként, krajczáronként mászott fel az ár, úgy hogy az én öt forintomat csak nagy nehezen tudta ismét átugrani. Aratás előtt igaz, felszökkent egy kissé, vékánként el is lehetett volna egy keveset adni, de tömegben akkor sem vette senki. Aztán meg általános volt országszerte a sopánkodás, hogy rossz termés van; ezért sem siettünk a 2—3 heti kis áremelkedést felhasználni. A termés jobb lett (s hála az égnek) mint várták, a gabna ára megint az én 5 frtom alá esett, s így volt egész a hadi lármáig, akkor már el is adtam volt 7 új forintért, de a sebesen nyargaló ár által kecsegtetve, megmásoltam: kiszámítva, hogy ha pénzem két évi kamatját, s a 40—45-ös agiót levonom, nem hogy nyernék valamit, sőt vesztek. Az árdagály rövid volt, 2—3 hét után megint visszaestünk,

és most daczára a háborúnak, megyünk lefele in infinitum. Azért még a fiamnak is meghagyom, hogy ha poéta lesz, ne az árák hullámozása legyen az ő gondja, hanem maradjon ő a „hullámozó tenger“-féle trópusoknál, vagyis „ne sutor ultra crepidam“.

E bizony hosszú volt, de hiába, nagyon a lelkemen fekszik. Annál inkább, mert a hanvai út is ettől függene. Ha rajtam vesz, itt kell őzzenem, míg a zsúzsok meg nem eszi. Tavaly is ezért nem mehettünk. Hanem hiszen:

Sem nem rossz az, sem nem jó,
Mind csak hiábavaló!

Ma itt épen majális van, melyben hogy veszek részt, látod. Nem szeretek oda menni, a hol sok ember van együtt, nincs is a háztól senki Laczi fiamon kívül. Szilágyi Sándor a rendező, egy csapat pesti embert is meghívott, de még egyet sem láttam közülök, azt sem tudom, jött e valaki. Pesti, illetőleg irodalmi újsággal, tehát nem szolgálhatok. Azt fogod már tudni, hogy a dicsőített TELIVÉR, jó formán megbukott, s ha úgy van, mikép a HÖLGYFUTAR ismerteti, méltán is. Dráma, drámai elem nélkül nem lehet, s bármi szép és bölcs discursusok legyenek különben, ha a comicaei cselekvény hiányzik a darabban, nem vígjáték az. De nemesak a TELIVÉR, hanem én is megbuktam académiái első bírálatommal, csúfúl leszavazott a többi négy. Én azt mondtam a Tóth K. darabjairól — mit körülbelől a TELIVÉR-ről is mondaniok kellett volna az illetőknek: hisz ez mind szép, de miután színi hatását nem remélem, nem is jutalmazom. Hanem bezzeg felsült Tóth K. mert darabja „nem fog színpadra jőni“, — a mit meg nem foghatok, miután a Teleki-díjas mű, szabály szerint a

nemzeti színház tulajdonává lesz. Így hát ő nem tiltotta be az előadást, — de hát ki?... az egész darabban nincs egy politikai czélzás se; meg nem foghatom, hogy a censura kötött volna belé, pedig épen ezt mondogatják. Denique, én felsültem bírálatommal, mert, hogy *olvasva* szép darab, azt én is elismertem (Tóth K. még nem írt olyan költeményt) csupán színi hatását vontam kétségbe.

Napjaim a szokott egyhangúságban telnek. Nem dolgozom, vagy ha igen, sincs láttatja. Académiai értekezésem még sehogy sincs, a tárgy választással sem tudok tisztába jóni. Bánkra tettem jegyzéseket, de nem elégitett ki, most félre dobtam, nyugszik. Másba kaptam, s tán hogy azt is elhajítsam. Végre az is megeshetik, hogy be sem köszöntök, hanem lemondok szépen. A munka-kedv, ha beállít is hozzám, igen kevés ideig tart, olyan az csak, mint „a jó idő malma.“ Ily áprilisi kedélylyel mit sem lehet csinálni. Így hát csak olvasom a lapokat, nem politikai érdekből, csupán kíváncsiságból. Nem várok, nem remélek semmit.

Szákfy, a volt színész, valami panorámát mutogat itten. Az este meglátogattam bódéját, s kérdeztem ismer-e? de nem ösmert meg. Tudnod kell, hogy 36-ban Debreczenben (mikor én fölcaptam) egyike volt a kolomposabb színészeknek. Aztán egy vándor csapatnál. Nagy-Károlyon, Szatmáron át M.-Szigetre együtt mentünk, hol én őket elhagytam végkép. Most jól emlékezik mindezekre és reám is, miután nevemet megmondtam. ~~Si~~ transit gloria mundi! hátha, édes Miskám, mi is gondoskodnánk egy pár stereoscopról öregségünkre. Te ugyan csak jobban vagy, de én már is érzem, hogy nem való az én kedélyemhez ez a Schulmeisterkodás.

Örömmel értettem, hogy vidéketeken oly szépen gyűlnek az önkéntesek: de bezzeg rosszat hallottam én a pátriámról, Szalontáról. Lehet, csak rossz érzelmű pletyka az egész. Kecskemétről azt a pletykát hozták nekem, hogy Szalontán mindössze kettő állott be, s azt is agyonverték az istentelen atyafiak. Ezt már nem hiszem, nem így ösmerem én Szalontát. Csak viszonzásúl írom a te újdonságodra.

Nőm, szegény, szinte beteges, hol foga, hol feje, hol lába fáj. Igen sokat szenved, mégsem kíméli magát. Én, ha semmit sem csinállok, tűrhetően érzem magamat, de egy órai feszült figyelem, vagy egy kis indulat, mingyárt tönkre tesz. Fogadjátok édesim, mindnyájunk legforróbb ölelését és júdástalan csókjainkat! Isten veletek! Híved

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Azért válaszolok ily hamar, hogy ha megint hat hétig kell várnom, hamarabb elteljék ez a hat heti contumacia.

Jegyzet. Ez év szeptemberében Tompa, nejével együtt, ismét látogatást tett Kőrösön. Ezt megelőző s követő leveleik többnyire erre vonatkoznak. A következő levélben Tompa azon pályanyertes ódájáról szól, melyet a Kazinczy-tinnepélyre írt.

—*—

[202.]

HANVA, október 22. 1859.

Édes Jánosom! Engem valósággal meggyilkolt a nemes Magyar Akadémia; változtatásokat kér a versben, és minőket! Szinte szégyenlem magamat! Van abban a versben sok hiba, de nem az a hiba, mit ők annak látnak. Sok variánsuk gyermekes; például: e helyett

mikor, tegyem ezt *midőn*; mintha a kettő egészen egyet tenne, s különösen nálam azon a helyen. Aztán megjegyzik, hogy itt meg ott hibás a jambus; sohse láttam ilyen embereket. Küldik pedig a verset a legvégső perczben, s kéri beküldeni azon napra, melyen én még nem is kaptam. Az ünnepélyen Toldy fogja felolvasni; megmenthetlenül bukottnak tekintem versemet és magamat! Volt-e még azután dolgod a pályaművekkel? nem hívtak-e Pestre? stb. Írj e tárgyban nekem a mit tudsz.

Szerető barátod

TOMPA MIHÁLY.

Utóirat. Felmegy-e az ünnepélyre? én lemegyek reá, Miskolczra, mert ott is lesz valami. Lévy azt írja, a pesti tudósabb, de a mienk vígabb lesz. Adja isten. Még egyszer az Úr áldjon meg benneteket! Írj, írj! írj!

— — —

[203]

NAGY-KÖRÖS, november 2. 1859.

Édes barátom! Az este jövék haza Pestről, hol egy hét óta csavargok vala, s így 22-én kelt leveled csak most jutott kezemhez. Látom abból, hogy későcske válaszom még nem vetted volt, mikor ezt írtad; hihetően egymás mellett surrant el levelünk, a nélkül, hogy köszöntötték volna egymást.

Az akadémiának, jó fiú, semmi baja veled, és verseddel; hanem Toldy kívánta azon fontos változtatásokat, Toldy, ki Kazinczyról az mondja: *első és legnagyobb lyricus*, a mi — tisztelet a nagy reformator egyéb érdemeinek! — nem áll. Hogy versedet jobb lett volna másnak — azaz nem másnak, hanem *magadnak* olvasni

fel, az is szent; de Toldy mégsem tette azt tönkre, mert nem az a baj, hogy *rosszúl* olvasta (bizony Sz. is *rosszúl* kiabálta el a Szászét), hanem hogy *nem hallotta* senki. És így a teremből azon érzéssel távozott a közönség, hogy mily kár volt azt a *szép* verset nem hallhatnia! A mit hallott belőle, például az emelkedő végstróphákat, nagyon megéltenezte. Különben a publicum, Eötvös beszéde folytán, politikailag lévén hangolva, Szászéből is ilyeneket tapsolt meg: „a gyermek ajka németül gagyog“ ... mire azt mondta Wenckheim, hogy még inkább megtapsolták volna így: „a gyermek ajka németül *ugat*.“ Találó megjegyzés a közönség aetheticai hangulatára. Egyébiránt nekem alkalmam volt az ünnepély után tekintélyes emberektől, s jeles műbíráktól (a te *megőllő* Gyulaidat sem véve ki) oly nyilatkozatokat hallani, melyek a bíráló választmány eljárását teljesen igazolták.

Én mindig azt mondtam és hittem, hogy nem fogok fölmenni az ünnepélyre; vagy is, törtem magam kegyetlenül, hogy székfoglalómat akkora bevégezhessem, — pedig jóformán el sem volt kezdve, — de látván a lehetetlenséget, lemondtam a reményről, hogy elkészíthessem s így arról is, hogy az ünnepélyen mutakozzam. De másrésről lehetetlen volt itthon maradnom, botrány nélkül. A kőrösi professoratus egytől egyig fölment, a tanulók nagy része is, a többi szűnidőt kapott: mivel menthetném hon-maradásomat? Hogy beteg vagyok, senki sem hiszi, — egyéb mentség, ily nagy nemzeti ünnepélyről elmaradnom, nincs. Desperatiómban, az indulás előtti délután, összecsaptam értekezésem meglevő részét, s elszántam magam a felrándulásra, oly határozattal, hogy kedvező esetben nem jövök haza, míg nem

olvasok. Az eset kedvezőleg fordult, a mennyiben, Csengerynek felolvasván kéziratomat, ő neki-biztatott, hogy jó lesz, elég lesz az, s így fenmaradtam hétfőn estig, a mikor osztályunk ülése fog ott lenni. Egy szó mint száz: bejelentém olvasási szándékomat, s október 31-kén délután ötkor kiültem a szégyenpadra, vagy másfél óráig olvastam, akkor az elnök, Dessewffy, sajnálta, hogy azon kedvetlen elnöki kötelességét kell teljesítenie, miszerint az olvasást felfüggeszsze; s így én átadám helyemet Szásznak, magam pedig beültem a padba, örvendve, hogy túl vagyok a gyepűn. Ajánlom neked is: probatum est.

Az ünnepély részleteit minek részletezzem? untig olvashadd az újságból. A lakomán magam is jelen voltam, lelkesedtünk hatalmasan: de nem a négy pengős rossz ebédől s bortól, hanem a diktiók nagy mennyiségétől. Egyszermind alkalmam volt vagy száz emberrel megösmernedni, — fél óra alatt! Képzelhed, mennyire megmaradt így, e sok arcz és név, emlékezetemben.

Heckenast második kiadást nyomtat verseimből. A szerződés egészen a régi maradt, — azaz ezt copizáltuk; feltétel, fizetés mind ugyanazok. 2000 példány, 5 év; ha előbb elkel, az én szerencsém. Most az öt év még nem töltött el. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

— — — — —

[204.]

HANVA, november 2. 1859.

Édes Jánoskám! Eddig már gondolom haza kerültél Pestről, az ünnepélyek, áldomások, szónoklatok s mindenféle gyönyörűségek karjaiból, s szívod csendes lelkiösmérettel, a feketedni kezdő fehér pipát. Lehetsz te csendes lelkiösmérettel, mert nem pályáztál a Kazinczy

ünnepélyre, sem pedig agyon nem olvasott M. . . . színész és Toldy nem-színész. Agyonolvasott engem mind a kettő. Miskolczon M. . . . a szó legteljesebb értelmében syl-labizálta versemet a színpadon; és mondott criminalis bolondokat, például: *maradt* helyett ezt: *marta* stb. Azután Toldy festett meg Pesten, totaliter megbuktatott, a mint írják.

Hát az az undelikat kérdése az akadémiának: nem venném-e fel *folyó árban* az aranyak árát?? Egye meg a f. . . az egész pályázatot! Minő eszeveszett is voltam én: kirántatni engedni magamat csendes visszavonultságomból! Azonban már megvan. Gyere elő Arany János idézése:

Hát ne gondolj stb.

Igen szeretném, ha írnál nekem sokat pesti élményeidről; persze nem szépítve e dolgot, hanem a maga teljes valóságában; aztán, ha leginkább olyakról írnál, melyek újságban nem jönnek ki; apróságokról, találkozásaidról, megjegyzéseidről, stb. Gondolom széket is foglaltál; mért nem komendáltad el az enyémet is valakinek; mert én aligha beleülök valaha.

Nálunk folyvást szakad az eső, térdig ér a sár; nem lehet kimenni; unatkozom és haragszom. Jó, hogy a kedves komámasszony nem lát; most még sokkal czudarabb vagyok, mint Kőrösön és Pesten voltam. Mért nem vagytok közelebb? Nem ér az semmit, négy évben egyszer hozzátok menni három hétre; hanem minden harmadnapban egy-két órára. Bújjék az ördög abba a pohos Szilágyiba, ez mindennap nálatok van.

Voltam, vagyok s leszek változhatlan barátod

TOMPA MIHÁLY.

[205.]

Kőrös, november 10. 1859.

Édes Miskám! Ugyancsak „keczélnek“ leveleink egymás mellett! Azt hiszem, mindig ugyanazon órában száll meg kettőnket a levélírás szent dühe.

Hogy Pestről immár haza kerültem, az előbbi levelemben meg vagyon írván. A „csendes lelkiösmeret“ megvan, de a fehér pipa most pauzál, csibukra fogtam magamat.

Hanem Toldyról ne aggódjál, ő, mint írtam, ép oly kevésbé buktatott meg, mint én, ki nem olvastam versedet. Az igaz, szeretett volna a publicum valamit hallani belőle, de ha minden sorból csak *felet* hallott, nem téged ítelt meg, hanem az olvasót. Az „undelicat“ kérdés sem oly nagy dolog: Szász K. *maga* kérte azt, s a pénztárnoki hivatal kényelmesbnek találta tőled is megkérdeztetni, mint aranyok után lótni-futni. Kereken lehet az ilyenre válaszolni: arany kell, teremtsenek. So-hase szidd azt a pályázatot: nincs Pesten jóra való ember, ki ne tudná, mit ítéljen e tárgyban — írtam már erről — még az olyan ember is, mint Deák Ferencz, nagyon *értőleg* ítelt a pályaművek felől. Hogy apró kellemetlenségek fordultak elé, az a dolog érdemén mit sem változtat.

Pesti „élményeimről“ hiszen írtam már, a mit tudtam. Egy hetet töltöttem ott — szerdától szerdáig. Csengerynél voltam szállva, hová Juliskát vittem, ki Pesten maradt, most is ott van. Csengery többször hitt társaságot s így összejöttem számos notabilitással. Voltam Jókainál, Pákhnál, Bérczinél. Tisztelkedtem Dessewffynél, Eötvösnél, — Deákkal baráti viszonyba jöttem. 31-én olvastam a Trattner házban *) — ezt már mind

*) Ott volt az akadémia szállása.

irtam. A mi az ünnepélyt illeti: tíz óra tájban kezdődött s egy tájban lett vége. A lelkesedés inkább politikai, mint irodalmi volt. A szónokokat a teremben sem hallotta mindenki, de azért, ha vivátra került a sor, hangzott az, le a lépcsőig. Mi „tudósok“ egy emelvényen foglaltunk helyet. Ott beszéltem — most először — az öreg Fáyval s többekkel. A terem s az én zúgó füleim rossz acusticája miatt, mivel a szónokok háta megett noha nem igen távol ültem, én sem hallottam minden szót, — nem Eötvösnél a verbum regenseket, nem a Toldy *félsorait*. Sajátságos! a prózai felolvasásokat maig sem tudom voltaképp s teljesen, mert ott meg nem értettem, s a lapokat nem volt időm elolvasni. Majd a Bp. SZEMLE-ben *újság* lesz az nekem, a minek igazság szerint, fültanúja lettem volna. Benyomásom az ünnepélyről körülbelül az, mit Kazinczy Gábor így formulázott: „a magyar most is született *kortés*, mint 48 előtt!“ — Igen találó, valamint a Wenckheim megjegyzése is, melyet a múltkor említettem. Azért mondom én, hogy nyugtasd meg lelkiösmereted, vagy legalább vedd elő a türelem Szubay-pipáját: sem nem rossz az, sem nem jó; ha csak egy értelemben nem vagy J...néval, ki oly naiv módon nyilatkozott előttem, hogy azért fogják a pályaműveket annyi nép előtt felolvasni, hogy lássa a közönség, helyes volt-e a bírák ítélete, — megérdemlette-e a mű a jutalmat? Megköszönném az ily aesthetikai eljárást: akkor Besze János volna legnagyobb szónok a világon, mert neki van legnagyobb torka.

November 2-án nálunk is szakadhatott az eső, de azóta néhány májusi nap volt, ma ismét ködös borongós, de még eddig keveset kellett fűteni. Én folytatom „székfoglalómat“ azaz, miután nagy fenekét kerítettem,

már most nem ugyan kénytelenség, de becsületbeli dolog lassankint be is végezni. Most már benne vagyok, nem engedem meghúlni. Tomory is sürget a fordítással, de biz az pihen még. Nem kaphatok annyiba — én kívált!
Isten maradjon veletek! Szerető barátod

ARANY JÁNOS.

—*—

[206.]

NAGY-KÖRÖS, január 25. 1860.

Édes Miskám! Úgy látom, hogy ha én neked ítéletnapig nem írok, te még azután sem töröd meg a hallgatást, az örökkévalóság utolsó percéig sem. Bezeg! én beszélhetnék „kottás barátságról“ s több efféle; de én *most is* jobb leszek mint te, elfogadom két soros scartétádat egy levél számba s folytatom a „kottás barátságot“. Szégyen volna, ha, mint megkezdtük, úgy élnök le ezt a beállott LX-dik évet, melyhez isten adjon nektek is nekünk is türelmet és tűrhető állapotot, mert satyra volna jobbat kívánni.

Mi bálozunk ma egy oly dalidóban, melyet — hinned-e? — a mi gymnasialis igazgatónk W. J. úr, a te jó ismerősöd, rendezett. Igen is, nyilvános tánczvizalom, rendezi a főiskola igazgatósága! Ne bámulj: a szegény tanulók javára lesz. De én pár forintomat a nélkül adom, hogy belemennék. Különben sincs kedvem bálozni: most pedig épen gyöngélkedem is. Hétfőre viradón oly rosszul lettem, — a vérkeringés rendetlen volta miatt — hogy egész kényelemmel csak azt vártam, mikor fog már szívütésem végkép elállani. S ez nem tréfa. Pulsusom úgy meglassúdott, hogy csak elvéteve ütött egyet, azonban minden fájdalom nélkül. Azt hittem,

felakad. Mily szép volna *így* halni meg. De semmi nagyobb következése nem lett, másnap bágyadt voltam és még most sem vagyok teljes erőben. De fájdalom semmi. Ez is, hihetően a többihez tartozik, de még ily alakban nem volt szerencsém hozzá.

Hogy az október 27-diki ünnepélyen Pesten voltam, azt már tudod, — hogy a deczemberi nagy gyűlésen is megfordultam, azt is hallhattad. De ne gondold, hogy a választás, mely történt, — egy-két tag kivételével — befolyással esett volna. Úgy látszik, ki volt előre csinálva minden. Az előleges értekezletről elkéstem, s így nem vehettem részt az osztály-tanácskozásban, mely tagokat ajánlott; különben nem múltam volna el Lévayt indítványba hozni, ellenben némely urak ajánlását — tőlem kitelhetőleg — ellenzeni. De hiába! már késő volt; csak szavazni lehetett; egy szavazat pedig csak egy szavazat. Különben az oly *hanyag* emberekre nézve, mint te, azt határoztuk, hogy ezután is széket foglalhassanak, s így bezártuk a kibúvó ajtót. Ez a *rókaljuk*, *) Miska! már most nincs mentség: dolgozni kell.

Ne bántson téged az a Kazinczy-vers tovább. Hogy a magyar közönség nem a művészt, hanem a hangzatot, a nagyhangút szerette s szereti mindég, azt én régen mondom — olykor tapasztalom is. Mindenkor azok voltak előtte kedvesebbek, kik, Kazinczyként „kongatnak harangot“ s ez a dolog természete. Nem lévén fogékonysága az igazi szépség iránt, az nyerte s nyeri meg a nagy többség tetszését, a ki ugyancsak

*) Czelzás az aggteleki barlang egy szűk bejáratú részére; együtt jártak ott, de Tompa e szorosba nem bújik be.

széles szájjal kimondja, a mi a sokaságnak kedves. Legnagyobb költőinket nem a költői, hanem a politikai gondolat tette népszerűvé előttük; Petőfit nem a szépségek, hanem a szilaj modor. Egy-két kritikus vagy a lapok folytonos magasztalása is tehet ugyan valakit népszerűvé, de ha művei közt nincs, a mi „jól kong“ ez a népszerűség olyan ráerőltetett valami; elhiszik, bámulják, de nem olvassák, vagy ha igen, nem értik. Nagyon közel példát tudnék rá mondani — hanem exempla sunt odiosa. Annyit mondhatok e Kazinczy-historiára, hogy nem igen írtak ez alkalomra gyöngébb verset, mint az én Losonczy barátom: mégis akadt ünnepély elég, mely a koszorúsok mellőztével ebben talált legtöbb szépet, mert ugyancsak magyarosan kimondja, a mit más százszor elénekelt. De gustis

Gondold, miben töröm a fejemet. Abban, hogy e boldogtalan schulmeisterséget még boldogtalanabb állapottal cseréljem föl. Barátom, kivénülök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát. Aztán meg nem is igen kellünk itt már „híres emberek.“ Arról van szó, arra van czélzás: „esupa kőrösi fiakkal rakni meg az intézet tanszékeit — az idegenek úgy sem állandók, mingyárt elmennek, ha jobb kenyérre hívják őket.“ S ezt itt nem találják természetesnek.

Midőn e nepotisticus híreket először hallottam, anyyira elkeseredtem, hogy komolyan gondolkoztam a megválásról. Különben is az állapot mindig terhesebb; kedvem nincs, kedélyem ronesolt, erőm is elhagy. Mi jövőt várhatok, ha egészen kidőltem? Hátha más körben — például Pesten, még visszanyerné lelkem hajlékonyságát? De mit csináljak ott, hogy el ne vesz-

szek családotól? Ezen töprengtettem mostanság s közöltem is egy pár pesti barátommal, a kik tehetnének valamit. Meglássuk mit hoz az idő.

De most látom hogy *igyót* végére jutok a papirnak — pedig nem akarok más lapot kezdeni.

Én most akadémiai értekezésem folytatását írom, a SZEMLE-be. Hosszú lesz, de tán csak majd bevégzem. Még nem úntam belé. Verset soha. Néha szottyanna kedvem, de akkor idő nincs, — így elmarad. Most is corrigálnom kellene — ifjoncz vad észjárást — de biz én félretettem, hogy neked írjak, s kívánjam, hogy isten a maga lehető jóságát terjeszsze ki rád és az én kedves — igen kedves komámasszonyra, most és mind örökké

AMEN*)!

[207.]

Hanva, február 1. 1860.

Édes jó barátom! Igazad, tökéletesen igazad van! Vétkes és hanyag ember vagyok. Mindennap volt szó köztünk ilyenformán: Írni kéne már Aranyéknak! De bizony már ma csakugyan írok!.. Írtál-e már Aranyéknak? Azonban mindaddig mig kedves leveled meg nem adta lelkemnek a határozó lökést, az írás elmaradt.

Legelsőben is köszönöm a szíves óhajtást; adjon isten minden jót! Talán ha rajtunk állana, egymást boldoggá tenni, boldogok lennénk! Azonban ki tudja, ki tudja?

Továbbá jelentem, hogy hiszen mi is dalidózunk, bálozunk. Nevezetesen: Etelka-estéjén voltunk egy ösmerős jó asszonyunknál. Akkor éjjel 12 éve láttam

*) Az *Amen* oly forma manu-propriával van írva a levél alá, mint az *Arany* nevet szokta írni.

ott meg a feleségemet; emlékeztem, hasonlítottam, igyekeztem 12 évvel ifjabb lenni, és — nem megyek többé Etelka-estéjére. Azután Rima-Szombatban lesz bál, az akadémia palotájára. „De én pár forintomat a nélkül adom, hogy bele mennek.“ Megkivántatik ugyanis, hogy talpig magyarba öltözzék az ember; nekem pedig sem pénzem, sem kedvem „megkordoványozni“ magamat. Órultság, divat az egész magyarizmus, de engem még sem bosszant, mert alapja mégis hazafiérzés és demonstratio.

Mostanában nekem sincs teljes egészségem Hanem az a te becsületes pulsusod édes Jánosom, csak hadd verjen még, a hogy verhet! Ha egyebet nem említek is, pedig említhetnék, azokért a te jó kedveidért. Isten megengedte, hogy gyermeket ne temess soha, hogy felneveld őket: áldjad sorsodat, nem te vagy a legboldogtalanabb. Aztán elég idő lesz ott lenni is; és mi lesz ott? és mi lesz azontúl? ki tudná megmondani? Én most a „természet rendszerét“ olvasom. Furesa dolgok! de nem beszélek róla most semmit.

Mi az akadémiát illeti: felőlem határozhattatok akármit. Én nem lépem azt a küszöböt át soha. És ha értesítnél, mikép kellene legalkalmasabban visszavonulni, botrány nélkül: megköszönném. Tán legjobb lesz hallgatni, hallgatni s aztán végkép elmaradni. Jólaktam az egészszel. Aztán ma-holnap a széklábra is rákerül a sor, hogy tag legyen. Nem nagy dicsőség *olyanféle* emberekkel egy széket ülni. De meg, barátom, hidd el: bennem nincs annyi erély, hogy a párizsi akadémiai tagságért is, egy órát komolyan dolgozzam.

Minek is az nekem? a hogy megvoltam eddig, megleszek ezután is. Különben is mindig éreztem írósko-

dásom nyügét, feszét, kellemetlenségét, a teljességnek valami hiányát. Hozzá még a Kazinczy-historia, s készen vagyok. Oh édes barátom! ne menj te arra a Pestre! kínlódjál Kőrösön, kínlódjál bárhol, de Pestre ne menj! Ott lennél még igazán beteg, beteg lélekben, testben és hitben. Tudom én azt, hogy neked más lehet Pest, mint nekem, de neked sem való; nem a te jellemed, kedélyed, érzelmeidhez való hely az. A boldogtalanság rád nézve, — s tán mindenkire nézve — nem a *helyben* van ugyan: de sorsodban, tenmagadban; a praedestinatióban; és mégis ne menj Pestre. Csak ne menj. Minden állapotban rossz most, nem csak a tanárságban. Hát minket mily iszonyúan zaklatnak? a kormány most az egyes egyházakhoz fordult; a népet fogja fellázítani, ez bizonyos; és a nép, a nép az marad örökké, mi volt: értelmetlen szenvedélyes tömeg. Tornallyán hallottam a főbírótól, hogy ezután már fizetésünk a néptől nem tudja, hogy jön be? stb. Ez annyit tesz: a kormány fel fogja menteni a népet tartozásainak teljesítése alól. Szép napok várnak reánk! de csak hadd jőjön, a minék jőni kell.

És nem nevezsz-e, hogy én mégis verseket firkálok? Értsd meg: kénytelen vagyok! nem a Génusz ősztönöz belülről... oh, majd mit mondat magának ez a Génusz! — hanem tartozom. Előszőr restelem ezeket az ingyen lapokat évekig istennevében kapni; azután Pákhtól vagy inkább Heckenasttól pénzt vettem fel, mikor Pesten voltam. Le kell dolgozni, adósa senkinek nem szeretek lenni. Aztán az a... Szathmáry Károly a feleségemet vette körül akkor, hogy írasson velem; aztán Eötvös írt a Vachot Sándorné ügyében stb. stb. Ebből származik az én poétáskodásom.

Hát az mi bolond: hogy a hírlapok szerint Te Zrínyit általdolgozod? Gondolom, a Szemlében folyó székfoglaló beszéded adott okot e képtelen állításra. Ilyen ez a mi litteraturánk! *okos* szerkesztők nem látják által, hogy ilyesmi lehetetlen; s a hirt, a bolond hirt, adják tovább, a mint veszik. Áldjon meg tehát a jó Isten benneteket!

MISKA.

[208.]

NAGY-KÖRÖS, márczius 30. 1860.

Édes Miskám! Vártam az ihletést, hogy válaszolhassak leveledre, mert nálam s azt hiszem nálad is, nem minden percz, vagy üres óra alkalmas a levélírásra, s az embernek várnia kell a kedély derültebb állapotát, mint egy kis napfényt ez esős, borongós tavaszi napokban. Végre megjött az: kedves komámasszony küldeménye s a tiz napi szünidő, melynek ma élvezem első délutánját, felkölté a szükséges hangulatot, s levelem indul.

Mindenek előtt a liptaira — fájdalommal kell kimondanom, hogy nem jó az. Tegnap kóstolám először, — ha ugyan féltányérral megtelhetetlenkedni kóstolásnak nevezhető — és meggyőződtem, hogy rossz. Rossz, mert igen hamar el fog fogyni, nem úgy, mint a körösi sajt, mely tartósság és szilárdságban malom kővel vetekedik. Egy pár nekünk is függ ősz óta a kamrában, de mivel a mai elsatnyult emberi nemzedék nem képes gyúrt vasat és kősziklát enni, majd csak köszörűkövet vágatok belőlük. Az ilyen sajt eláll örök időre, hanem a küldött liptai mihamar oda lesz. Mindazáltal esőkold meg érte nevében a k. komámasszonyt — mert bizony nem küldhetett volna kedvesebbet. Én igen szeretem

esténként az efféle comedentiat, — s ily finom kiadásban, nem tudom, élveztem e liptait valaha, vagy soha.

A te bajaid, meg az én bajaim — hagyján! sohse emlegessük többet. Mondhatnék ugyan egyet és mást leveled azon pontjára nézve, melyben úgy kikelsz, de te nem az az ember vagy, kinek valamit mondani lehessen. Hanem egyebet mondok. Teljes meggyőződésem, hogy a magyar költészet az elsatnyulás, elaljasodás korszakát éli. Fog-e valaha magasb röptet venni, az „az istenek térdén fekszik“, de ha egykor irodalom története lesz, a te nevedet nem a hanyatló, hanem egy elébbi fényes korszakhoz fogja még számítani. Engem talán már az átmenetre tesz, s félek, hogy az eláradt bűnökért, részben énnekem is kijut a felelősség. Ez hitem, és így fog teljesülni. Azért ne bánd te ez olcsó koszorúkat, a a profánum vulgus tapsait, — megtetted a mire hivatva valál, lelked nemesb valóját adtad a közönségnek, nyugott lehetsz. Az én törekvésem is komoly volt, de a követő nemzedék balúl értette azt, s én, ki a forma és eszme harmoniáját akarám kiküzdeni, idomtalan szörnycet látok nyomdokimon. Ez is kellemetlen helyzet. Azonban rosszul tennéd, ha végkép elfordulnál az akadémiaiától: ezt minden egyébnek tulajdonítnák, csak annak nem, a miből eredt.

Igazad van, nem megyek én Pestre. Te azt sem tudád, azt sem kérdezed: miért? . . . mi kilátással? s a teljes meggyőződés hangján intesz, hogy ne menjek oda. Jós lélek, előérzet vagy combinált tanács szól belőled: én engedek annak. Pedig, ha tudnád, mily gyötrő ez állapot. Nem anyagilag, — az engem kevésbbé nyomna — hanem szellemileg. Nem voltam ifjakat vezetni való, mikor elfogadtam is, — azóta, kivált régi bajom által, egészen meg-

nyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember, hivatásán kívüli helyzetben működik — nem tudom mi lesz ennek vége, ha soká folytatom. Ezért akartam állapotomon változtatni, míg talán nem késő. De oly kevés a pálya, melyet csak így is betölthetni reményem lehetne, hogy mindig visszarettenem a változástól. Hiába, családom van, s inkább az ismert rossz, mint ismeretlen új. De halld már, miféle változás forgott eszemben.

Említém főnebb, mennyire bánt a szépirodalom süllyedése. Megbeszéltem ezt Pesten, oly emberek közt, kik velem egy véleményen vannak. Közösen elismertük, hogy egy irányadó lap nem léte a baj, hogy tehet akárki jót, rosszat a nélkül, hogy valaki ügyelne rá az irodalomban, — se író, se közönség nem tudja magát tájékozni, a műérzék teljes kiveszőben. Tehát lap kellene, mely egy ifjú költői nemzedék növelését tűzné ki czéljául, de nem úgy mint a NAPKELET. Én egy ily tervvel hoztam kapcsolatba megválásomat e nem nekem való hivataltól. Lapengedélyt akartam kérni, saját személyemre. Többen a pestiek közül javalták. Heckenast kiadónak ajánlkozott hat évre, évenként 3000 frt fizetés mellett, melyből az 52 ívnyi lap szellemi részét ki kellett volna állítnom. De ha magam nevére kapom a tulajdonosi jogot, könyvtáros mellőzésével is megkísérthettem volna. Ennyi az egész. Heckenast írásba adta ajánlatát, de én se igent, se nemet nem mondtam rá. Beláttam minden akadályt, mi e nyaktörő merénylet ellen szól. Első a saját alanyi szenvedésem, mely akadályoz a munkában. Másik az oly írók nem léte, kiknek műveit minta-lapban használni lehetne. Ti régiek, nem dolgoztok, újakat hol veszek? Mielőtt a lap nevelne

ilyeket, addig nem egyszer, de százszor megbukik, ha a kenyér és babér irigysége megrohanja. — De ha csupa remek műveket adna, akkor is valószínű elbukása, mert a közönség nem olyat kíván. E szerint úgy látszik, *pium desiderium* marad az egész. Holnapután Pestre megyek Juliskáért — akkor tán lesz még róla szó, aztán elfeledjük.

Hogy Zrinyit én *átdolgozom* és kivált úgy, mint a lapok emlegették, abban semmi sincs. De annyi van a dologban, hogy én pár évvel ez előtt megkisértettem, mire mehetnék Zrinyivel, meghagyva úgy a *mint van*, csupán verselését téve élvezhetőbbé az által, hogy *caesurátlan* sorait a szavak másképp rendezésével, caesurássá változtatnám, és a hol ríme nagyon rossz, mással pótolnám, *tulajdon szavaiból*. Ily módon az első éneken át is mentem, s még akkor felolvastam volt Toldinak, ki úgy látszott akkor, nem igen kap rajta. Most az akad. gyűlésen megszólít, nem volna-e kedvem Zrinyit oly módon átdolgozni, népszerű kiadás számára; én mentegtem magamat idő s kedvhiánnyal, s a dolog azóta ennyiben hallgat. — Oly *nyelvbeli* s más forma átütés, melyet a lapok emlegetnek, soha, eszem ágában sem fordult meg, nem is hiszem, hogy valaha igaz költő olyat merészlene.

A „talpig magyar“ időszak még nálam sem állott be. Tudom, meglőnek Pesten: de hiába, ha az egész hon „virágzik“ is, nekem nincs kedvem „virágzani“. Volt idő és pedig nyomasztóbb légkörben (1850—2) hogy kinevettek a magyar nadrággal, megvárom most, míg kinevetnek a némettel is. Félek, hogy ha csináltatok, *kimegy a divatból*. Megvárom a lelkesedés állandóságát. — Felöltönyöm mindig volt magyar is, az most is van,

és hordom, — de sarkantyút nem veretek. Az ily gebe pegazus mint az enyém, nem való sarkantyúhoz. — Hagyjuk azt Kakas Mártonnak.

Hanem elég! hadd vigye a pósta, mert még itthon talál maradni, mint az, melyet nőm ez előtt három héttel írt volt, s én rám várakozva, kénytelen vala megint eltépni. Öllelek és csókollak, édesem, — vagy, mivel az így távolból mit sem ér, hát isten áldjon meg, ő távolból is megteheti. Boldog ünneplést! Igaz barátod

— — —
ARANY JÁNOS.

[209.]

HANVA, 1860. május eleje.

Kedves barátom! Lehetetlen tovább kiállanom a lelkiösmeret furdalását, mely mindig előfog, mikor meg-gondolom, hogy leveledre még sem válaszoltam. Azért hát hozzáfogok, olyan időben s körülmények között, melyekből nyilván kitűnik erős lelki hányattatásom. Idő: áldozó csőtörtők reggele. Körülmény: vakságom. Mert igen különös nyavalyába estem: szemem minden perczben elfátyolosodik, a tárgy, melyre nézek, legyen az betű vagy templom, elkezd vibrálni s én nem látok semmit. Ez a baj már néhány nap óta van rajtam; nem fájdalmas, de alkalmatlan és boszantó. Azt mondják: gyomorrosszaság, aranyér, szemköszvény stb. de orvosságát nem mondja meg senki. Igaz, hogy nem is kérdeztem még senkitől.

Átolvastam ismét márcz. 31-kén írott leveledet. Örülök, hogy a pesti élet nem izlik; nem neked való. Te sokkal jellemesebb s talentumosabb ember vagy, mint hogy Pesten boldog és szerencsés lehetnél, bárminő állapotban. Nem akarlak szemedben nagyon meg-

dicsérni, azért mondok csak ennyit. Különösen pedig lapszerkesztőnek: isten óvjon tőle. Én valami tanári pályára gondoltam, mint már régebben szóban forgott; azaz nem is gondoltam én semmire, hanem ez a hang üté meg figyelmem füleit: Pestre megyek! S az ösztön mondatá velem: ne menj! Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; túrj és maradj!

Alig vagyok képes bevégezni leveletem. Csütörtökön reggel kezdtem s most, midőn végét írom: szombat este van Alig látom most is mit írok; de török, szakad, bevégzem.

Csakugyan belejöttél a versírásba nolle velle; részint sajnállak, részint szeretem a dolgot. Bizonyos, hogy nálad jobban senki meg nem csinálja, a mit az Akadémia kíván. *) Látod, én is firkálok néha-néha, nem lelki szükségből, nem dicsvágyból, hanem részint adósságom törlesztésére, részint jó embereim sürgetésére. Kicsiben épen úgy vagyok, mint te; a superintendens kirendelt a pataki iskola háromszázados örömtünnepére emlékverset írni. Furcsa egy kicsit, midőn a superintendens rendelkezik poétasággal is, melyre pedig nem tőle nyertem az exmissiót. Még az is, hogy Patakra menvén, magam személyesen szavaljam el, különös kívánság! hanem nehezen lesz belőle valami. Lórántfi Zsuzsannáról akarok írni. Isten áldjon meg! Igaz barátod

MISKA.

*) SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

[209.]

NAGY-KÖRÖS, augusztus 10. 1860.

Kedves jó barátom! Az este jövén haza Pestről, leveledet találtam, *) s a mint egyrésről édesen lepettem meg általa, úgy szomorita el annak tartalma; hogy t. i. még folyvást szenvedsz szemeiddel. Adja isten, édes barátom, hogy mind bajod, mind aggodalmad elműljék, mire soraim hozzád jutnak.

Hogy ez úttal nem tértél be Körösre, önzésem sajnálja ugyan, de barátságom fölment a szemrehányástól: ki tudja, nem ártottál volna-e hosszabb kalandozással szemeidnek. Tedd, a mit az orvos hagy; és óvakodjál minden ártalmas izgatástól.

Szalontára mi nehezen megyünk az idén. Úgy látszik, hogy „Allah“ messzebb tette előlem a „darab kenyeret.“ A dolog úgy áll, hogy, daczára intéseidnek, pesti lakossá legyek. Most is ebben jártam.

Édes barátom, irtam én neked több ízben, mily kevésé vagyok itt megelégedve, s mily csüggesztő színben látom a jövőt. A baj, tudod, nagy részben alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni. Az autonom szabadabb mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocssássák el, hozzák vissza a 2—3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor *mindent* tanít: akkor csupa (W-féle) polyhistorok kellenek s én az nem vagyok, de ha volnék s megmarasztának — sincs kedvem százfélének tanítása s hetenkint 30—40 óra által magamat agyonölni. Lehet, hogy ez még pár évig elmarad:

*) Augusztus 4-én kelt rövid levél, melyben tudtja Tompa, hogy szemét orvosoltatni Pesten járt, de sietett haza.

de hogy a tendentia ilyen — kétséget nem szenved. Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból; második lesz egy iskolaellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkenés. Tudd hozzá már ehhez régi bajomat — hogy minél tovább maradok itt, annál kevésbbé leszek alkalmas, hogy innen megválva majdan új pályát kezdjek; holott ennek elébbutóbb be kell következni, mert ahhoz, hogy itt csendesen nyugodtan éljek holtig, semmi remény, semmi kilátás: tudd hozzá még ezt is, és mondd meg, ha nem kell-e sürgetően gondoskodnom magamról, mielőtt egész tehetlenné válnék? — Rég ideje, hogy gondolkozom tisztességes megválásról e pályától: de épen vaktába, fölteszem *pusztán szerkesztőségért*, vagy ilyesmiért elhagyni nem akartam. Most a Kisfaludy-Társaság választása alkalmat nyújt, hogy némi *díszszel* történjék a változás, és rosszabb sorsból jobbra, habár *látszólag* is.

Látszólag, mondom, mert a Kisfaludy-Társaság jelen szerkezetében nem bír anyagi erővel, hogy pesti subsistentiámat biztosítsa. De szándékunk a társaságot szélesb alapra helyezni, részvényeseket toborzván, mint a Szent-István-Társaságnál, — és 3—4 forint évi befizetésért bizonyos mennyiségű könyvet adván az illetőknek: a Kisfaludy-Társaság kiadványait. A nemzeti irány és lelkesedés reményt nyújt, hogy e szándék nem fog meghiúsulni: de mivel ez mégis csak remény, a Társaság nem építhet rá, mint bizonyosra, s így nekem sem szabhat elegendő fixum fizetést. A terv, mit e részben a szeptemberi gyűlésnek — mi, a kinevezett bizottság — ajánlani fogunk, olyan forma lesz, hogy az igazgatónak egy bizonyos nem nagy, (péld. 5—800 frt) fixum fizetésen kívül procentjei is legyenek, azon arány-

ban növekvők, a mint a társaság részvényesei szaporodnak. Így például — az előleges számítás szerint — pár ezer részvényesnél már úgy állanék, hogy minden más pótlék jövedelem nélkül szépen meg lehetne élnem Pesten is. NB. e procentek, már *létező* határozat szerint, nem a kiadandó könyvek tiszta jövedelméből *valamikor*, hanem a befizetett részvényekből, *brutto*, vonatnának le; és így, föltéve hogy lesznek részvényfizetők, ez is csak oly biztos jövedelem volna, mint a fixum.

De mivel a *pártolásra* pusztán még sem építhetni: egyéb segédforrásról is kelle gondoskodnom. Ez egy szépirodalmi lap kiadása, melyért most küldöm a folyamodványt. Heti lap lenne ez: jó akarna lenni, ha tudna. Nem divatlap, nem képeskedő lap, hanem olyan, mely szem előtt tartsa az irodalom komolyabb érdekeit. És most, édes Miskám, szólok hozzád, mint *szerkesztő*. Ha szomorú magányodban a vigasztaló múzsa meglátogatna: írj nekem valamit szeptember közepéig. Többet nem szükség mondanom — tudom, hogy írsz, ha nem teljes lehetetlen. Jó nevekkal akarnám bevezetni.

Különben még nem mondtam le itt. Várom először a folyamodás eredményét, melyet pesti barátim nagyon fognak sürgetni. Legrosszabb esetben még vissza is léphetnék, az igazgató állomás iránt sincs lekötve szavam. Majd kiörlődik ez valahogy.

Öllemek, édes jó barátom! Az isten áldjon meg, s gyógyítson ki minél hamarabb. Írj, vagy írass, ha lehet; és tarts meg nagybecsű szeretetedben. Igaz híved

ARANY JÁNOS.

JEGYZETEK.

I.

A 26. számú levélhez. Petőfinek azon levelét, melyről a 83. lap jegyzetében említve van, hogy elveszett, Szász Károly szívességéből utólag megkaptam. E levélnek egész története van. Tompa, mikor 1848-ban Petőfivel összeharagudott, tűzbe dobta minden tőle kapott levelét. Utóbb igen sajnálta, hogy Petőfitől semmi emléke nincs. Atyám tehát a Petőfitől kapott leveleiből neki adott egyet, épen azt, a mit Petőfi Tompánál, Bején, Tompa saját levelének hátlapján, írt hozzá. Tompa e levelet élte fogytaig kedves emléktül őrizte; holta után özvegye Szász Károlynak ajánlkozta azt.

Mind a két levél itt következik:

BEJE, július 5-én 1847.

Kedves barátom! Tehát új és régi barátod válaszol; engedje az isten, hogy ötven év múltán is örömmel mondhassuk el az utólsót, és barátságunk öröm- és szívben akkor is új legyen.

Én nem utoljára hagyom a javát, hanem a kedves komámasszonyt igen-igen tisztetem, — az az dehogy tisztetem, sőt össze-vissza csókolom! Hej! Jancsi, Jancsi! mikor lesz az, midőn te is ezt írod tiszteletes komád-

asszonyoknak!!? Pedig ideje volna már, mert én nem borszadtam meg a te 30 évedtől, midőn jó magam is a 27-et hordom szívem alatt. Te apa és férj, és mindkettő boldog; én sem apa, sem férj, sem boldog! Node nem mérgekedem, mert majd elijednél tőlem, mikor már egészen magamhoz szoktatlak, akkor mutatom meg neked „lelkem rongyait.“

Hogy életedet nekem híven lepingáltad, jól tetted; én is teszem ezt majd, de nem most; majd kisül tovább miéért nem írhatok most igen hosszú levelet neked. Hanem csak azt mondom: én a szemtelen önhittséget utálok, a túlszerénységet nem szeretem, te ezen utóbbi nyavalyában sínylel. A ki TOLDIT írt, az hordja magasan, — nemesen-magasan fejét, — és az nem Homéré nem Shakespearcé, hanem Arany Jánosé. S én csak annyit mondok röviden TOLDI-ról, hogy az örökéletű költemény.

Ad vocem TOLDI! Te engem megcsaltál; Pesten kutyavásárt hirdetnek, én is küldök tehát egy harmadnapos pudlit, s te egy szelindeket! ha én azt tudtam volna, nem útagzott volna fel a kis pincher, vagy legalább egy juhász-kutyát küldtem volna; s most még az a szerencsétlensége is van szegény kis ebemnek, bár nem épen rossz kutya, hogy tieddel egy gazdánál van, s úgy néz ki mellette, mint egy vakondok.

Most jövőnk, vagy akarom mondani jövők a híres Murányvárból; fáradt vagyok, de még sem olyan fáradt, hogy ne írnék Arany Jánosnak néhány sort, de még sem olyan pihent, hogy igen sokat írhatnék.

Hogy pedig mért nem ír neked most többet és sokat igaz barátod

TOMPA MIHÁLY:
fordíts!

LONDON . . . az az hogy BEJE, július 5. 1847.

Imádott Jankóm! A mint látod ott fenn, nem Londonból írok (mint ígértem) hanem Bejéből, hanem hisz az mindegy, kettejük közt csak az a különbség, hogy London nagy város, Beje pedig kis falu, London Angliában fekszik, Beje pedig Anticyrában vagy Krähwinkelben vagy plane Magyarországbán. Denique megmondtam én még ott Szalontán, hogy aligha lengek én a tengeren tűnejd, ha tovább is így tartanak a sóhajtozások, és tovább is úgy tartottak mind e napig. Veszedelemes is lett volna most nekem a tengeren járnom, mert ezek a sóhajtozások orkánnak is beillenek Lisznyay stylusában szólva. Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem ez a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz. Holnapután megyünk Sáros-Patakra érjünk csak a Tiszához vagy Bodroghoz, majd belelököm ő kelmét. Patakról pedig én Szatmárra és illetőleg Erdődre vágtatok. Nagyon várnak ott, hé, hát sietek. Sietek pedig nem csak Erdődre, hanem ezen levelet bevégezni is, mit azonnal meg is teszek, mihelyt tégedet családostúl, különösen komámasszonyt, Julcsát, Laczit s magadat összevisszacsókollak . . . persze csak így szárazon. Ha megházasodom, tudósítlak, hogy a hányadik égbe röptem. Addig isten velünk! — Hű, igaz stb. barátod

PETŐFI SÁNDOR.

II.

A 27. számú levélhez. E hexameterben írt levél Petőfi költeményei között megjelent; de befejező kilencz végső sora a jelen kiadásban lát először világot.

III.

A 34. számú levélhez. E levél eredetije nincs azok között, a melyek Petőfi István hagyatékából a Nemzeti Múzeumnak átadattak. Az eredeti levél tévedésből Petőfi István gazdasági irományai közé került. Azok közt találta meg utódja Monszpart Gyula számtartó úr, a ki aztán szíves volt azt nekem átengedni.

IV.

Az 52. számú levélhez. E levélre vonatkozólag, melynek eredetije különben atyámnak Petőfihez írt többi levelei között Petőfi István hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba, a FŐVÁROSI LAPOK 1887. október 4-iki számában Balassa József úr azon figyelemre méltó észrevételt teszi, hogy e levél talán nem Petőfihez, hanem Vas Gerebenhez lehetett intézve; s hogy ez azonos azzal a levéllel, a melyről atyám a Petőfihez írt 54. számú levélben meg is emlékezik. E nézetét Balassa úr az 52. számú levél tartalmából vont következtetésekkel támogatja. Bár ezekre nézve nem mindenben érthetek vele egyet: az észrevételt elég fontosnak tartom arra, hogy itt fölemlítsem.

V.

A 83. számú levélhez. A 206. lapon, alúl 3-ik sorban, „rózsákon jönek“ helyett olvasd: „rózsákat szönek.“ Sajtóhiba.

TARTALOM.

BEVEZETÉS	Lap I
---------------------	----------

ELSŐ IDŐSZAK.

A FORRADALOM VÉGÉIG. (1845—1849). 1—89 levél.

I. Levelezés SZILÁGYI ISTVÁNNAL (1845—1847) 1—17 levél	3
II. Levelezés PETŐFI SÁNDORRAL (1847—1849) 18—79 levél	51
III. Hat levél TOMPA MIHÁLYTÓL (1847—1848) 80—85 levél	202
IV. Levélváltás TOLDY FERENCZCEL (1847—1848) 86—88 levél	217
V. Levél SZÁSZ KÁROLYHOZ (1847) 89-ik levél	221

MÁSODIK IDŐSZAK.

A FORRADALOM UTÁN. (1850—1851). 90—106 levél.

VI. Levelezés SZILÁGYI ISTVÁNNAL (1850—1851) 90—95 levél	227
VII. Levelek SZILÁGYI SÁNDORHOZ (1850) 96—101 levél	234
VIII. Levél JÓKAI MÓRTÓL (1851) 102-ik levél	241
IX. Levelezés TOLDY FERENCZCEL (1851) 103—106 levél	243

HARMADIK IDŐSZAK.

NAGY-KÖRÖSÖN. (1851—1860). 107—209 levél.

X. Levelezés SZILÁGYI ISTVÁNNAL (1853—1860) 107—114 levél	253
XI. Levelezés TOMPA MIHÁLYLYAL (1852—1860) 115—209 levél	266
Jegyzetek	487

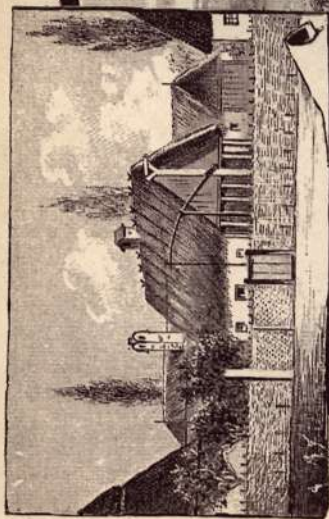
MELLÉKLETEK.

ARANY JÁNOS szülőháza és NAGY-SZALONTA főtere . . . Czínkép
PETŐFI SÁNDOR és ARANY JÁNOS leveleinek hasonmásai.

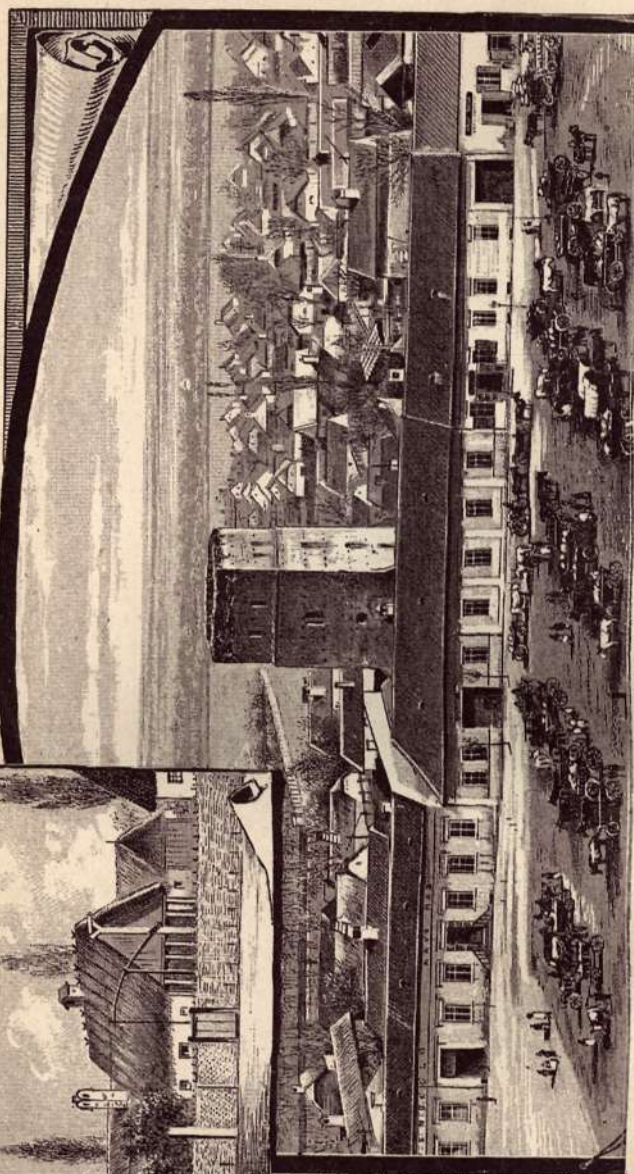
Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

ARANY JÁKOS SZÜLŐ HÁZA.

Híro pora sincsen már az öreg háznak,
 Honnan elindultam földi utazásnak,
 Nem is úgy épült, hogy századokig álljon,
 Csak rövid tanyául, mint a fecske fészek....

SZALONTA FŐ-TERE A CSONKA TORONYNYAL

Szülőhelyem, Szalonta,
 Nem szült engem szalontába,
 Azért vágyom naponta,
 Kunyhóba és vadonba.

Üdvözlém Önt!

olvastam Toldit, ma irtam e verset,
 küldöm. Az Életrajzban hi fog u
 minél hamarabb akarom Önt
 meglepetést, aron örömet, aron et
 műve költötte bennem. Vicsiba,
 igazi költőket. Legyünk rajta, hogy
 kedvű! Ha a nép usalkodni fog
 körel áll akkor, hogy a political
 s ez a fráter föladata, ezt hívni
 nemcs kebelnek, hi megfolyta
 martirkodnak milliók, hogy egy p
 jenek és élvessenek. Egbe a népet,
 Ijón ön nekem, ha nem fog
 gáról, arámit, mindent, hány éve
 háras, sörke. - vag, hrom, ma
 csongy minden érdelni fog.
 öncsel. ab invisis

10

őj

Arany Jánoshoz. *)

FOLYÓ irójához, eltrüldösös le
Meleg és nyugodt, forró öle
Olvastam, költésébe, olvastam
I nagy az én skivemnek ő q

Ha hozzád és telken s meg sa
Nem tehetek róla ... te gyűjt
Hol is tehetél fest ennyi j
Szere, mely könyvedben edib

Ki is mi vagy? hogy így dűk
Féreg mélyiségéből egy fessre
Műs erat levelelként kapja
I nered rögtön egész roskorú

Ki volt tanítód? hol jártál
Hogy lantod ily mesterkese
Az iskolában nem tanuln
Glyet ... a terméket tanított

Dalod, mint a puszták harangj
De oly tiszta is, mint a puszt
Mellynek esengése a rónák
Vándorol, s a világ raja nem

Ser az izar költő, ki a nép
Guillatja kebleinck menyegyi
A fejeim néps! olyan felhő
I felhő költ költ eget csak

Nagy fájdalomait ha nem en
Enyhít'sük mi költőöl, dalolga
Legyen minden dalunk egy
Egy édes álom a remény

Eren gondolatol elmém kör
Minden a költő: fest hegy
Mit i

*) A vázlat első, nem utolsó fel 1866-ban Kézelt Költészetem köze. Ké híre vedha melyen
hogy képzete ilyen helyeket adta nem, daquadama ki bír em btt? hogy Párfi
oly nagyra tartam, mint e Palastban ha van fejézet. Csinyá a fél M
mondanak, a mi akkor, nagy megkésztésben, a földi érzéssel
a mi No, a megkésztés. "Malax" a nem ki emekent mello e lehet

(Lásd e gyűjteményben 34. szám alatt, a levelezés I. kötetének 109. lapján.)

Katonai, nov. 11. 1847.

Kedves barátom,

Nem hiába vonított a kutya indulástot előcsé-
 jén, nem hiába rászállt meg letbeinket a
 kísértéses ordítás hangjai a halál, mid-
 at jelentett, meg van. Ugy van, barátom
 a reménytelen halál megjöttent s én nem
 vagyok többé. Magam ugyan meg megvo-
 nít, olyan a millyen; Csipám egy pár
 rheumaticus hideglát, fluens, nátha, cat-
 orhis, köhögés-bőhögés, fő és szem fájdis,
 arva kiütés, s kinsó gyomorbejót által
 embéltetése halálomra: de a miassa, be-
 rátom, a miassa minsem többé! Ha lát-
 akarsz végülöt pegarust siess hozzám. El-
 mentesd utá nem hogy a kölsis, de meg
 a verv csinálás sem meg. Tudod-e mi fe-
 le meseremberség ez a verv-csinálás? E-
 gy párás, a fővágásnál csak száz munka-
 meherőbb valami, és előt én sem ismer-
 sem de a napokban megpróbáltam —
 Az ember leül, kitalál sok tollfogát
 után egy rímest, mely legyen, példaul
szapló, ha ez meg van, feláll, gondol
 kvit hol lehetne meggyező rímest
 lelmi, vigre egyben megállapodit; s
 gyit fel ebben: Való, már most
 elővesse az eskük omriáriumát, és
 vesget esküt, mely mind a szaplóat
 mind a valóat megjeljen s ha
 fellelte, kiess a vérs, mind a csirna
 szapló. P. sine, barátom elávo stoddal es
 fölközö meserisgve forult a te ima-
 dott köhög barátod, ki, jöllehet az
 előt is „csak János“ vols, mind akál.

részint hogy látsam meg, meg egyszer, mit lehet
volnam én, mielőt meg korrumpált költő
volnam, részint, hogy ha V. J. nagyon
igen nagyon találok erőteljesen, legyen
höl levelezni költői képeket, mert a
társi, bizonyítsan, nem arra való.

Ad vocem ... vagy ad literam V. J. Juv
e. hogy más elkerül az udvarugatókat
amennyi szűr alól. Kétségtelenül egyik száma
nat külföldi pletykái közt bevélték
Crabbe-ról vagy hívről, kit valamilyen kör
tírnosa jónak látott: a gyárjárás és ny
mor költőjének nevelni akart, mert te
mettetek, ha költő volt, kérd: kor
váltam ilyen nyomor költőket lecsin
málsz? Kétségtelenül az alapítója, va
m el-e mar? Lehet hogy itt a régi
költők - főleg talán raim - érdeke
De az isten áldjon meg, meg ne mond
valakinek hogy észrevessem, mert ha
a fülébe megy, meg azt hiszi, hogy
én gondolok vele ~~az~~ ha rólam val
más mond.

Telenteleg málsz van Nagy: vár
jövőhöz en Pesean lesz legatöbbi ti
stad megrapjait az, a mi, itt el
nem kel. Ez vigasztalhat. En igazan ne
költőnem tanulni, mindakéval ugy ért
magamat, mintha igen fohat költőket
volna, azon esélyt kitalálással, hogy
amiből erkölyem eljében írt, a
vártólott költőket körülöttem nem
találok.

De kénytelen vagyok beszélni ép
beut levelezni, elfogzván előtem a p
pix, mit az alkalmam levélnek stáin sa
egyedül azon csökhat rábrán meg ide
mellyel én séged, feleségek pedig
kedves kormán utkönyv (vagy, ha sehol
önkésérvé is) elhatároztam, - és aha
fines jó kívánatot, mit ugyan ite
málsz nem lehet, de fivérem
örökli írt irántasod

CSALÁDI KÖNYVTÁR.

- Arany János. Elegyes költemények.** Új teljes kiadás. Ára füzve 90 kr. [50—51. füzet.
- Arany János. Az elveszett alkotmány. Nagyidai czi-gányok. Elegyes költemények.** Egy kötetbe füzve 2 frt. Díszes kötésben 2 frt 80 kr. [XIV. kötet.
- Scott Walter. Lucia, a Lammermoori menyasszony.** Ára füzve 1 frt 60 kr. Díszes kötésben 2 frt 40 kr. [XV. kötet, vagy 52—55. füzet.
- Shakspere. Szent-Iván-éji álom.** Fordította *Arany János*. Ára füzve 50 kr. [56. füzet.
- Shakspere. Hamlet.** Fordította *Arany János*. Ára füzve 70 kr. [57. füzet,
- Shakspere. János király.** Fordította *Arany János*. Ára füzve 60 kr. [58. füzet.
- Shakspere. Szent-Iván-éji álom. Hamlet. János király.** Fordította *Arany János*. Egy kötetben. Ára füzve 1 frt 80 kr. Díszes kötésben 2 frt 60 kr. [XVI. kötet.
- Manzoni Alessandro. A Jegyesek.** Milanói történet a XVII. századból. Olaszból fordította *Beksiés Gusztáv*. Ára füzve 1 frt 80 kr. Díszes köt. 2 frt 60 kr. [XVII. köt., vagy 59—61. füzet.
- Bozóky Alajos. Római világ, Művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából.** Számos képpel. Ára füzve 5 frt 60 kr. Díszes kötésben 7 frt 20 kr. [XVIII—XIX. kötet, vagy 62—69. füzet.
- Sámi Lajos. Délafrikai utazások és fölfedezések.** Különös tekintettel Magyar L. Livingstone, Du Chaillou, Stanley, Grant. Speke, Cameron utazásaira. Dél-Afrika térképével. Füzve 2 frt. Díszes köt. 2 frt 80 kr. [XX. kötet, vagy 70—73. füzet.
- Arany János. A magyar verselésről. Naïv eposzunk.** Ára füzve 40 kr. [74. füzet.
- Arany János. Irányok. Visszatekintés. Birálatok.** Ára füzve 80 kr. [75. füzet.
- Arany János. Zrínyi és Tasso. Irói arczképek.** Ára füzve 80 kr. [76—77. füzet.
- Arany János. Prózai dolgozatok.** Tartalom: A magyar verselésről. Naïv eposzunk. Irányok. Visszatekintés. Birálatok. Zrínyi és Tasso. Irói arczképek. Ára füzve 2 frt. Díszes köt. 2 frt 80 kr. [XXI. kötet.
- Arany János. Murány ostroma.** Ára füzve 50 kr. Díszes köt. 1 frt 20 kr. [78. füzet.
- Horváth Mihály. Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.** Ára füzve 7 frt. Díszes kötésben 9 frt 40 kr. [XXII—XXIV. kötet, vagy 79—92. füzet.
- Boz (Dickens) Barnaby Rudge.** Fordította *Berczik Árpád*. Ára füzve 2 frt 80 kr. Díszes kötésben 3 frt 60 kr. [XXV—XXVI. kötet, vagy 93—96. füzet.

CSALÁDI KÖNYVTÁR.

- Laboulaye Eduard.** Páris Amerikában. Fordította *Márkus István*. Ára füzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [XXVII. kötet, vagy 97—98. füzet.
- Kazinczy Ferencz.** Magyarországi utak. Erdélyi levelek. *B. Eötvös J. Kazinczy F.* fölött tartott emlékezésével bővített kiadás. Ára füzve 80 kr. Díszes kötésben 1 frt 60 kr. [99—100. füzet, vagy XXVIII. kötet.
- Gr. Tolsztoj Leó.** Háború és béke. Orosz történelmi korrajz. Ára füzve 9 frt. [101—114. füzet, vagy XXIX—XXXIV. kötet.
- Arany János.** Kisebb költemények. Teljes kiadás. Füzve 2 frt. Díszes köt. 2 frt 80 kr. [115—118. füzet, vagy XXXV. kötet.
- Verne Gyula.** A Prémek hazája. Francziából fordította *György Aladár*. Ára füzve 1 frt 80 kr. Díszes kötésben 2 frt 60 kr. [119—122. füzet, vagy XXXVI. kötet.
- Kölcsey Ferencz** Országgyűlési naplója és Wesselényi védelme. *B. Eötvös József* Kölcsey fölött tartott emlékezésével bővített kiadás. Füzve 1 frt 20 kr. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [123—126. füzet, vagy XXXVII. kötet.
- Jókai Mór.** Életemből. Örök emlékek. Igaz történetek. Humor. Útleírás. Füzve minden kötet 2 frt 40 kr. Díszes kötésben 3 frt 20 kr. [127—138. füzet, vagy XXXVIII., XXXIX., XL. kötet.
- Turgenjev.** Dimitri Rudin. Punin és Baburin. **Heléna.** Füzve 2 frt 40 kr. Díszes kötésben 3 frt 20 kr. [139—142. füzet vagy XLI. kötet.
- Sparks Jared.** Washington élete. Fordította *Czuczor Gergely* Füzve 80 kr. Díszes kötésben 1 frt 60 kr. [143—144. füzet, vagy XLII. kötet.
- II. Rákóczy Ferencz** emlékiratai a magyar háborúról. 1703—1711. Közli *Thaly K.* Füzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [145—146. füzet, vagy XLIII. kötet.
- B. Eötvös József.** Magyarország 1514-ben. Füzve 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr. [147—152. füzet, vagy XLIV—XLV. köt.
- Szemere Bertalan** szépirodalmi dolgozatai és szónoklatai a szabadság harc előtt és után. Füzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [153—154. füzet, vagy XLVI. kötet.
- Szemere Bertalan** levelei. 1849—1862. Füzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [155—156. füzet, vagy XLVII. kötet.
- Déryné Naplója.** A Kisfaludy-társaság megbízásából sajtó alá rendezte s jegyzetekkel ellátta *Törs Kálmán*. Füzve 4 frt 50 kr. Díszes kötésben 6 frt. [157—160. füzet, vagy XLVIII—XLIX. kötet.
- Szabó Károly** kisebb történelmi munkái. Füzve 3 frt 20 kr. Díszes kötésben 4 frt 80 kr. [161—164. füzet, vagy L—LI. kötet.
- Ebers György.** A Nilusi ara. Jogosított magyar kiadás. Ford. *Szathmáry György*. Füzve 6 frt. Díszes kötésben 8 frt 10 kr. [165—179. füzet, vagy LII.—LIV. kötet.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

NEGYEDIK FÜZET.

LEVELEZÉS (4-7 tv)

— ARA 60 KR. —

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

DÓSA GYÖRGY ÉS FORRADALMA.

A MAGY. TUDOM. AKADÉMIA ÁLTAL MEGDÍCSÉRT PÁLYAMŰ.

Irta DR. MÁRKI SÁNDOR.

Díszes nagy 8-rét. 2 frt 40 kr. Kedvezmény ára ARANY JÁNOS műveinek vevői számára csak 1 frt 40 kr.

Tartalom. Előszó. I. „Székely“ és „Dósa“. A Dósa-család. György születése. Tanulatlansága. Testvéri szeretete. Első benyomásai. Az ököljog divata. Dósa, mint a medgyesi rablógyilkosság szerzője. II. Dósa, náudorfehérvári párviadala s egyéb vitézi tettei. Az udvar első ajándéka s ennek indító oka. Dósa egy adószedőnek megöletéséről vádolva. Dósa kitüntetése s ennek jelentősége. Dósa, mint állítólagos horvát bán. Az 1514. év programmja. Az udvar tervei. Dósa és Kossuth. III. Bakocs, a paraszt bíbornok. A keresztes hadjáratok eszméje. Az új szultán és az új pápa. Bakocs segélysürgtetése X. Leónál. Ennek szüntelen felelete. Bakocsnak pápai legátussá való kineveztetése és fölhatalmaztatása a ker. hadjárat hirdetésére. IV. Bakocs hazaérkezése. Telegdy beszéde. Bakocs pártja győz. A búcsúlevél kihirdetése. A nép bizalmatlansága. Dósa Györgynek fővezérré tétele népszerűvé teszi a vállalatot. Bakocs beszéde a nép előtt. Dósa táborba száll. V. A bulla kihirdetése. Papok és deákok. A keresztesek száma. Fegyverzet. Hadi gyakorlatok. A kereszteseknek további toborzása. A kormány a sereget Dalmáciába akarja küldeni. Velencez vonakodása. A nemesség erőszakoskodásai. Dósa parancsot kap az indulásra. VI. A parasztlakosság elégtelenségének oka. Helyzetük a régibb magyar jog szerint. A nemesek erőszakoskodásai. Magyar, orosz, lengyel és német parasztlakosság. A hussiták hatása. Az alsó papság. Mészáros Lőrincz az izgatás terére lép. Dósa Gergely békés hajlamai. A parasztlakosságot az alkotmány és törvény sánczai közzé akarja bevétetni. Seregének kicsapongásait nem akadályozza. VII. A forradalom kezdete. Dósa izgató beszéde. A budai zavargások. Dósa a Tisza felé vezeti táborát. Seregének létszáma. A czeplédi kiáltvány. Hadi felszerelések. Dósa beszéde a néphez. A nép által adott hatalomköre. VIII. A forradalom és a vidék. A nagyváradi csata. Dósa alföldi hadjárata. A nagylaki csata és Csanád ostroma. A foglyok. Csáky Miklós püspöknek és Telegdy István kincstartónak kivégeztetése. IX. A kormány és a forradalom. Kormánytanács. Négy vezér. A nemesség lassankint tömörül. Bornemisza gubacsi győzelme. A pásztói és debri csata. Mészáros Lőrincz Duna-Tiszaközi hadjárata. Az erdélyi események. X. Dósa kegyetlenkedései. A forradalom öntudatossága. Dósa és az egyház. Magyar és nem-magyar népfölkelések. Dósa udvara. Beriszló Péter közvetítése. XI. Temesvár ostroma. Szapolyay magatartása. A török szövetség terve. Szapolyay támogatása. A temesvári csata. Dósa mint vezér. Veresége és elfogatása. XII. Dósa a vérbíróság előtt. Dósa Gergely és Dósa György elítélte. Az utóbbinak magatartása a végrehajtás alatt. Dósa György jellemzése. XIII. A fölkelések vidékenként való elnyomása. A nagyváradi döntő csata. Mészáros Lőrincz sorsa. A forradalom áldozatai. XIV. A reactionárius országgyűlés. Szapolyay pártja. A parasztlakosság emberi jogainak egy részét is elveszti. A vele tartott nemesek és papok. A fölkelés leverőinek jutalma. A történelem igazságszolgáltatása.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

NEGYEDIK FÜZET.

LEVELEZÉS (4–7 fü)

— ARA 60 KR. —

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

DÓSA GYÖRGY ÉS FORRADALMA.

A MAGY. TUDOM. AKADEMIA ÁLTAL MEGDÍCSÉRT PÁLYAMŰ.

Irta DR. MÁRKI SÁNDOR.

Díszes nagy 8-rét. 2 frt 40 kr. Kedvezmény ára ARANY JÁNOS műveinek vevői számára csak 1 frt 40 kr.

Tartalom. Előszó. I. „Szekely“ és „Dósa“. A Dósa-család. György születése. Tanulatlansága. Testvéri szeretete. Első benyomásai. Az ököljog divata. Dósa, mint a medgyesi rablógyilkosság szerzője. II. Dósa, náudorfehérvári párviadala s egyéb vitézi tettei. Az udvar első ajándéka s ennek indító oka. Dósa egy adószedőnek megületéséről vádolva. Dósa kitüntetése s ennek jelentősége. Dósa, mint állítólagos horvát bán. Az 1514. év programja. Az udvar tervei. Dósa és Kossuth. III. Bakocs, a paraszt bíbornok. A keresztes hadjáratok eszméje. Az új szultán és az új pápa. Bakocs segély sürgetése X. Leónál. Ennek színtelen felelete. Bakocsnak pápai legátussá való kineveztetése és fölhatalmaztatása a ker. hadjárat hirdetésére. IV. Bakocs hazatérése. Telegdy beszéde. Bakocs pártja győz. A búcsúlevél kihirdetése. A nép bizalmatlansága. Dósa Györgynek fővezérré tétele népszerűvé teszi a vállalatot. Bakocs beszéde a nép előtt. Dósa táborba száll. V. A bulla kiürítése. Papok és deákok. A keresztesek száma. Fegyverzet. Hadi gyakorlatok. A kereszteseknek további toborzása. A kormány a sereget Dalmáciába akarja küldeni. Velencez vonakodása. A nemesség erőszakoskodásai. Dósa parancsot kap az indulásra. VI. A parasztok elégtelenségének oka. Helyzetük a régibb magyar jog szerint. A nemesek erőszakoskodásai. Magyar, orosz, lengyel és német parasztok. A hussiták hatása. Az alsó papság. Mészáros Lőrincz az izgatás terére lép. Dósa Gergely békés hajlamai. A parasztokat az alkotmány és törvény sánczai közzé akarja bevétetni. Seregének kicsapongásait nem akadályozza. VII. A forradalom kezdete. Dósa izgató beszéde. A budai zavargások. Dósa a Tisza felé vezeti táborát. Seregének létszáma. A czeplédi kiáltvány. Hadi fölszerelések. Dósa beszéde a néphez. A nép által adott hatalomköre. VIII. A forradalom és a vidék. A nagyváradai csata. Dósa alföldi hadjárata. A nagylaki csata és Csanád ostroma. A foglyok. Csáky Miklós püspöknek és Telegdy István kincstartónak kivégeztetése. IX. A kormány és a forradalom. Kormánytanács. Négy vezér. A nemesség lassankint tömörül. Bornemisza gubacsi győzelme. A pásztói és debrői csata. Mészáros Lőrincz Duna-Tisza-közti hadjárata. Az erdélyi események. X. Dósa kegyetlenkedései. A forradalom öntudatosága. Dósa és az egyház. Magyar és nem-magyar népfölkelések. Dósa udvara. Beriszló Péter közvetítése. XI. Temesvár ostroma. Szapolyay magatartása. A török szövetség terve. Szapolyay támadása. A temesvári csata. Dósa mint vezér. Veresége és elfogatása. XII. Dósa a vérbíróság előtt. Dósa Gergely és Dósa György elítéltetése. Az utóbbinak magatartása a végrehajtás alatt. Dósa György jellemzése. XIII. A fölkelések vidékenként való elnyomása. A nagyváradai döntő csata. Mészáros Lőrincz sorsa. A forradalom áldozatai. XIV. A reactionárius országgyűlés. Szapolyay pártja. A parasztság emberi jogainak egy részét is elveszti. A vele tartott nemesek és papok. A fölkelés leverőinek jutalma. A történelem igazságszolgáltatása.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

HATODIK FÜZET.

LEVELEZÉS (8–11 *lv*)

— ARA 60 KR. —

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH M. O. R.
1887.

 Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

RÁTH MÓR legujabb kiadása.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ ÉLETRAJZA

IRTA JÓKAI MÓR.

SAJÁT EMLÉKIRATAI ÉS ÚTLEÍRÁSAI

Az 1790-iki évi angol eredeti kiadásból

FORDÍTOTTA: JÓKAI MÓR.

Az eredeti kiadás képeinek, térképeinek, tájrajzainak másolataival, az eredeti kiadás, és a Gróf Benyovszky család levéltárának okmányaiival, czímerrel, Gróf Benyovszky leveleinek és a reá vonatkozó történelmi hírű férfiak — stb. által írt levelek autographjaival stb.

Díszkiadás: körülbelül 20 füzet. Egy-egy füzet 40 kr.

JÓKAI MÓR-nak a jelen füzetben közölt bevezetése elmondja ezen figyelemreméltó mű programját; — valóban csodálnunk kell, hogy oly szopora irodalmunkban ezen nagyhírű emlékiratok, melyek bennünket, hőstük honfitársait, legközelebb érdekelnek, magyar nyelven mindeddig nem jelentek meg. A jelen díszkiadás közrebocsajtása által némi kötelességet is vélek tehát leróni irodalmunk iránt, hisz a francia és más külföldi irodalmak folyton foglalkoznak Madagascar meghódítójának és királyának sorsával, ki a nagy felfedezők között is szerepet játszott, mint az egykorú híres utazók, COOKE, MAGELLAN, stb. leveleikben bizonyítják.

Ezen mű két külön részből fog állani. Az első rész 1 kötetben hozza a hős életrajzát, JÓKAI MÓR által megírva, mely az emlékiratoknak is némileg magyarázata és kiegészítése. A második rész 2 kötetben közli az 1790-iki eredeti kiadásnak bevezetését, az ott közölt életrajzot, okmányokat, leveleket, és a BENYOVSZKY által írt emlékiratokat és útleírásokat JÓKAI MÓR fordításában. A melléletek nagy részét pedig híven az eredeti angol kiadás után másoltatom — melyek Benyovszky saját képvázlatai, térképei, tájképei stb. után készültek, részint a gróf Benyovszky család archivumából bocsájtatnak rendelkezésemre.

Folytatás a tulsó lapon.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

NYOLCZADIK FÜZET.

LEVELEZÉS (12—15 fü)

ARA 60 KR.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

RÁTH MÓR kiadásai.

Tompa Mihály összegyűjtött költeményei, életrajzzal és jegyzetekkel kiadták barátjai: ARANY J., GYULAI P., LÉVAY J., SZÁSZ K. 16-rétű díszkiadás. 6 kötet. A költő arczképével. Díszkötésben 12 frt.

— — **Lyrái költemények.** 3 kötet. (Elfogyott.)

— — **Elbeszélő költemények:** 16-rétű díszkiadás. 3 kötet. Füzve 3 frt 60 kr. Díszkötésben 7 frt 20 kr.

— — **Versek, vegyes tartalommal.** (1863.) Füzve 1 frt 20 kr. Kötve 2 frt.

— — **Legújabb költemények.** (1867.) Füzve 1 frt 20 kr. Kötve 2 frt.

— — **Vegyes és legújabb költemények.** (1863, 1867.) Két kötet egy díszkötésben 3 frt 60 kr.

Petőfi Sándor. A hóhér kötele. James. Robin Hood. A Kisfaludy-társaság megbízásából fordította PETŐFI SÁNGOR. 2-ik kiadás. 1 frt 60 kr. Angol kötésben 2 frt 40 kr. Díszkötésben 2 frt 80 kr.

Vörösmarty minden munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI PÁL. 8-rétű díszkiadás 12 kötet. Életrajzzal. Füzve 16 frt. 7 angol kötésben 22 frt. 7 díszkötésben arczképpel 24 frt. 11 angol kötésben 24 frt 50 kr. 11 díszkötésben arczképpel 28 frt.

— — **Minden munkái.** 6 kötet. Tömött nyomású kiadás. 6 frt. (Elfogyott.)

Külön kiadásokban:

Vörösmarty minden költeményei. Tartalom: Összes lyrái és vegyes kisebb költemények. Elbeszélő költemények: Zalán futása. Cserhalom. Tündérvölgy. Délsziget. Eger. Széplak. Magyarvár. A Rom. A két szomszédvár. (1831—1855.) 16-rétű díszkiadás. 4 kötet. Füzve 6 frt. Díszköt. 10 frt 80 kr.

— — **Összes kisebb és elbeszélő költemények.** (1831—1855.) Életrajz GYULAI PÁL-tól és Jegyzetek, 8-rétű díszkiadás. 4 kötet. Kötve 12 frt.

— — **Összes kisebb költemények.** Gyémánt-kiadás. Füzve 2 frt 40 kr. Díszköt. 3 frt 60 kr.

— — **Összes kisebb költemények.** Életrajz és jegyzetek GYULAI PÁL-tól. 8-rétű díszkiadás. 2 kötet. Füzve 5 frt.

— — **Tündérvölgy. Délsziget. Eger. Széplak. Magyarvár. A Rom. A két szomszédvár.** GYULAI PÁL jegyzetei. 8-rétű díszkiadás. Füzve 2 frt.

Vörösmarty. Csongor és Tünde. Kincskeresők. Várnász.

A fátyol titkai. Árpád ébredése. GYULAI PÁL jegyzetei. 8-rétű díszkiadás, 2 kötet. Fűzve 5 frt

— — Julius Caesar. Lear király. Romeo és Julia (töredék) SHAKSPERE után. Prózai beszédek és regék. GYULAI PÁL jegyzetei. 8-rétű díszkiadás. 2 kötet. Fűzve 4 frt 50 kr.

— — Vegyes prózai dolgozatok. Nyelv és irodalom. Dramaturgiai lapok. Élet és politika. Ifjúkori kísérletek. GYULAI PÁL jegyzetei. 8-rétű díszkiadás. 2 kötet. Fűzve 4 frt 50 kr.

— — Lear király. Irta SHAKSPERE. Fordította VÖRÖSMARTY. Külön kiadás. Fűzve 50 kr.

— — Szép Ilonka. Album-díszkiadás. ORLAY SOMA fényképezett rajzaival. 8 frt.

Lévay József. Lucius Annaeus Seneca vigasztalása

Martiához. Fordította és a római bölcs elmélkedését testvérje sírja fölött busongó szüleinek ajánlotta L. J. Díszkiadás. Kötve 60 kr.

B. Eötvös József összes költeményei. SZÉKELY és KELETI GUSZTÁV rajzaival. Pompás album-kiadás gyönyörű körrajzokkal. Fényes modern díszkötésben. Negyedré. 10 frt. Tartalom: A megfagyott gyermek. Két képpel. A nyugalom. Képpel. Holdvilág Képpel. A sajka. Búcsú. Dalnok és király. Képpel. Bedgellert. Képpel. Az élet fája. Szörnyen szép. A kísértet. Képpel. A vár és a kunyhó. Három képpel. Remélj. A tokaji hegy. A befagyott Viztúlához. Álom. A nap mikor... Szerencse s nyugalom. Elvirához. Ősz. Képpel. Egy újszülött gyermek halálára. Maholnap sír takarja. A mult. Tanács. Én is szeretném. Panaszok. Mohács. A tóhoz. Oh lennék felhő. Végrendelet. A zászlótartó. Két képpel.

— — Összes költemények. Elbeszélések: A molnár leány. Egy tót leány az alföldön. Téli vásár. Novella. Egy gazdasszony levelei. (Regény töredék.) Éljen az egyenlőség. (Vígjáték.) Kis 8-adrétű díszkiadás. Fűzve 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr. Könyvedvelők félbörköt. 4 frt 20 kr.

— — Gondolatok. A hátrahagyott kéziratokból bővített emlékkiadás. (Motto: „Ne higj oly gondolatnak, melynek szíved ellent mond.“ Ajánlat: „Anyám emlékének.“) Album-alak. Eötvös igen sikerült arczképével. Pompás díszkötésben 6 frt 80 kr.

— — Gondolatok. Negyedik, a hátrahagyott kézirtokból bővített kis 8-adrétű kiadás. Fűzve 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr. Emlékkötésben 4 frt 50 kr. Könyvedvelők félbörkötésében 4 frt 20 kr.

- B. Eötvös József. A karthausi.** Emlék-díszkiadás, cím-
képpel „A karthausi végbücsűja Bettytól“ B. BINCZER rajza után,
és fényes külön e célra készült díszkötésben. (A karthausi kolostora
ablakából kinéz a lemenő nap által világított alpesi vidékre.) Album-
alak. 6 frt 80 kr.
- — **A karthausi.** 9-ik kis 8-adrétű dísz-kiadás. Füzve 3 frt.
Díszköt. 4 frt 20 kr. Emlék díszkötésben 4 frt 80 kr. Könyvkedvelők
félbörk. 4 frt 60 kr.
- — **A karthausi.** Népszerű kiadás. Füzve 2 frt. Angol kötésben
2 frt 90 kr. Díszkötésben 3 frt 20 kr.
- — **Magyarország 1514-ben.** 2-ik díszkiadás. Két kötet. Füzve
4 frt 50 kr. Díszkötésben 7 frt. Könyvkedvelők félbörköt. 7 frt 50 kr.
Ajánlat: Deák Ferencz barátomnak.
- — **Magyarország 1514-ben.** Népszerű kiadás. Két kötet.
Füzve 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr.
- — **A falu jegyzője.** 3-dik díszkiadás. Két kötet. Füzve 3 frt
60 kr. Díszkötésben 6 frt. Könyvkedvelők félbörk. 6 frt 60 kr.
- — **A falu jegyzője.** Népszerű kiadás. Két kötet. Füzve 2 frt
80 kr. Modern díszkötésben 4 frt 40 kr.
- — **Emlék és ünnepi beszédek.** 2-ik bővített kiadás. Füzve
2 frt 40 kr. Díszkötésben 3 frt 60 kr. Könyvkedvelők félbörköt. 4 frt.
- Tartalom: Kölescy Ferencz, Kőrösi Csoma Sándor, Gróf
Dessewffy József, Vörösmarty M., Kazinczy Ferencz, Gr. Széchenyi
Istv., Reguly Antal, Szalay László, Gr. Dessewffy Emil, 12 elnöki
megnyitó-beszéd.
- B. Eötvös József. Nővérek.** Regény. Harmadik díszkiadás. Füzve
2 frt 50 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr. Könyvkedvelők félbörköt. 4 frt.
- — **A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az
államra.** Harmadik átdolgozott dísz-kiadás. Három kötet. Füzve
7 frt 40 kr. Díszkötésben 11 frt. Könyvkedvelők félbörköt. 12 frt.
- Ajánlat: Atyja emlékének szeretettel, hálával és tisztelettel
ajánlja e művét. A szerző.
- — **Politikai beszédek 1840—1870.** Először összegyűjtve.
Díszkiadás. Két kötet. Füzve 4 frt 40 kr. Díszkötésben 6 frt 60 kr.
Könyvkedvelők félbörköt. 7 frt.
- Minden nagyobb beszéde ünnepet jegyez a magyar parlament
történetében. Toldi Ferencz.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ.

JÓKAI MÓR a »NEMZET« 1887. 1-ső számában:

..... Épen azon a napon, a melyen nőm megbetegedett, kezdtem hozzá egy új munkához, melyből az első kötet elkészítését ez év végeig megígértem a kiadómnak, RÁTH MÓR-nak.

Nem regény ez: — hőse nem regényalak, hanem a való élet és az igaz szabadság utáni vágy csodatetteinek hőse, BENYOVSZKY MÓRICZ.

Kicsiny gyermekkorom óta rajongok érte.

Amikor legelőször az iskolába felvittek, nagyon gyáva gyerek voltam, minden pajtásom kifogott rajtam. Szokás volt gúnyneveket adni egymásnak. Nálam nem volt rá szükség: elég volt a keresztnevem csúfolódásnak. »Móó-ricz!« — Sírva kerültem haza. Panaszt tettem az apámnál, hogy miért kereszteltek engem Móricznak, hogy csúfol vele minden gyerek. Akkor aztán az apám térdére vett, megmondá, hogy azért választotta a számomra ezt a nevet, mert ezt a legvitézebb magyar hős viselte, a kinek története még akkor élénk emlékezetben volt: Benyovszky Móricz; és aztán elmesélte nekem e csodaember történetét. — Nem szégyeltem aztán többé a keresztnevemet, a ki csúfolt érte, az tisztóke bánta.

Később aztán, mikor Rontó Pált olvastam, majd Benyovszky élet-történetének kivonatait, mikor regénynek, színdarabnak feldolgozva láttam, mindinkább megszerettem, annyira megszerettem, hogy véteknek tartottam volna a történetét regénynek feldolgozni. Akár vázlatban elmondva, akár költői fikciókkal felcziczomázva úgy tűnik fel ez a történet, mint az ellenmondások, az át nem hidalt hézagok, a véletlenek és lehetetlenek tömkelege, melyből a vezéralak jelleme, mintegy megoldatlan sphinxtalány jó elő.

Tehát ezt a jellemet magát kell kitalálni: akkor megértünk mindent, s az ellenmondások szépen kibékülnek az alapeszmével.

Ez az én feladatom azzal a művel, a mihez hozzá kezdtem. Igazságot szolgáltatni e rendkívüli élettörténet alakjának, költői hozzáképzelés nélkül, pusztán a valónak összeállítása, a vezérelv követése s a körülmények megvilágítása által. Nehezebb munkám még nem volt soha.

Legelőször is Benyovszkynak saját maga által feljegyzett emlékiratait angolból lefordítani. Ezt sem bízhatom másra. Mert a szerző, (ki a magyaron kívül Európa minden nemzetének nyelvén beszélt, eszméjében, phraseológiájában még is mindenütt elárulja, hogy magyarul gondolkodott), eszméit francia nyelven írta le: az eredeti kiadás francziából lett angolra lefordítva; és így kétszeri fordításból kell kitalálni az eredeti magyar szöveget; a nélkül, hogy hozzáadnánk, vagy

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ.

változtatnánk rajta. A közben pedig fel kell jegyezni az irányadó mozzanatokat, a magyarázatokra váró helyeket, a futólag vázolt érdekes alakokat; a homályosabb helyzeteket, s az egész lélektani kifejlődést, melyet az emlékiró maga gyöngéden sejtetni enged.

Ehez a munkához kezdtem hozzá, 1886 november hatodikán. Szomorú dátum lesz egész életemnek.

Ettől kezdve tizennégy napig nem volt rám nézve sem éjjel, sem nappal. A nappal is olyan sötét, az éjjel is olyan álmatlan. Egész nap utaztam: — az íróasztalomtól a betegem ágyáig és onnan vissza. Pihentem, mikor dolgoztam. Nehéz fejtörő munkát. Számláltam, hány lap van már meg? hány van még hátra? aztán ismét amoda vissza; számlálni, hány érítés, hány lélegzetvétel egy perc alatt? Aztán megint újra kezdődik a futás. Az a futó pokrócz ott a szobákon végig, de sok mértfüldnyi útról beszélhetne, ha tudna! Teltek az alkonyatlan napok, a virradatlan éjszakák. Szaporodtak a megírott lapok az íróasztalomon. — Tízszer is levetettem magamat a pamlagra, de a mi a szememre jött, az nem volt álom, csak kínzó kábulat. — Felkergetett az a rém! Nem is gondoltam az evésre. Egy kanál leves délben, este, időnkint egy gyűszűnyi cognac tartotta fenn a testemet. — Hanem lelkem nem volt kifáradva. — Pedig én azt akartam, hogy fáradjon ki, hagyjon elnyugodnom. — A tizennegyedik napon este a tizenketedik ívet írtam a munkából.

A lelkem kétfelé volt szakadva. Az előttem fekvő mű leköté egyfelől Szibéria virradatlan téli éjszakájához; összeesküvés, árulás, kétségbeesés, nyomor, rideg pusztaság, viharos jégtenger változó képei, s ha félrenéztem az írásból, ott feküdtek mellettem a receptek halommal, s eszembe jutott, amit naponkint kétszer a nagytudományú orvosoktól megtudtam a kórtünetekről, a válság közeledtéről s oda volt lánczolva a lelkem másik fele.

Egyszer aztán közbejött egy örömnapi! A válság napja. A baj jobbra fordult. A veszélyes lob egyszerre elmúlt, a láz megszűnt, a tüdő felszabadult. Az orvosok üdvözölték a beteget: nekem azt mondták, esoda történt. — Ezen a napon tudtam vacsorálni. — A lélek megadta magát, nem harczolt ellenem többé. Elálmosodtam. Mindenki azt mondá, hogy jó lesz lefeküdnöm: — ma nyugodalmas éjszaka következik. Huray is hazament. Én azonban még beakartam fejezni azt a tizenketedik ívet, s vacsora után leültem ismét dolgozni. Hanem már ekkor az anyagé volt a hatalom. Egyszer csak lehúzott a fejem az íróasztalomra, a toll kiesett a kezemből: az utolsó szó ez volt »azonnal«. — És most — negyven nap után — mikor újra előveszem a félbehagyott munkámat, még mindig ez az utolsó szó benne »azonnal« és én nézem a félbeszakadt sort és töröm rajta a lelkemet, mi következik e szó után?

THALY KÁLMÁN.

ADALÉKOK A THÖKÖLY- ÉS RÁKÓCZY-KOR

IRODALOM-TÖRTÉNETÉHEZ.

2 kötet. 4 frt.

 Kedvezmény-ára ARANY JÁNOS műveinek vevői számára csak 2 frt.
Angol kötésben 3 frt 60 kr.

TARTALOM. I. kötet: A bujdosó vezérek és Thököly kora (1670—1700). Előszó. Magyarország romlásáról 1670. Kurucz dal Székelyországban, 1670. Papvilág Magyarországon, 1671. Czeglédi István haláláról, 1671. Kurucz táborig dal, 1672. Labancz gúnydal Szepessy Pál bujdosó vezérről, 1672. Üldözött protestánsok éneke, 1672. — Rab praedikátorok éneke, 1674. Gályarabságra hurzolt praedikátorok éneke, 1675. Actio curiosa, 1678. (Magyar színmű.) Thököly hadi tanácsa, 1680—1681. Az ki régen fegyvert fogott hazájáért. (Hösköltevény Thököly Imréről s Zrínyi Ilonáról, 1683.) Labancz gúnyvers Thököly ellen, 1683. Koháry István rabénekeiből, 1683—1685 tíz ének. Zrínyi Ilona és gyermekei, 1686. Most jöttem Erdélyből. Mit búsúlsz kenyeres. Kapitány Istvánról. Egy bujdosó szegény legény. Gondviselő édes atyám s más bujdosó dalok, 1685—1696. Óh szegény magyarság, 1697. Tokaji veszedelem, 1697. Rákóczy éneke Boeckayról, a XVII. század végéveiből. Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet, 1700. Toldalék: XVI levél Gyöngyössi Istvántól, 1663—1703.

II. kötet: II. Rákóczy Ferencz kora (1703—1735). TARTALOM. Több mint nyolczvan kisebb-nagyobb történeti s költői ének, ballada, hymnus, csatadal, gúnyvers, parodia stb. Köztük: A munkácsi harczról, 1703. Rákóczy fölkeléséről, 1703. Rákóczy Ferencz éneke, 1703. Neustadti harcz, a Rajna mellett, 1703, báró Palócsay Györgyötől. Gyürky Ádám gyászverse, 1704. A szomolányi diadal emléke, 1704. Gyásznének a koronczói (másként szemerei) harczról. (Három változatban) 1704. Dunántúli siralomdal, 1704. Szatmár vára megvételeéről. A szécsényi gyűlés (parodia), 1705. Nagy Beresényi Miklós, 1708. A Rákóczy-nóta, 1708. (Tizenhét változattól összeállítva, nagy történelmi értekezéssel.) Bezerédy Imre halálra készülő éneke, 1708. Balogh Ádám éneke, 1709. Megy a kurucz Dunaparton, 1709. Ocskay László haláláról, 1710. Ujváriak dicséreti, 1710. Hol vagy te most nyalka kurucz, 1710. Őszi harmat után, 1710. Dunántúli kuruczok bujdosó éneke, 1710—1711. Rákóczy búcsúzója (kesergője), 1711. Számos bújdosó ének, 1711-ből. Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája a kuruczvilágról, 1704—1711. Kuruczvilág után, b. Palócsay Györgyötől, 1712—1714. Sok búval árasztott. (Két változatban.) Beresényi halálára. (Rodostó, 1725. november 6.) A bujdosó Rákóczy éneke, 1727. Mikes énekei. Péro zendüléséről, 1735. stb.

RÁTHI MÓR KIADÁSAI.

THALY KÁLMÁN.

IRODALOM ÉS MÍVELTSÉGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A RÁKÓCZY-KORBÓL.

Toldalékul: KURUCZVILÁGI KIADATLAN KÖLTEMÉNYEK-TÁRA.

Díszes nagy 8-rét. 3 frt 40 kr.

 Kedvezmény-ára ARANY JÁNOS műveinek vevői számára csak 2 frt.

TARTALOM: I. Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok hazánkban II. Rákóczy Ferencz fejedelemsége alatt. Bevezetés. A régi magyar társadalomról általában. Annak újabb fellobbanása II. Rákóczy Ferenczezel. II. Rákóczy Ferencz udvartartása. — Az udvar magyar szelme nyelvben, szokásokban és öltözékben. — Országos és társadalmi ünnepélyek. — Fényűzés, Bercsényi unghvári palotája. — Országnagyok házai. Gazdasági, kereskedelmi, pénz- és iparügyek. Iskolai, tudományos, közművelődési és művészeti állapotok. II. Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczy-korban (kulturtörténeti tanulmány). III. Az első magyar költőnő báró Petrőczy Kata-Szidónia, gróf Pekry Lőrincznő élete és versei (1658—1708). IV. Ghymesi gróf Forgách Simon tábornok mint író. V. Magyar katonai irodalom a XVIII. század elején. VI. Kuruczvilági énekek: (1666—1716). Bátorító ének (cantio militaris) 1666. Gondolkodjál szegény magyar! . . . (Cantio alia) 1666—1670. Magyarország utolsó romláshoz közelgető állapotját kesergő ének (Anno 1670. die 28. Aprilis). Unghi lakodalom. (Latin-magyar gúnyköltemény) 1675. A világhoz szabott ének (1675). Egy Istenében reményelt szegény bujdosónak alázatos könyörgése (1674 egész 1680). Lipóczy Keczer Sándor elestéről (1607). Valedictio funebris. Zólyom vára megvételéről (1703 november 15. egész december 10.). Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokról irt rövid rhythmica historia szakaszai. Anno 1703, die 8. Mensis Decembris. Zólyom vára feladattatván és másnap a német belőle kitakarodván, die 10 ejusdem ez a hálaadás mondatatott, desolutus stylussal. Patyolatos a kurucz. . . (1705). Abedarium hungarorum sub motibus Rákóczyanis, anno 1706. Butzdító (1703—1708). Beniczky Gáborról (1708). Labancz gúnyvers az unghvármegyei kuruczokra (Pálócson, 1711 május közepén). Pálóczi Pasquillusnak replikája (1711 május 20—25). Bujdosó Rákóczy (régi népballada). Rákóczy Ferencz búcsúdala (1711). Egy bujdosó szegény legény. . . . (Alia cantio, valde dolorosa) 1711. Bujdosó éneke (Cantio peregrini) 1711 után.

THALY KÁLMÁN.

II. RÁKÓCZY FERENCZ FEJEDELEM EMLÉKIRATAI

A MAGYAR HÁBORÚRÓL.

1703-TÓL VÉGÉIG (1711).

Ötödik javított, történelmi jegyzetekkel kísért, s Rákóczy végrendeletével és a bujdosók sírfelirataival bővített kiadás.

Kis 8-rét. Ára 1 frt.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

TIZENHARMADIK FÜZET.

LEVELEZÉS (20–23 *fv*)

— ÁRA 60 KR. —

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adni.

Nagy árleszállítás.

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI CSENGERY ANTAL.

Főadata e vállalatnak: tájékozni a nemzet értelmiségét azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket; közvetítőül szolgálni a külföldi irodalmak és a hazai tudományosság közt egyfelől, a szaktudósok és a művelt közönség közt másfelől, s ehhez képest megnyitni a nemzetnek a tudomány azon forrásait, melyekből közvetlenül nem meríthet a nagy közönség; s a külföld irodalmait illetőleg, erkölcsi épségünk megőrzése végett, szigorú választást tenni az uralkodó irányok között, min irodalmunkra nézve pedig magyarázni az irodalom magasabb törvényeit, s védeni a szép, jó és igaz örök elveit a ferde izlés követelései, sőt a lángész kicsapongásai ellenében is; végre közrehatni, hogy a tudomány izléssel is párosuljon irodalmunkban.

1859. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 3 frt.

1861. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 4 frt.

1863. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 5 frt.

1864. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 5 frt.

1866. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 4 frt.

1867. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 4 frt.

1868. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 4 frt.

1869. ÉVFOLYAM. Előfizetési ára 10 frt. Leszállított ára 4 frt.

 A Csengery által szerkesztett „Budapesti Szemle“ 1859. 1861. 1863. 1864. 1866. 1867. 1868. 1869. évfolyamjai 80 frt előfizetési ár helyett egyszerre rendelve 24 frtért kaphatók.

 A Csengery és Gyulai által szerkesztett „Budapesti Szemle“ 1859. 1861. 1863. 1864. 1866. 1867. 1868. 1869. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. évfolyamjai 152 frt előfizetési ár helyett egyszerre rendelve 45 frtért kaphatók.

1870. 1871. 1872-ben a „Budapesti Szemle“ nem jelent meg — a Gyulai-féle új folyamat 1873-ban indítottam ismét meg.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

TIZENEGYEDIK FÜZET.

LEVELEZÉS (16–19 fv)

ÁRA 60 KR.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a fizetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni

TOLDY FERENCZ

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

Díszkiadás. 8 kötet. — Minden mű külön kapható, senki sincs kötelezve az összes kötetek megvételére.

ARANY JÁNOS műveinek vevői a 8 kötetet 18 frt helyett: fűzve 8 frtért, kötve 14 frtért szerezhetik meg.

Külön kiadásokban kaphatók:

MAGYAR ÁLLAMFÉRFIAK ÉS ÍRÓK. Életrajzi emlékek. 2 kötet. Leszállított ára fűzve 4 frt 50 kr. helyett: 3 frt. Angol kötésben 4 frt 60 kr.

TARTALOM. Forgách Ferencz, Brutus János Mihály, Eszterházy Miklós, Mikes Kelemen, Faludi, Csokonai, Kis János, Reguly Antal, Széchenyi István.

MAGYAR KÖLTŐK ÉLETE. Két kötet. Leszállított ára fűzve 4 frt 50 kr. helyett: 3 frt. Angol kötésben 4 frt 60 kr.

TARTALOM: I.: Farkas András, Pesti Gábor, Istvánffy Pál, Batizi András, Székely István, Erdősi János, Szegedi Kis István, Horvát András, Tinódi Sebestyén, Sztárai Mihály, Bánkai Nagy Mátyás, Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, Ilosvai Péter, Görgei Albert, I. Balassa Bálint, Szenci Molnár Albert, Rimay János, Beniczky Péter, gróf Zrínyi Miklós, báró Liszti László, gróf II. Balassa Bálint, Gyöngyössi István, gróf Kohári István, Rádai Pál, báró Amade László, Faludy Ferencz, Bessenyei György, báró Orczy Lőrincz, Bacsay Ábrahám, Ányos Pál, gróf Teleki József, Péczeli József, Baróti Szabó Dávid, Révay Miklós, Rájnis József, Dugonics András, Palóci Horváth Ádám, gróf Gvadányi József, Földi János, gróf Ráday Gedeon, Szentjóni Szabó László, Dayka Gábor, Bacsányi János, Verseghy Ferencz, Virág Benedek, Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Kisfaludy Sándor. — II.: Kazinczy Ferencz, Berzsenyi Dániel, Szemere Pál, Szász József, Tóth László, Vitkovics Mihály, gróf Teleki Ferencz, Szentmiklóssy Alajos, Döbrentei Gábor, Dukai Takács Judit, gróf Dessewffy József, Kisfaludy Károly, Katona József, Horváth Endre, Fáy András, Külesey Ferencz, Szenvey József, Bajza József, Aranyosrákosi Székely Sándor, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Debreczeni Márton, Garay J., Erdélyi János, Vachot Sándor, B. Eötvös József, Szabó István, Székács József, Tárkányi Béla, Szigligeti Eduárd, B. Jósika Miklós, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Arany János.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

TIZENÖTÖDIK FÜZET.

LEVELEZÉS (24–27 fv)

—> ÁRA 60 KR. <—

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1887.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

RATH MÓR kiadása.

RÓMAI VILÁG.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI RAJZOK

A CSÁSZÁRSÁG FÉNYKORÁBÓL.

FRIEDLÆNDER, JUNG, BENDER

ÉS MÁSONK MŰVEI NYOMÁN ÁTDOLGOZTA

DR. BOZÓKY ALAJOS

A NAGYVÁRADI KIR. JOGAKADÉMIA IGÁZGATÓJA S UGYANOTT A RÓMAI JOG
NY. R. TANÁRA.

Két testes kötet. 41 ábrával ó-kori minták után.

Ára 5 frt 60 kr. Fényes, külön e mű számára készült, a római kort jellemző díszkötésben 7 frt 20 kr. 60 krajczáros füzetekben is megszerezhető.

Kedvezmény ára ARANY JÁNOS műveinek vevői számára fűzve 4 frt. Díszkötésben 5 frt 50 kr.

— 4 —

TARTALOM: I. Róma városa. II. Az udvar. III. A három rend. IV. A társas érintkezés. V. A nők. VI. Az utazások. VII. A nyilvános játékok. VIII. A fényűzés.

Képek: Augustus, Marcus Aurelius, Domitianus vértézve és babérkoszorúva. (Szobor a louvre-i muzeumban). Forum Romanum, Constantinus diadalkapuja, Augustus síremléke, Római színház. (Pompéji.) Ifjú síremléke, ki ékesszólás és zenében 52 vetélytárs fölött győzött. Faldiszítmény. (Pompéji.) Vergilius. (Mellszobor a Capitoliumi muzeumban.) Római szónok. Hazatérő harcosok. Falfestmény. (Paestum.) Róma mint emberfölötti nagyságú Istenség Marcus Aureliusnak adományozza a világgömböt. Messalina és a bőség szarujában Britannicus. Caligula, Sallustius. (Márvány-szobor.) Cicero. (Szobor a velencei Szt.-Márk muzeumban.) Cicero nyaralója. (Tusculum). Tragikai színész álarcza. Római építészek. Faustina. Livia mint Pietas. Római színészek. Római hajadon. Római férjzett nő. Fialat zenésznök (Ó-kori márvány dombormű a louvre-i muzeumban.) Római hölgyek fejdíszé. (Ó-kori érmek után Duruy a rómaiak története című műből.) Gladiator. (Márvány-csoport a Giustiani gyűjteményben.) Küzdő athleták. Pompejus színpadja. Színpadi jelenet. Zene gyakorlat. Római katona. (Trajanus oszlopán.) Római katona teljes felszereléssel. (Trajanus oszlopán.) Vadállatok viadala. (Falfestmény). Áldozat Cybelének. Áldozat Ceresnek. (Falfestmény Pompeji.) Családi étkezés. Római fürdő. Trajanus útja Orsova mellett. Iskolai jelenet.

Folytatása a tulsó oldalon.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT
IRATAI
ÉS
LEVELEZÉSE.

TIZENHETEDIK FÜZET.

LEVELEZÉS (28—31 *lv*)

— ÁRA 40 KR. —

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1888.

Technikai okoknál fogva a VERSEK és a LEVELEZÉS vegyesen jelennek meg; a füzetek végleges bekötése iránt azonban pontos utasítás fog adatni.

A MAGYAR CSALÁD ÉS SZALON DÍSZ-KÖNYVTÁRA.

ÜNNEPI- ÉS ALKALMI AJÁNDÉKOK.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Fényes emlék-kiadás, legnagyobb 8-rét dupla velin papíron, csak néhány példányban nyomtatva. (Edition de l'amateur.) Számos műmelléklettel, facsimilével stb. 4 kötet. Fűzve 20 frt. Könyvkedvelők rendkívül díszes félbőr-kötésében 32 frt.

Arany János összes munkái. Fényes emlék-kiadás. Legnagyobb 8-rét, dupla velin papíron, csak néhány példányban nyomtatva, (Edition de l'amateur). 8 kötet. Fűzve 35 frt. Könyvkedvelők rendkívül díszes félbőr-kötésében. 60 frt.

Arany János. Toldi szerelme. 16-rétű díszkiadás. Fűzve 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr. — Kis 8-rétű kiadás. Angol kötésben 2 frt 80 kr. Díszkötésben 3 frt 20 kr.

Arany János. Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje. Nagy nyolczadrétű díszkiadás. Fűzve 3 frt 60 kr. Pompás díszkötésben 5 frt 20 kr. Könyvkedvelők félbőr-kötésében 5 frt 60 kr.

Arany János. Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje. 16-rétű díszkiadás. Könyvkedvelők félbőr-kötésében 5 frt 60 kr. Két vászondíszkötésben 6 frt. — Kis 8-rétű kiadás. Egy díszkötésben 4 frt 40 kr. — Egy angol kötésben 3 frt 60 kr.

Arany János. Elbeszélő költemények. Nagy 8-rétű díszkiadás. Tartalom: Buda halála. Murány ostroma. Katalin. Szt. László. Első lopás. Keveháza. Bolond Istók. — Fűzve 3 frt. Pompás díszkötésben 4 frt 50 kr. Könyvkedvelők félbőr-kötésében 5 frt.

Arany János. Buda halála. Kis 8-rétű kiadás. Fűzve 70 kr. Angol kötésben 1 frt 50 kr. Díszkötésben 1 frt 80 kr.

Arany János. Murány ostroma. Kis 8-rétű kiadás. Fűzve 50 kr. Angol köt. 1 frt 20 kr. Díszköt. 1 frt 60 kr.

Arany János. Elbeszélő és elegyes költeményei. Nagy 8-rétű díszkiadás. Tartalom: Elvesztett alkotmány. Nagyidai cigányok. Rózsa és Ibolya. Losonczy István. Józsa ördöge. Kóbor Tamás. Elegyes darabok. Fűzve 3 frt. Pompás díszköt. 4 frt 50 kr. Könyvkedvelők félbőr-kötésében 5 frt.

Arany János prózai dolgozatai. Pompás emlék-kiadás. Fűzve 5 frt 50 kr. Könyvkedvelők gazdag félbőr-kötésében 8 frt 50 kr.

Arany János prózai dolgozatai. Nagy 8-rétű díszkiadás. Fűzve 3 frt 60 kr. Pompás díszkötésben 5 frt 20 kr. Könyvkedvelők félbőr-kötésében 5 frt 60 kr. — Kis 8-rétű kiadás. Fűzve 2 frt. Angol kötésben 2 frt 80 kr.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI

ÉS

LEVELEZÉSE.

TIZENKILENCZEDIK FÜZET.

LEVELEZÉS: (I. KÖTET 32 *fr.*, II. KÖTET 1 *iv.*)

A LEVELEZÉS I. KÖTETÉNEK CZÍMLAPJAI, TARTALOM-
JEGYZÉKE. NAGY-SZALONTA ÉS A SZÜLŐHÁZ LÁTKÉPEL.
PETŐFI ÉS ARANY LEVELEINEK HASONMÁSAI.

— ÁRA 60 KR. —

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1888.

■ Ezen füzet mellékletei a »LEVELEZÉS« I-ső kötetéhez vagy a »HÁTRAHAGYOTT IRATOK« III-ik kötetéhez tartoznak. Ezen kötet tehát most bekötethető. A látkép a címlapok előtt illesztendő be, a levelek pedig a kötet végére jönnek.

Számkivetés alatt Olaszországban. Irta PULSZKY FERENCZ. Ára 2 frt.

V. Károly császár lemondása és végnapjai a szt. Yusti kolostorban. Irta PRESCOTT V. H. Fordította P. SZATHMÁRY KÁROLY. Második kiadás. Ára 50 kr.

Lord Clive. Warren Hastings. Az angol Keletindia meghódításának története. Irta MACAULAY B. T. Angolból fordította SZÁSZ KÁROLY. Második kiadás. Ára 1 frt.

Hampden János. Pitt, Chatham gróf. Két politikai életrajz. Irta MACAULAY B. T. Fordította SZÁSZ KÁROLY. Második kiadás. Ára 1 frt.

Kölcsey Ferencz válogatott prózai munkái, Sajtó alá rendezte GREGUSS ÁGOST. Új kiadás. Ára 1 frt.

Kölcsey Ferencz országgyűlési naplója és Wesselényi védelme. B. EÖTVÖS JÓZSEF Kölcsey Ferencz fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás. Ára 1 frt.

Szemere Bertalan szépirodalmi dolgozatai és szónoklatai a szabadságharcz előtt és után. Ára 1 frt.

Szemere Bertalan levelei. (1849—1862.) Ára 1 frt.

Lengyelország első felosztása. Irta LABOULAYE EDOUARD. Francziából fordította RIBÁRY FERENCZ. Új kiadás. Ára 40 kr.

Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Fordította SZABÓ KÁROLY. Ára 60 kr.

I. Szent István király nagyobb legendája. II. Szent István kisebb legendája. III. Szent Imre herceg legendája. IV. Szent Gellért csanádi püspök élete. V. Szent László király legendája. VI. Szent Zserárd, vagy Sz. András hitvalló és Sz. Benedek vértanú élete. VII. Pilgrim passauai püspök levele a magyarok megtértéséről.

Szabó Károly kisebb történelmi munkái. 2 kötet. Díszes 8-rét. Fűzve 3 frt. Angol kötésben 4 frt 60 kr.

Tartalom. I. kötet: Priszkosz szónok és bölcsész életéről s történetirata töredékeiről. Etel lakáról. A magyarok hadszerkezetéről Árpád Korában. Bölcs León császár adatai. A bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban. Előd vajda. A hét magyar nemzetségről. A X. századi besenyőkről. Erdély a magyar vezérek alatt. Igaz-e, hogy a kárpátaljai felföldet szt. István hódította meg? Piroksa, szt. László leánya. A magyar nemzeti büszkeségről. Emlékezzünk régiekről: I. A magyar ősvallásról. II. Az ősmagyar hadi élet. Emlékbeszéd Benkő Károly fölött. Emlékbeszéd Mike Sándor fölött. II. kötet: A régi Mikó váráról. Az 1533-ki székely krónika hitelességének védelme. A székely krónika ügyéről. Az enlaki egyház és betűkkel írt föllirata. A magyar helynevekről. Büdinger „Oesterreichische Geschichte“-jének bírálata. Béla király névtelen jegyzője és német bírálói. A kendeiek a XIV. és XV. században. Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben. A János király fiáról való szép krónika szerzőjéről. A XVI. századi magyar nyomdászatról.

Magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretáriusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja és experientiája. Közli NAGY IVÁN. Új kiadás. Ára 50 kr.

A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. A magyar tudományos akadémia által a Fáy-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta KAUTZ GYULA, jogtudor, egyetemi r. ny. jogtanár, akadémiai rendes tag, stb. Új kiadás. Ára 2 frt.

Martinovics és társainak összeesküvése. Irta FRAKNÓI VILMOS. Díszes 8-r. Ára 2 frt 80 kr.

Gróf Szécsen Antal tanulmányai. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Ára 2 frt 40 kr.

A két Wesselényi. Gróf Széchenyi István. Irta KEMÉNY ZSIGMOND. Második kiadás. Ára 2 frt

Horváth Mihály emlékezete. FRAKNÓI VILMOSTÓL. Díszkiadás. Ára 80 kr.

Csengery Antal. Történetírók és történetírás. Ára füzve 1 frt 40 kr. Angol kötésben 2 frt 20 kr.

Tartalom: Macaulay és Thierry Ágoston. Lamartine. Ranke. Gróf Teleki József. Szalay László. Csehország történetírója és története. Művészek levelei a XV. és XVI. századból. Római történet Rómában. Thierry Amadé. Lord Macaulay. Washington Wittől. Két lap a műtörténetből: I. Rubens. II. Rembrandt.

Ipolyi Arnold kisebb munkái. 2 kötet. A szerző arcképével. I. kötet. Magyar műtörténelmi tanulmányok. Ára 1 frt 80 kr. II. kötet. Beszéddek 1854–1872. Ára 1 frt 40 kr. (Minden kötet külön kapható.)

Az első kötet tartalma: Magyarország középkori emlékszerű építésze, szobrászata emlékei, középkori festésze emlékeiből. Középkori magyar ötvös-művek. Téglalapítészeti műemlékek Magyarországon. Régi magyar keresztikutak és Magyarország czímerének monumentális használata. Egy hazai vidék őskori régiségleletei és középkori műemlékei vázlata. A zihalmi árpádvári magyar pogánykoriaknak vélt leletek. A magyar régiségtan.

Salamon Ferencz. Történelmi tanulmányok. Ára füzve 1 frt 60 kr. Angol kötésben 2 frt 40 kr.

Tartalom: 1. A reformatió történetéhez Magyarországon. 2. Az 1741-iki koronázó országgyűlés. 3. Magyarország végpusztulása. 4. A megye. 5. Megyei és városi levéltárak. 6. Kecskemét város történetéből. 7. Zrínyi Miklós hat levele. 8. Zrínyi Miklós ifjúsága. 9. Magyarország térképe a török hódítás korában. 10. Bethlen Gábor udvara. 11. Báthory Gábor erdélyi fejedelem története. 12. A velencei követek Magyarországról. 13. Tököly naplója. 14. Rendi országgyűléseink jelleméhez.

Horváth Mihály. Szabad egyház a szabad államban. Williams Roger, a „Szabad egyház a szabad államban“ elv teremője s megtestesítője. Életrajzi vázlat. 3-ik kiadás. Ára 50 kr.

Salamon Ferencz. A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története. Diszes nagy 8-rét. Ára 1 frt 60 kr.

Salamon Ferencz. Magyarország 1849-ben és 1866 után. Diszes nagy 8-rét. Leszállított ára 1 frt 80 kr. helyett 60 kr.

Szilágyi Sándor. Báthory Gábor fejedelem (az utolsó Báthory), története. Diszes nagy 8-rét. 2-ik jutányos kiadás. Ára 1 frt 80 kr.

Thaly Kálmán. Bottyán János, II-ik Rákóczy Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz. A kuruczvilág hadjárataival. 2-ik jutányos kiadás. Diszes 8-rét. Ára 1 frt 20 kr.

Kazinczy Gábor. Martius Galeot könyve Mátyás király jeles, böles és elmés mondásai és tetteiről. Hozzájárúl Carbo párbeszéde Mátyás dicső tetteiről és egykorú emlékirat a király menyegzőjéről. Második kiadás. Diszes 8-rét. Ára 1 frt 20 kr.

Szalay László. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XIX. században. 2-ik kiadás. Diszes 8-rét. Ára 1 frt 20 kr.

Id. gr. Teleki Domokos. A Hóra-támadás története. Diszes 8-rét. 2-ik jutányos kiadás. Ára 1 frt 80 kr. helyett 1 frt 20 kr.

Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. Keresztési József egykorú eredeti naplója. Diszes nagy 8-rét. 2-ik jutányos kiadás. Leszállított ára 3 frt helyett 2 frt.

Curtius Ernő. Athén Pericles korában. Fordította PÓR IMRE, tanár. 16-rét. Leszállított ára 1 frt 20 kr. helyett 50 kr.

Renan Ernő. Az apostolok. Ford. MOLNÁR ALADÁR. 2-ik jutányos kiadás. Leszállított ára 2 frt 40 kr. helyett 1 frt 40 kr.

ÜNNEPI- ÉS ALKALMI AJÁNDÉKOK.

Arany János Shakspere-fordításai. Nagy 8-rétű díszkiadás. Tartalom: Hamlet. János király. Szt-Iván-éji álom. Füzve 3 frt. Pompás díszkötésben 4 frt 50 kr. Könyvkedvelők félbörkötésben 5 frt. — Kis 8-rétű kiadás. Füzve 1 frt 80 kr. Angol kötésben 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt.

Arany János életéből. Irta ERCSEY SÁNDOR. GYULAI PÁL előszavával és ARANY JÁNOS hatvan levelével. 1 frt 80 kr.

B. Eötvös József összes munkái. Első teljes díszkiadás. 14 vaskos kötet. Tartalom: I. Gondolatok, 1 kötet. II., III. Magyarország 1514-ben, 2 kötet. IV. Nővérek, 1 kötet. V. Költemények, elbeszélések, Éljen az egyenlőség, 1 kötet. VI. Emlékbeszédok, 1 kötet. VII. A karthausi, 1 kötet. VIII., IX. A falujegyzője, 2 kötet. X., XI., XII. A XIX. század uralkodó eszméi, 3 kötet. XIII., XIV. Politikai beszédok, 2 kötet. Ára füzve 30 frt. Díszkötésben 44 frt. Könyvkedvelők félbörkötésben 50 frt.

B. Eötvös József. Gondolatok. 4-ik bővített kis 8-adrétű kiadás. Díszkötésben 3 frt 80 kr. Emlékkötésben 4 frt 50 kr.

B. Eötvös József. Magyarország 1514-ben. 2-ik díszkiadás. Két kötet. Füzve 4 frt 50 kr. Díszkötésben 7 frt. — Népszerű kiadás. Két kötet. Füzve 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr. Ajánlat: Deák Ferenc barátomnak.

B. Eötvös József. A falu jegyzője. 3-dik díszkiadás. Két kötet. Füzve 4 frt. Díszkötésben 6 frt 40 kr. — Népszerű kiadás. Két kötet. Füzve 2 frt 80 kr. Modern díszkötésben 4 frt 40 kr.

B. Eötvös József. A karthausi. 9-ik kis 8-adrétű díszkiadás. Füzve 3 frt. Díszkötésben 4 frt 40 kr. Emlék-díszkötésben 4 frt 50 kr. — Népszerű kiadás. Füzve 2 frt. Angol kötésben 2 frt 90 kr. Díszkötésben 3 frt 20 kr.

Dóczi Lajos. Csók. 4-ik fényes gyémánt-kiadás. Pompás díszkötésben 3 frt 40 kr. Könyvkedvelők félbörkötésében 3 frt 60 kr.

Dóczi Lajos. Széchy Mária. Fényes gyémánt-kiadás. Pompás díszköt. 3 frt 60 kr. Könyvkedvelők félbörkötésében 3 frt 80 kr.

Dóczi Lajos. Az utolsó szerelem. 2-ik átdolgozott fényes gyémánt-kiadás. 2 frt. Pompás díszkötésben a szerzőnek Angeli által rajzolt arczképével. 3 frt 60 kr.

Goethe. Faust. Fordította DÓCZI LAJOS. Díszkiadás. Pompás díszköt. 2 frt 60 kr. 8-rétű kiad. Füzve 80 kr. Angol köt. 1 frt 60 kr.

Horváth Mihály. Magyarország függetlenségi harcának története. Emlék-kiadás. 3 nagy 8-rét kötet. Könyvkedvelők félbörkötésében 16 frt.

Horváth Mihály. Huszonöt év Magyarország történelméből. (1823—1848). Harmadik kiadás. 3 nagy kötet. Könyvkedvelők félbörkötésében 13 frt 60 kr.

ÜNNEPI- ÉS ALKALMI AJÁNDÉKOK.

- B. Hübner Sándor. Séta a világ körül.** Fordította Dr. TOLDY L. Két kötet. — Számos képpel. — Fényes díszköt. 6 frt.
- Római világ.** Művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából. Friedländer, Jung, Bender és mások művei nyomán átdolgozta Dr. BOZÓKY ALAJOS. Számos képpel, az ó-világ remekei után. 2 kötet. Fényes díszkötésben 8 frt.
- Jókai Mór. Életemből.** 2 frt 40 kr. Díszkötésben 3 frt 60 kr.
- Jókai Mór. Igaz történetek. Örök emlékek.** 2 frt 40 kr. Díszkötésben 3 frt 60 kr.
- Jókai Mór. Humor. Útleírás.** 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr.
Az ünnepelt író ezen művében esetének fényes, a szívárvány minden varázsában ragyogó színeivel nem a költészet világát, mint regényeiben, hanem a valót festi. Annyi megható, és vidám emléket közül életéből, hogy majdnem önéletrásnak tekinthető.
- Jókai Mór. Gróf Benyovszky Móricz életrajza, saját emlékiratai és útleírásai.** Díszkiadás. Számos műmelléklettel, levelek hasonmásaival stb. Eddig megjelentek:
- Benyovszky életírása.** Írta JÓKAI MÓR. I. kötet. Számos képpel, Benyovszky és anyja leveleinek másolatával stb. Füzve 3 frt 60 kr. Pompás díszkötésben 5 frt 20 kr.
- Benyovszky saját emlékiratai.** Fordította JÓKAI MÓR. I. kötet számos képpel, levelek hasonmásaival stb. 3 frt 60 kr. Pompás díszkötésben 5 frt 20 kr.
- Lévay József. Lucius Annaeus Seneca vigasztalása Marciához.** Fordította és a római böles elmélkedését testvérje sirja fölött busongó szüleinek ajánlotta L. J. Díszkiadás. Kötve 60 kr.
- Petőfi Sándor. A hóhér kötele. James. Robin Hood.** Ford. PETŐFI S. 1 frt 60 kr. Angol köt. 2 frt 40 kr. Díszköt. 2 frt 80 kr.
- Szász Károly. Byron, Hugo Victor, Béranger költeményeiből.** Díszkötésben 2 frt 80 kr. Könyvkedvelők félbörk. 3 frt.
- Szász Károly. Moore, Heine, Burns költeményeiből.** Díszkiadás. Díszkötésben 2 frt 80 kr. Könyvkedvelők félbörkötésben 3 frt.
- Tóth Kálmán összegyűjtött költeményei.** Gyémánt-kiadás. Díszkötésben 3 frt 80 kr. — Kis 8-rét kiadás. Angol kötésben 2 frt 20 kr. Díszkötésben 2 frt 60 kr.
- Tompa Mihály. Vegyes és legújabb költemények.** (1863, 1867.) Két kötet egy díszkötésben 3 frt 60 kr.
- Vörösmarty minden munkái.** Rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI PÁL. 8-rétű díszkiadás 12 kötet. Életrajzzal. Füzve 14 frt. 7 angol kötésben 20 frt. 7 díszkötésben arczképpel 22 frt. 11 angol kötésben 22 frt. 11 díszkötésben arczképpel 25 frt.
- — **Összes kisebb költemények.** Gyémánt-kiadás. Füzve 2 frt 40 kr. Díszkötésben 3 frt 60 kr.

BOZÓKY.

RÓMAI VILÁG.

A római világbirodalom időszámításunk második századában érte el hatalmának tetőpontját. Úgy látszott akkor, mintha ez óriási államszervezet az örökkévalóságra lenne szánva, mintha nálánál tökéletesebb, jobb és czélszerűbb nem is létezhetnék. Abban a korban keletkeztek ama bámulatra méltó emlékek, melyek a századok vasfogával daczolva, még mainap is hirdetik a római cultura nagyságát. Ahová csak lábukat tették a római legiók s a nyomukba lépett gyarmatosok, mindennütt fenmaradt valami emlékek, mely megczáfollhatatlan adatokat szolgáltat a történelemnek. A skót felföld, Francia- és Spanyolország, Észak-Afrika, Dalmácia, Magyarország, Németország, Kis-Ázsia az Eufrates partjáig, mind tanúságot tesznek arról, hogy ott valamikor a római cultura honolt.

E culturélet leírása, beható fejtegetése, élénk és vonzó előadása képezi tárgyát a jelen, hazai irodalmunkban szerintünk igazán hézagpótló, jeles műnek. A nagy világtörténeti művek csak futólag érintik a római nemzet kulturális törekvéseit és társadalmi életét, jóllehet ép ennek a tanulmányozása még a laikus emberre nézve is ellenállhatatlan varázsszal bír.

Pedig a két első századból végtelen sok adat áll rendelkezésünkre, melyeknek szakavatott egybeállítását által meglehetősen hű képét állíthatjuk magunk elé a római társadalomnak. Ily szakavatott tollú író Friedlaender Lajos, ki »Darstellungen aus der Sittengeschichte Rom's in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine« című, már négy kiadást ért három kötetes művében sok évi alapos tanulmányainak gyümölcseit rakta le s oly módon, hogy leírását bátran hasonlíthatjuk össze Macaulay, Buckle, Boissier s mások hasonló tárgyú műveivel. A közvetlenség, melylyel szerzőnk az olvasóhoz szól, annyira keresetlen, az egykorú írók és emlékek nyilatkozataira alapított állításai annyira meglepők, hogy önkénytelenül abba a régi korba képzeljük magunkat visszavarázsolva.

Úgy hiszszük, hogy e fölülte érdekes, tanulságos és vonzó munkát, mely mélytudományú alapossága daczára könnyed, mondhatnók regényszerű modorban van írva, nemcsak minden hazai olvasó-egylet s könyvtár, hanem az élvezetes és tanulságos olvasmányok minden kedvelője is meg fogja szerezni.

Emeli a mű becsét, hogy a kiadó részéről számos igen érdekes tudományos becsű illusztrációkkal van ellátva.

LUCRÈCE

CARISSIA
République.

JULIA
fille d'Auguste.

PLOTINE
fille de Trajan.

JULIE
femme de Titus.

POPPÉE
femme de Néron.

CRISPINE
femme de Commode

SALONINE
femme de Gallien.

SABINE
femme d'Adrien.

OCTAGILLA SEVERA
femme de Philippe.

HÉLENE
femme de Cons.antin.

Római hölgyek fejdíszé.

Ó-kori érmek után (Duruy »A rómaiak története« című műből.)

RÁTH MÓR kiadása.

TOLDY FERENCZ ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

IRODALMI BESZÉDEK. Két kötet. Leszállított ára fűzve
4 frt 50 kr. helyett 3 frt. Angol kötésben 4 frt 60 kr.

TARTALOM. Első könyv: Gyász- és emlékbeszédek 1833—1855. Emlékbeszédek Kisfaludy Károly és Simai Kristóf fölött. Gyászbeszédek Baricz György, Hoffer József, Csató Pál, Kossovich Károly, Budai Ézsajás, Magda Pál, gróf Dessewffy Aurél, Bölöni Farkas Sándor, Kasai József, Kőrösi Csoma Sándor, Kolossváry Sándor, gróf Dessewffy József, b. Mézsaáros Johanna, Hegedűs Sámuel, b. Mednyánszky Alajos, Tessedik Ferencz, Gegő Elek, Kisfaludy Sándor, Döme Károly, Gévay Antal és Hublik Márton fölött. Marczibányi István emlékezete. Gyászbeszédek Horváth Zsigmond, Kis János, Vajda Péter, Jankovich Miklós, Vásárhelyi Pál és Sárvári Pál fölött. Emlékbeszéd a nádor fölött. Beszéd Földi János sírjánál. Gyászbeszéd Baacsányi János és Nemeskéri Kiss Pál fölött. Emlékbeszéd Kis János, Gyászbeszédek Schedius Lajos, Pyrker László, Gyurikovics György fölött. Szalay Imre, Sztrokay A., Dohovics V. és Horváth József emlékezete. Gyászbeszéd Döbrentei Gábor fölött. Stáhly Ignác, Széchy Ágoston és Lassú István emlékezete. Gyászbeszédek Bárany Ágoston, Antal Mihály, Helmezy Mihály, Jászay Pál, Nagy Ignác, ifj. gróf Telek, Ferencz és Czech János fölött. Emlékbeszéd gróf Teleki József fölötti Gyászbeszédek Repicky János és Hetényi János fölött. Kiss Bálint emlékezete. Gyászbeszéd Petényi Salamon fölött. Somossy János és Vecsei József emlékezete.

Második könyv: Gyász- és emlékbeszédek: 1861—1868. Bajza József és Fejér György fölött. Gyászbeszédek Bugát Pál és Kis Károly fölött. Emlékbeszéd Czuczor Gergely fölött. Jegyzések az I. és II. könyvhez.

Harmadik könyv: Vegyes beszédek személyekhez és személyekről: 1842—1872. Bevezető beszédek Hunfalvy Pálhoz, Kiss Károlyhoz. Gaal Józsefhez és Garay Jánoshoz. Búcsúbeszéd gróf Teleki Józsefhez. Kármán és Fanni emlékezetök. Bevezető beszéd Nagy Ignáchoz. Beszéd Reguly Antal mellett. Üdvözlő beszéd Kovács Mihályhoz. Megszólítás gróf Széchényi Istvánhoz. Beszéd az akadémiához Horvát István megtiszteltése iránt. Üdvözlő beszéd b. Eötvös Józsefhez. Beszéd az akadémiához Kazinczy Ferencz megdicsőítése tárgyában. Pillantás Kazinczy írói pályára, Kazinczy százados ünnepén. Bevezető beszéd Greguss Ágosthoz. Titoknoki búcsúszózatok. I. Az akadémiához; II. az írói közönséghez. Bevezető beszéd Fábíán Gáspárhoz. Beiktató beszéd Jedlik Ágosthoz, Vörösmarty emlékszóbra leleplezésénél. Bevezető beszédek Tárkányi Béla- és Horváth Mihályhoz. Kisfaludy Károly első fellépésének félszázados emlékezete. Mária Terézia emlékezete. Jegyzések a III. könyvhez.

Negyedik könyv: Vegyes beszédek irodalmi és műveltségügyi ügyekben: 1834—1872.

TOLDY FERENCZ

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

IRODALMI ARCZKÉPEK ÉS SZAKASZOK. Leszállított ára füzve 2 frt 40 kr. helyett: 1 frt 40 kr. Angol kötésben 2 frt 20 kr.

TARTALOM. I. Irodalmi arczképek (1853—56): Telegdi Miklós Gróf Zrínyi Miklós, Gyöngyössi István, Révai Miklós „a nagy“, Virág Benedek, A két Budai, Horvát István, Fejér György, Gróf Teleki József, Kulesár István, Gaal György, Szemere Pál, — II. Magyar irodalom tudomány és Akadémia, öt beszédben: A magyar irodalomnak befolyásáról a nemzet életére a legrégebb időktől fogva (1865). Tudománybeli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása (1868). Az Akadémiához, ennek némi sürgetős teendői tárgyában (1870). A magyar irodalom legújabb koráról: 1772—1872 (1872). A magyar irodalomról politikai és műveltségi hatása világában (1873). — III. Irodalmi szakaszok: Nemzeti történelmünk kezdetei (1868). Anonymus és Colomnai Gvidó (1870). Magyar Pál, XIII. századbeli kanonista (1871). Margit kir. hercegnő mint ethikai író (1871). Színköltészetünk zsengei (1878). Egy pillantás a m. politikai szónoklat történetére (1866). A deák szabású magyar versek története (1843). Az akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt (1871). Függelék: Időszakok és koszorúk. Apotheosis (1836).

KRITIKAI BEREK. Leszállított ára füzve 2 frt 40 kr. helyett: 1 frt 60 kr. Angol kötésben 2 frt 40 kr.

TARTALOM. Első könyv: Kritikai kísérletek 1826—1830. Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról (1826—1827). Az olvasóhoz. Vörösmarty élete. Vörösmarty „Salamon király“-áról (1827). Kritika. Magyar folyóiratok (1826). „Élet és literatura“ (1826) A „leányörző“ német színen (1827). A szerbus népköltésről (1827). „Aurora“ 1828-ra (1828). „Aurora“ 1829-re (1828). Kisebb bírálatok a „Minervából“ (1828). Kisfaludy Károly vígjátékai nemzetiség tekintetéből. Szontágh Gusztáv ellen (1829). Ó cseh literatura (1829). „Aurora“ 1830-ra (1830). Magyar literatura Angliában (1830).

Második könyv: Adalékok a kritikai lapokhoz szépírodalmi tárgyokról (1831—1836). „A szent Hajdán gyöngyei“-ről (1831). I. Bírálat. H. Felelet Kazinczynak. III. Romy ellen. A házasulók B. Eötvös Józseftől (1834.) Bacsányi verséről (1836). Az 1833-ki nagy jutalom felosztása. Felelet gróf Dessewffy Józsefnek (1836).

RÁTH MÓR legújabb kiadása.

BENYOVSZKY MÓRICZ

1777 május 6-án VERSAILLES-ból ücscséhez

BENYOVSZKY EMÁNUEL-hez francia nyelven írt levelének fordítása.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ

ÉLETRAJZA ÉS EMLÉKIRATAI

czímű műnek melléklete.

Nem kaptam meg leveledet, kedves barátom, de ama levélből, a melyet Sartine tengerészeti miniszter úrnak írtál, értesítve levén tartózkodási helyedről, örömmel használom fel a szabad perczet, a melyvel rendelkezem, hogy hírt adjak neked magamról. — Hat nap előtt tértem vissza az Indiáról, számot kell adnom parancsnokságomról, következőleg nagyon el vagyok foglalva a herczeg ügyeivel, a melyek nem engedik, hogy a magaméval foglalkozzam. — — Franciaország szolgálatában egy ezredem levén, a melynek ezredese vagyok. Ő Felsége rám bízta Madagaskár-sziget főparancsnokságát és megbízott azzal, hogy egy francia telepet alapítsak e nagy kiterjedésű szigeten; működésemet siker koronázta, a mely ma méltó jutalmat enged remélnem.

Más oldalról örömmel hallottam, hogy szerencséd álláshoz juttatott a Siskovich-ezredben, ne mulaszt el tehát most semmit, kedves testvérem, hogy magadat arra érdemessé tedd; az igazi katonás magaviseletnek a becsület érzelmei által kell szabályozva lennie és az az erény alapján kell állania, következőleg pályádon soha se tehetsz túlsokat. — Vak engedelmesség felebbvalóid parancsai iránt, az első lépcső, a mely által biztosíthatod magadnak bizalmukat, de ezt a szolgálat iránti szeretetnek és a szolgálatban való buzgalomnak kell igazolnia; a bátorságról itt semmit sem akarok szólni, minthogy az élet csak annyiban lehet előtted kedves, a mennyiben megszerezheti neked azt a boldogságot, hogy méltóvá tedd magadat a vére, a melyből származtál; végül ajánlom, hogy kerülj a veszélyes alkalmakat a kicsapongásra és a rossz társaságokba való keveredésre, a te korodban nem lehet az időt eléggé megbeesülni, használd fel azt olvasásra, válaszd jó írókat és kövesd azon erényes hősök példáját, a kiknek emlékét halhatatlanná tették; ajánlom, hogy szabad óráidban nyelveket tanulj, főleg a francia nyelvet.

Visszaérkezésemről ma értesülvén, módodban lesz engem helyzetetről tudósítani és e tárgyban adandó értesítéseid szerint abban a helyzetben leszek, hogy neked némi segílyt nyújthassak. Isten veled kedves testvérem

Báró BENYOVSZKY.

Úgy hiszem, hogy jobban bírod a német nyelvet, mint a francziát, következőleg az előbbi használható mikor nekem írsz. Reménylem, hogy biztos hírt fogsz adni Ferencz testvérünkről — és főleg a saját helyzetetről.

Ha nekem írsz, a következő czímezést használd:

Az úrnak Báró Benyovszky úrnak, a saját nevét viselő önkényes csapat ezredesének Ő keresztényi Felsége szolgálatában.

VERSAILLES-ben, Franciaországban
a külügyi hivatalban.

RÁTH MÓR legújabb kiadása.

Mutatvány a következő műből:

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ ÉLETRAJZA.

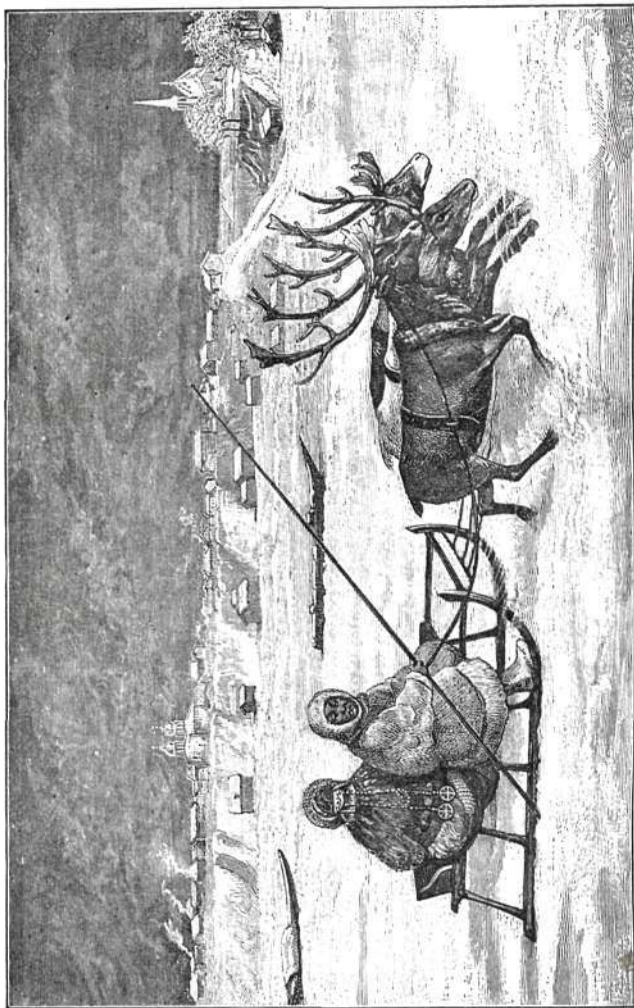
IRTA JÓKAI MÓR.

SAJAT EMLÉKIRATAI ÉS ÚTLEÍRÁSAI

Az 1790-iki évi angol eredeti kiadásból

FORDÍTOTTA: JÓKAI MÓR.

Az eredeti kiadás képeinek, térképeinek, tájrajzainak másolataival, az eredeti kiadás, és a Gróf Benyovszky család levéltárának okmányaival, czímerrel, Gróf Benyovszky leveleinek és a reá vonatkozó történelmi hírv férfiak által írt levelek autographjaival stb.
Díszkiadás: körülbelül 20 füzet. Egy-egy füzet 40 kr.

Szibériai szánkó.

